

ΜΑΡΙΑ ΤΡΙΧΙΑ

**ΤΑ ΚΑΘΟΛΙΚΑ ΤΩΝ
ΜΟΝΩΝ ΤΩΝ ΜΕΤΕΩΡΩΝ**
Αρχιτεκτονική-Μορφολογία

Πτυχιακή Εργασία

Εποπτεία: Ι.Δ. Βαραλής
Επικ. Εποπτεία: Μ. Βασιλάκη

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
Σχολή Επιστημών του Ανθρώπου
Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας-Κοινωνικής Ανθρωπολογίας

ΒΟΛΟΣ 2007

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ & ΚΕΝΤΡΟ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»**

Αριθ. Εισ.: 6085/1
Ημερ. Εισ.: 08-01-2008
Δωρεά: Συγγραφέα
Ταξιθετικός Κωδικός: ΠΤ – ΙΑΚΑ
2007
ΤΡΙ

ΤΑ ΚΑΘΟΛΙΚΑ ΤΩΝ ΜΟΝΩΝ ΤΩΝ ΜΕΤΕΩΡΩΝ

Αρχιτεκτονική – Μορφολογία

ΜΑΡΙΑ ΤΡΙΧΙΑ

ΤΑ ΚΑΘΟΛΙΚΑ ΤΩΝ ΜΟΝΩΝ ΤΩΝ ΜΕΤΕΩΡΩΝ

Αρχιτεκτονική – Μορφολογία

(Πτυχιακή Εργασία)

Εποπτεία: Ι. Δ. Βαραλής

Επικ. Εποπτεία: Μ. Βασιλάκη

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ – ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ – ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ
ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

ΒΟΛΟΣ 2007

Στον Χρίστο

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος.....	2
Εισαγωγή.....	3
A. ΤΑ ΜΝΗΜΕΙΑ	
A.1. Ναοί αθωνικού ή αγιορειτικού τύπου.....	6
A.1.1. Καθολικό μονής Ρουσάνου	6
A.1.2. Καθολικό μονής Βαρλαάμ	9
A.1.3. Νέο καθολικό μονής Μεγάλου Μετεώρου	14
A.1.4. Καθολικό μονής Αγίου Στεφάνου	17
A.2. Δίστυλοι σταυροειδείς εγγεγραμμένοι ναοί.....	20
A.2.1. Παλαιό καθολικό μονής Μεγάλου Μετεώρου	20
A.2.2. Καθολικό μονής Αγίας Τριάδας	24
A.3. Συνεπτυγμένοι σταυροειδείς εγγεγραμμένοι ναοί.....	27
A.3.1. Καθολικό μονής Αγίου Νικολάου Αναπαυσά	27
A.4. Σταυρεπίστεγοι ναοί.....	30
A.4.1. Καθολικό μονής Υπαπαντής	30
B. ΤΥΠΟΛΟΓΙΚΕΣ ΚΑΙ ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ	
B.1. Τυπολογικές παρατηρήσεις.....	34
B.1.1. Ναοί αθωνικού ή αγιορειτικού τύπου	34
B.1.2. Δίστυλοι σταυροειδείς εγγεγραμμένοι ναοί	37
B.1.3. Συνεπτυγμένος σταυροειδής εγγεγραμμένος ναός	39
B.1.4. Σταυρεπίστεγος ναός	41
B.2. Μορφολογικές παρατηρήσεις.....	42
B.2.1. Ναοί υστεροβυζαντινής περιόδου	42
B.2.2. Ναοί του 16 ^{ου} αι.	45
B.2.3. Ναοί του 17 ^{ου} και 18 ^{ου} αι.	47
Συμπεράσματα.....	49
Βιβλιογραφία.....	52
Εικόνες.....	57

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η μετεωρική μοναστική πολιτεία, στο βορειοδυτικό άκρο της Θεσσαλικής γης, αποτελεί ως γνωστόν ένα από τα μεγαλύτερα και σημαντικότερα μοναστικά συγκροτήματα του ελλαδικού χώρου. Η συγκεκριμένη εργασία έγκειται στη μελέτη της αρχιτεκτονικής, και συγκεκριμένα της τυπολογίας και της μορφολογίας, των καθολικών των μετεωρικών μονών. Μολονότι πρόκειται για μνημεία που η φήμη τους ξεπερνά τα όρια της χώρας μας, εξαιτίας κυρίως του φυσικού κάλλους των βράχων όπου ιδρύθηκαν και της μακράιωνης ιστορίας τους, παραδόξως παραμένουν σχεδόν εντελώς αδημοσίευτα. Το γεγονός αυτό μπορεί να δυσχέρανε σε σημαντικό βαθμό την εργασία μου, αλλά την κατέστησε ίσως πιο ενδιαφέρουσα.

Τα ποικίλα προβλήματα που συνάντησα κατά την εκπόνηση της εργασίας μου αυτής, είχα τη δυνατότητα να τα συζητήσω με τον καθηγητή μου κ. Ιωάννη Δ. Βαραλή. Θα ήθελα να τον ευχαριστήσω και από τη θέση αυτή να του εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου για την πολύτιμη καθοδήγησή του και το αδιάπτωτο ενδιαφέρον του, όχι μόνο κατά την εκπόνηση της συγκεκριμένης εργασίας αλλά και κατά τη διάρκεια της μαθητείας μου κοντά του γενικότερα. Θερμές ευχαριστίες επίσης οφείλω στην καθηγήτριά μου κα. Μαρία Βασιλάκη για την ενθάρρυνση και τις πολύ σημαντικές συμβουλές της. Τέλος, θα πρέπει να ευχαριστήσω τον κ. Γιώργο Φουστέρη, θεολόγο, διδ. του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, για την κάτοψη του καθολικού της Μονής Αγίου Νικολάου Αναπαυσά που μου προμήθευσε και τις παρατηρήσεις του για το καθολικό της Μονής Ρουσάνου, καθώς και την 7^η ΕΒΑ, στη βιβλιοθήκη της οποίας βρήκα θερμή υποδοχή.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τα πρώτα ίχνη της ιστορίας του μοναχισμού στα Μετέωρα δεν είναι επακριβώς προσδιορισμένα, ωστόσο σύμφωνα με τις επικρατούσες απόψεις, ήδη από τον πρώιμο 11^ο αιώνα, ίσως και νωρίτερα, θα πρέπει να εγκαταστάθηκαν εκεί οι πρώτοι ερημίτες¹. Αυτοί οι ελεύθεροι αναχωρητές κατά τα τέλη του 11^{ου} ή στις αρχές του 12^{ου} αιώνα, συγκρότησαν υποτυπώδη ασκητική πολιτεία, τη σκήτη της Δούπιανης ή των Σταγών με κέντρο ευχαριστιακής ζωής μια μικρή εκκλησία αφιερωμένη στη Θεοτόκο. Ο συγκεκριμένος ναός αποτελούσε το «κυριακό» ή το «πρωτάτο» της σκήτης². Μάλιστα, ο επικεφαλής της σκήτης των Σταγών έφερε, κατά τα πρότυπα του Αγίου Όρους, τον τίτλο του «πρώτου»³.

Στα μέσα του 14^{ου} αιώνα ο Νείλος, ηγούμενος της σκήτης της Δούπιανης, υπήρξε ηγετική μορφή και διαδραμάτισε σπουδαίο ρόλο στην ανέλιξη του μετεωρικού μοναχισμού. Με ενέργειές του, η σκήτη αποσπάσθηκε από την επισκοπή Σταγών και έλαβε διάφορα προνόμια, ενώ στα γύρω σπήλαια κτίσθηκαν τέσσερις ναοί⁴. Την ίδια εποχή στη σκήτη έκανε την εμφάνισή του ο όσιος Αθανάσιος ο Μετεωρίτης, μορφή του ορθόδοξου μοναχισμού καθοριστική για την ιστορία των μονών των Μετεώρων, αφού υπήρξε συστηματικός οργανωτής τους: ίδρυσε τη μονή του Μεγάλου Μετεώρου και οργάνωσε κοινοβιακά τη μοναστική πολιτεία των Μετεώρων. Πολύτιμη ιστορική πηγή αποτελεί ο βίος του, που γράφτηκε περί το έτος 1390 από το μοναχό Νείλο, που έχει ταυτιστεί με το γνωστό λόγιο κωδικογράφο Νείλο Σταυρά, μοναχό της μετεωρικής μονής της Υψηλοτέρας ή των Καλλιγράφων (τέλη 14^{ου} – αρχές 15^{ου} αιώνα)⁵.

¹ Σοφιανός 1996, 277.

² Ό,τι απομένει σήμερα από την εν λόγω μονή, είναι ο μονόχωρος αυτός ναΐσκος της Παναγίας Δούπιανης, διατηρώντας μάλιστα καλής τέχνης τοιχογραφίες του 13^{ου} αιώνα. Σοφιανός, Χατζηδάκης 1990, 17. Χούλια, Αλμπάνη 1999, 11.

³ Σοφιανός, Χατζηδάκης 1990, 17.

⁴ Ο Νείλος, γνωστός από κείμενα, έγγραφα και επιγραφές της εποχής, υπήρξε ιδρυτής και κτίτορας της Μονής Υπαπαντής, κατά το 1366-1367. Σοφιανός 1996, 278. Βλ. και παρακάτω, σ. 31.

⁵ Ο βίος διασώζεται στον κώδικα 404 (fol. 323^r - 340^v) της μονής του Μεγάλου Μετεώρου.

Σύμφωνα με την παράδοση, αλλά και όπως μαρτυρούν έγγραφες πηγές, κατά τον 14^ο αιώνα ιδρύθηκαν περισσότερα από είκοσι μοναστήρια στους βράχους των Μετεώρων. Στον επόμενο αιώνα τα μοναστήρια γνώρισαν κάμψη, η οποία οφειλόταν στην κατάκτηση της Θεσσαλίας από τους Οθωμανούς Τούρκους (1393) και στην συνακόλουθη έλλειψη οικονομικών και άλλων ερευσμάτων από την Κωνσταντινούπολη και τα ελεύθερα, διάδοχα της αυτοκρατορίας, κράτη. Ωστόσο, ο 16^{ος} αιώνας αποτέλεσε περίοδο αξιοσημείωτης ανάπτυξης του μετεωρικού μοναχισμού, ανάλογης με εκείνη των μονών του Αγίου Όρους. Στην περίοδο αυτή πραγματοποιήθηκε η ίδρυση νέων μοναστηριών, η ανέγερση νέων καθολικών, η διακόσμησή τους με εξαιρετικής τέχνης τοιχογραφίες, και η ίδρυση άλλων μοναστηριακών κτισμάτων⁶.

Σήμερα στα Μετέωρα εν ενεργεία βρίσκονται έξι μοναστήρια, οι μονές του Μεγάλου Μετεώρου ή της Μεταμορφώσεως, Βαρλαάμ, Ρουσάνου, Αγίου Στεφάνου, Αγίας Τριάδας και Αγίου Νικολάου Αναπαυσά. Η αρχιτεκτονική καθώς και τα μορφολογικά γνωρίσματα των καθολικών αυτών αποτελούν το αντικείμενο μελέτης της παρούσας εργασίας. Επιπλέον θα εξεταστεί και το καθολικό της μονής Υπαπαντής – που αποτελεί και το αρχαιότερο σωζόμενο καθολικό των Μετεώρων (1366/7) –, η οποία, έρημη σήμερα από μοναχούς, αποτελεί εξάρτημα του Μεγάλου Μετεώρου.

Οι μετεωρικές μονές, από ιστορική και αρχαιολογική άποψη έχουν κατά καιρούς ελκύσει το ενδιαφέρον σημαντικών ερευνητών κι έχουν γίνει αντικείμενο μελέτης είτε στο σύνολό τους – για παράδειγμα στα πλαίσια αρχαιολογικών οδηγιών που έχουν γραφτεί –, είτε μεμονωμένα· επιλεκτικά αξίζει να αναφερθούν οι Νικόλαος Α. Βέης⁷, Γεώργιος Α. Σωτηρίου⁸, Donald M. Nicol⁹, Νίκος Νικονάνος¹⁰, Δημήτρης Ζ. Σοφιανός¹¹, Σουζάνα Χούλια και Τζένη

⁶ Για την ιστορία των μονών των Μετεώρων, βλ. Βέης 1909, καθώς και Nicol 1975. Για την ανάπτυξη των αγιορειτικών και των μετεωρικών μονών το 16^ο αιώνα, βλ. Πατρινέλλης, Αναστασίου 1974, 132-141.

⁷ Βέης 1909α, 1909β. Βέης 1967. Βέης 1984.

⁸ Σωτηρίου 1935.

⁹ Nicol 1975.

¹⁰ Νικονάνος 1987.

¹¹ Σοφιανός 1990.

Αλμπάνη¹². Επιπλέον, ο Δημήτρης Ζ. Σοφιανός σε συνεργασία με τον Μανόλη Χατζηδάκη έχουν δημοσιεύσει ειδική μονογραφία για τη μονή του Μεγάλου Μετεώρου¹³, ο Gojko Subotić ειδικό μελέτημα για τη μονή της Υπαπαντής¹⁴, ενώ ο Δ. Σοφιανός μαζί με τον Ευθύμιο Τσιγαρίδα ειδικό λεύκωμα για τη μονή Αγίου Νικολάου Αναπαυσά¹⁵.

Παρόλο που οι μονές των Μετεώρων περιλαμβάνουν ένα ενδιαφέρον σύνολο ναών που καλύπτει χρονικά την περίοδο από τον 14^ο έως και τον 18^ο αιώνα, μια συστηματική μελέτη που να εμβαθύνει σε θέματα αρχιτεκτονικής των καθολικών τους απουσιάζει. Η παρούσα εργασία δεν αποτελεί βέβαια εκτενή μελέτη αναφορικά με την αρχιτεκτονική των εν λόγω μνημείων, ωστόσο φιλοδοξεί τη συγκέντρωση των μέχρι στιγμής δημοσιευμένων στοιχείων και τη συστηματική οργάνωση του υλικού αναφορικά με τη ναοδομία των Μετεώρων. Η εργασία απαρτίζεται από δύο μέρη. Το πρώτο διαιρείται σε τέσσερα κεφάλαια, όσα και οι αρχιτεκτονικοί τύποι στους οποίους ανήκουν τα εξεταζόμενα καθολικά, και συγκεκριμένα στους ναούς αθωνικού ή αγιορείτικου τύπου, στους δίστυλους, τους συνεπτυγμένους και τους σταυρεπίστεγους ναούς. Στην αρχή παρατίθενται τα βασικά στοιχεία που αφορούν στην ίδρυση και την ιστορία του καθολικού της κάθε μονής κι έπειτα ακολουθεί η περιγραφή της αρχιτεκτονικής τους, τόσο από την άποψη της τυπολογίας όσο και από εκείνη της μορφολογίας. Στο δεύτερο μέρος διατυπώνονται ορισμένες τυπολογικές και μορφολογικές παρατηρήσεις, ανά τύπο ναού και ανά περίοδο, ώστε να συναχθούν τα συμπεράσματα εκείνα που θα εντάξουν τα καθολικά των μετωρικών μονών στη ναοδομία της ευρύτερης περιοχής της Θεσσαλίας ανά εποχή.

¹² Χούλια, Αλμπάνη 1999.

¹³ Σοφιανός, Χατζηδάκης 1990.

¹⁴ Subotić 1966.

¹⁵ Σοφιανός, Τσιγαρίδας 2003.

A. ΤΑ ΜΝΗΜΕΙΑ

A.1. ΝΑΟΙ ΑΘΩΝΙΚΟΥ Ή ΑΓΙΟΡΕΙΤΙΚΟΥ ΤΥΠΟΥ

A.1.1. Καθολικό μονής Ρουσάνου

Ιστορικά

Η επωνυμία της μονής Ρουσάνου πιθανότατα οφείλεται στον πρώτο οικιστή του βράχου όπου ιδρύθηκε ή στον κτίτορα του παλαιού αρχικού ναού, που τοποθετείται στον 14^ο ή τον 15^ο αιώνα¹⁶. Τη σημερινή οικοδομική του μορφή πήρε το μοναστήρι κατά την τρίτη δεκαετία του 16^{ου} αιώνα· μοναδικό τεκμήριο για τη γενικότερη ιστορία και την οικοδόμηση των κτιρίων της μονής είναι η διαθήκη των κτιτόρων της, των αυταδέλφων ιερομονάχων Ιωάσαφ και Μαξίμου, από τα Ιωάννινα. Το κείμενο της διαθήκης σώζεται στο υπ' αριθ. 1465 ειλητό της Εθνικής Βιβλιοθήκης Αθηνών, το οποίο κατά το 1882 μαζί με ορισμένα άλλα χειρόγραφα των Μετεώρων, αφαιρέθηκε από το μοναστήρι και μεταφέρθηκε στην Αθήνα¹⁷. Εξαιτίας φθορών που παρουσιάζονται προς το τέλος της περιγραμμένης η χρονολογία που φέρεται είναι ελλιπής. Ωστόσο, σύμφωνα με το Σοφιανό, μπορούμε με ασφάλεια να τοποθετήσουμε τη σύνταξη της στο έτος 1545¹⁸.

Ως υπόδειγμα για το κείμενο της διαθήκης τους, οι αδελφοί Ιωάσαφ και Μάξιμος έλαβαν την ανάλογη διαθήκη του έτους 1541-1542 των κτιτόρων της μονής Βαρλαάμ, Νεκταρίου και Θεοφάνη των Αψαράδων (επίσης Ιωαννιτών), την οποία σχεδόν αντέγραψαν, προσαρμόζοντάς την βέβαια στα δεδομένα του δικού τους μοναστηριού¹⁹. Παραθέτω εδώ αυτούσιο ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα από το κείμενο της εν λόγω διαθήκης:

«Ὅθεν τῇ τε τοῦ τόπου ἐρημικῶδει ζωῇ καὶ τῇ τῶν ἐνασκουμένων κἂν τούτῳ ἐναρέτων καὶ θείων ἀνδρῶν θελθχθέντες ἀγγελικῇ πολιτεία, μένειν ἐντὸς τῆς σκῆτεως αὐτῆς ᾠήθημεν, ἰδιαζόντως λίθον τε λαβεῖν κἂν τούτῳ

¹⁶ Κοτοπούλης 1973, 151. Σοφιανός 1990, 71.

¹⁷ Σοφιανός 1990, 73.

¹⁸ Στο ίδιο, 73-74.

¹⁹ Στο ίδιο, 75.

σεβάσμιον οἰκοδομήσαι ναόν καὶ κέλλας τὰ λοιπὰ τὰ μοναχοῖς ἀρμόδια. Τοῦ δὲ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου Σταγῶν πρὸ χρόνων πολλῶν τὸ κοινὸν λειτουργήσαντος χρέος καὶ τῆς ἐπισκοπῆς αὐτῆς ὑστερημένης οὔσης πνευματικῶς ποιμένος καὶ προστάτου, ὁ τῆς Λαρισαίων ἀρχιερατεύων τότε ἀγιωτάτης μητροπόλεως, ὁ πανιερώτατος μητροπολίτης κύρ Βησσαρίων, ταύτην δεσποτικῶς ἐκυβέρνηει τε καὶ διύθυνε. Ἐνθεν τοι καὶ γνώμη αὐτοῦ ἐκδόσει τε καὶ βουλῇ καὶ τοῦ τότε ὀσιωτάτου καθηγουμένου τῆς σεβασμίας καὶ βασιλικῆς τοῦ Μετεώρου μονῆς, τὸν τοῦ Ῥουσάνου λίθον ἐλάβομεν καὶ κατὰ δεσποτειαν ἔχειν τούτων συνεχωρήθημεν. Ἐπεὶ δὲ κὰν τούτῳ καὶ πρότερον σεβάσμιος ναὸς ᾠκοδόμητο, ἐπὶ τῷ τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ὀνόματι τιμῶμενος, τῇ πολυετία δὲ φθαρεῖς ἤδη καὶ τῇ τῶν ἀνθρώπων ἐρημώσει τῷ παντελεῖ ἀφανισμῷ ἐκδοθεῖς, ὡς ἵχνος καὶ μόνον ἐκ βάθρων θεμελίων ἠγγείραμέν τε καὶ ἀνεκτίσαμεν, κόπους καὶ ἰδρώτας οὐ τοὺς τυχόντας ἐν τούτῳ ἐνδείξαντες...»²⁰.

Ἔτσι ο Ἰωάσαφ καὶ ο Μάξιμος, αφού ζήτησαν καὶ πήραν τὴν ἀδεία ἀπὸ τὸν τοποτηρητὴ τῆς ἐπισκοπῆς Σταγῶν μητροπολίτη Λαρίσης Βησσαρίωνα Β' (1527-1540) καὶ ἀπὸ τὸν ἡγούμενο τῆς μονῆς τοῦ Μεγάλου Μετεώρου, νὰ ἐγκατασταθοῦν καὶ νὰ μονάσουν σὲ κάποιον ἀπὸ τοὺς μετεωρικοὺς βράχους, ἀνέβηκαν στὸ βράχο στὸ διάστημα μεταξύ Μαρτίου τοῦ 1527 καὶ Αὐγούστου τοῦ 1529, αφού μόνο σ' αὐτὸ τὸ χρονικὸ διάστημα ὁ μητροπολίτης Λαρίσης Βησσαρίων Β' ἀσκούσε καὶ τὰ καθήκοντα τοῦ τοποτηρητῆ τῆς ἐπισκοπῆς Σταγῶν²¹. Τὸ συγκεκριμένο στοιχεῖο ἔχει βαρύνουσα σημασία, αφού σχετίζεται ἀμεσα με τὴν ἱστορία καὶ τὴ χρονολόγηση τοῦ καθολικοῦ καὶ τῶν ἄλλων κτισμάτων τῆς μονῆς. Ἔτσι, παρόλο που ἀρχικὰ πιστευόταν ὅτι τὸ καθολικὸ κτίστηκε λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ 1545²², τὴ χρονολογία που συντάχθηκε ἡ διαθήκη, ὁ Σοφιανὸς θεωρεῖ τὸ ἔτος 1530 ὡς τὴν πιο πιθανὴ χρονολόγηση τοῦ καθολικοῦ με βάση τὴ χρονικὴ διαδοχὴ τῶν γεγονότων σύμφωνα με τὴ διαθήκη²³. Πράγματι, φθάνοντας ἐπάνω στὸ βράχο ο Ἰωάσαφ καὶ ο Μάξιμος δε βρήκαν παρὰ μόνον ερείπια· ὁπότε ἐπιβαλλόταν τὸ συντομότερο νὰ οἰκοδομήσουν τόσο τὸ ναὸ, ὅσο καὶ τοὺς υπόλοιπους χώρους τοῦ μοναστηριοῦ, ὡστε νὰ εξασφαλίσουν τὴ διαμονὴ τοὺς καὶ νὰ ικανοποιήσουν τὶς λοιπὲς ἀνάγκες μιᾶς μονῆς. Στὴν τοποθέτηση τοῦ καθολικοῦ γύρω στὸ 1530 συνηγοροῦν καὶ κάποια ἄλλα σημεῖα

²⁰ Σοφιανός 1990, 76-77.

²¹ Στὸ ἴδιο, 75.

²² Νικονάνος 1987, 68.

²³ Σοφιανός 1990, 79-80.

της διαθήκης, απ' όπου συνάγεται ότι είχε περάσει αρκετά μεγάλο διάστημα από την εγκατάσταση των δύο αδελφών στο βράχο μέχρι τη σύνταξη της διαθήκης²⁴. Επιπλέον, σύμφωνα με την αστρογαιωδαιτική μεθοδολογία που εφαρμόστηκε στο καθολικό της μονής, η διεύθυνση της γραμμής, που συνδέει το μέσο της Αγίας Τράπεζας με το μέσο του μοναδικού ανοίγματος που υπάρχει στο νοτιοανατολικό άκρο του ιερού βήματος είναι προσανατολισμένη στην ισημερία για το έτος κτίσης, το οποίο συνάγεται ότι είναι το 1528²⁵.

Αρχιτεκτονική – μορφολογικά χαρακτηριστικά

Το καθολικό της μονής (εικ. 1), που είναι αφιερωμένο στη Μεταμόρφωση του Σωτήρος, ανήκει στον αθωνικό ή αγιορειτικό αρχιτεκτονικό τύπο και σύμφωνα με το δημοσιευμένο σχέδιο έχει διαστάσεις περίπου 11,65 X 5,50 μ. Ο κυρίως ναός διαμορφώνεται ως δικιόνιος σταυροειδής εγγεγραμμένος με τρούλο, στις μακρές πλευρές του οποίου προστίθενται οι χαρακτηριστικές κόγχες του αθωνικού τύπου, οι επονομαζόμενες και *χοροί* ή *χοροστάσια*, που εδώ είναι – όπως και η κόγχη του ιερού – ημικυκλικές εσωτερικά και τρίπλευρες εξωτερικά. Ιδιομορφία του συγκεκριμένου καθολικού αποτελεί το γεγονός ότι το βόρειο εκ των ανατολικών στηριγμάτων του τρούλου είναι η προέκταση της ανατολικής πλευράς του βόρειου χορού, έτσι ώστε το διακονικό να αποχωρίζεται από τον κυρίως ναό. Όσον αφορά στα γωνιακά διαμερίσματα, καλύπτονται τα μεν ανατολικά με σταυροθόλια, τα δε δυτικά με καμάρες, οι οποίες, αντιθέτως με τη δημοσιευμένη κάτοψη του Σωτηρίου, βαίνουν εγκάρσιως στον κατά μήκος άξονα και όχι παράλληλα στον κατά μήκος²⁶. Στα ανατολικά, το καθολικό απολήγει στην αψίδα του ιερού βήματος· στα νότια και μέσα στο πάχος του ανατολικού τοίχου ανοίγεται ημικυκλικό κογχάριο. Στα δυτικά του ναού, προσκολλάται ευρύχωρος νάρθηκας, η λιτή, η οποία καλύπτεται μ' έναν μεγάλο ενιαίο θόλο.

Η τοιχοποιία του ναού είναι σχετικά αμελής, με πέτρες, πωρόλιθους και τούβλα, που κατά κανόνα δεν σχηματίζουν συνεχείς στρώσεις. Οι επιφάνειες των τοίχων σε ορισμένα σημεία κοσμούνται με πλίνθινους σταυρούς, από τους

²⁴ Στο ίδιο, 80.

²⁵ Πανταζής, Λάμπρου, Δεριζιώτης 2006, 475.

²⁶ Την επισήμανση οφείλω στον κ. Γ. Φουστέρη.

οποίους αυτός που βρίσκεται στο δυτικό τμήμα της νότιας πλευράς έχει μνημειακή μορφή: σχηματίζεται με οδοντωτές ταινίες και περιβάλλεται από τοξωτό οδοντωτό πλαίσιο. Επιπλέον στο βόρειο τοίχο υπάρχουν δύο τυφλά αψιδώματα με κεραμικούς διακοσμητικούς σταυρούς. Ακριβώς κάτω από τη στέγη πλίνθινα οδοντωτά γείσα στεφανώνουν τους τοίχους. Στην αψίδα του ιερού αρχικά ανοιγόταν μονόλοβο παράθυρο, σήμερα κλεισμένο με τοιχοποιία, το οποίο περιγράφεται με λίθινη επένδυση (εικ. 2). Στη δυτική πλευρά εκατέρωθεν της κεντρικής εισόδου ανοίγονται από ένα τυφλό κογχάριο με πλίνθινο πλαίσιο. Ο τρούλος είναι οκτάπλευρος με ψηλό τύμπανο, τα μονόλοβα παράθυρά του περιβάλλονται από βαθμιδωτά τόξα και στις ακμές των πλευρών του φέρει κτιστούς ημικίονες (εικ. 3).

Η τοιχογράφηση του καθολικού έγινε επί ηγουμένου Αρσενίου, με δικά του έξοδα, το 1560, όπως αναφέρει γραπτή αφιερωματική επιγραφή που βρίσκεται πάνω από την είσοδο που οδηγεί από το νάρθηκα στον κυρίως ναό²⁷. Τόσο ο κυρίως ναός όσο και ο νάρθηκας είναι κατάγραφοι και η αγιογράφηση αυτή αποτελεί ένα από τα αξιοσημείωτα σύνολα της μνημειακής ζωγραφικής του δεύτερου μισού του 16^{ου} αιώνα²⁸.

A.1.2. Καθολικό μονής Βαρλαάμ

Ιστορικά

Ο βράχος όπου δεσπόζει η μονή Βαρλαάμ κατοικήθηκε για πρώτη φορά στα μέσα περίπου του 14^{ου} αιώνα από τον ασκητή Βαρλαάμ, για τον οποίο υπάρχουν ελάχιστες πληροφορίες. Σύγχρονος του αγ. Αθανασίου, ο Βαρλαάμ έκτισε επάνω

²⁷ Η εν λόγω επιγραφή μεταγεγραμμένη, έχει ως εξής: † Ιστορίθη ὁ πάνσεπτος καὶ θεῖος οὗτος ναός, τοῦ Κ(υρίου) καὶ Θ(εο)ῦ καὶ σ(ωτῆ)ρ(ο)ς ἡμῶν Ἰ(ησο)ῦ Χ(ριστο)ῦ τῆς Μεταμορφώσεως· / διὰ συνδρομῆς κόπου καὶ ἐξόδου, τοῦ ὀσιωτάτου ἐν ἱερομονάχοις καὶ ἡγουμένου τῆς σεβασμίας / αὐτῆς μονῆς κυροῦ Αρσενίου· ἐπὶ ἔτ(ους) ,ζῳξθῶ μηνὶ Νοεμβρίῳ κ' ἰν(δικτιῶν)ος δι' . Βέης 1909, 624. Κοτοπούλης 1973, 150. Σοφιανός 1990, 82. Χούλια, Αλμπάνη 1999, 48-49.

²⁸ Θα πρέπει ἐδῶ να σημειωθεῖ ὅτι οἱ τοιχογραφεῖς τῆς μονῆς Ρουσάνου, ὅπως κι αὐτές τοῦ νέου καθολικοῦ τοῦ Μεγάλου Μετεώρου, ἔχουν ἀποδοθεῖ στο ζωγράφο Τζώρτζη, ἀγιογράφο τῆς μονῆς Δουσίκου, στὴν Πύλη Τρικάλων. Βελένης 1974, 93-98. Δεριζιώτης 2006, 422-425.

στο βράχο μικρή εκκλησία των Τριών Ιεραρχών και λίγα κελιά. Μετά το θάνατό του ο βράχος εγκαταλείφθηκε²⁹. Ουσιαστικά, η ιστορία της μονής ξεκινά από το 1517, χρονολογία κατά την οποία εγκαταστάθηκαν εκεί οι αδελφοί Νεκτάριος και Θεοφάνης οι Αψαράδες από τα Ιωάννινα και οργάνωσαν το κοινόβιό τους³⁰. Αρχικά ανακαίνισαν, μεταξύ άλλων, την εκκλησία των Τριών Ιεραρχών, που αποτέλεσε το αρχικό καθολικό της μονής³¹. Κατά το 1541-1542, οι Αψαράδες έκτισαν το σημερινό μεγαλόπρεπο καθολικό, γεγονός που πιστοποιείται τόσο από επιγραφές που διατηρούνται στο ναό³², όσο και από άλλες μαρτυρίες³³. Με βάση την αστρογαιωδαιτική μεθοδολογία, διαπιστώθηκε ότι το καθολικό είναι προσανατολισμένο στον ήλιο την τρίτη ώρα την ημέρα εορτής των Αγίων Πάντων (9 Απριλίου) για το έτος κτίσης (1542)³⁴.

²⁹ Νικονάνος 1987, 39. Σοφιανός 1990, 21. Αναλυτικότερα για τη δράση του ασκητή Βαρλαάμ, βλ. Κοτοπούλης 1973, 103-104.

³⁰ Τα δύο αδέλφια ήδη από το 1510-1511 είχαν φτάσει στα Μετέωρα, ωστόσο αρχικά τους είχε παραχωρηθεί από τη μονή του Μεγάλου Μετεώρου ο λεγόμενος βράχος του Προδρόμου, ενώ κατά το 1517 εγκαταστάθηκαν τελικά στο βράχο του Βαρλαάμ. Βλ. σχετικά Κοτοπούλης 1973, 104-105. Νικονάνος 1987, 39-40. Σοφιανός 1990, 75.

³¹ Πρόκειται για μία μικρή μονόχωρη δρομική εκκλησία με ξύλινη στέγη και ημικυκλική αψίδα στα ανατολικά. Το ναύδριο αυτό πήρε την τελική του μορφή το 1627, όπως μας πληροφορούν γραπτές επιγραφές. Νικονάνος 1987, 46-47.

³² Συγκεκριμένα, στο κογχάριο επάνω από το δίλοβο παράθυρο της κόγχης του ιερού είναι εντοιχισμένη μία πλίνθος, που έχει χαραγμένη με κεφαλαία γράμματα την εξής επιγραφή: *Νεκτάριος κ(αι) Θεοφάνης Ιερομόναχοι / κέ κτίτορες ἐξ Ἰωαννίνων, οἱ Αψαράτες ἔτους ,ζν' ἰν(δικτιῶνος) ιε'* (= 1542). Στην αντίστοιχη θέση στη νότια κόγχη, επαναλαμβάνεται ακόμη μία φορά η ίδια επιγραφή, επάνω σε εντοιχισμένη πλίνθο, μόνο που εδώ, μετά το «ἔτους ,ζν' ἰν(δικτιῶνος) ιε'» προστίθεται και η χρονολογία «,ζκς'» (=1517) που δηλώνει το έτος κατά το οποίο για πρώτη φορά ανήλθαν στο βράχο. Νικονάνος 1987, 42. Χούλια, Αλμπάνη 1999, 61.

³³ Ενδιαφέροντα κείμενα σχετικά με τη ζωή και τη δράση των αυταδέλφων ιερομόναχων, περιέχουν τα χειρόγραφα της μονής Βαρλαάμ 127, 134, 180, 275 και 281, καθώς και το χειρόγραφο 172 της Μονής Παντελεήμονος του Αγίου Όρους, που ανήκε άλλοτε στη μετεωρική μονή. Βέης 1984, 132-140, 149-151, 248-250, 372-374, 380-383 (για το καθένα από τα προαναφερθέντα χειρόγραφα αντίστοιχα), ενώ σχετικά με αυτό της Μονής Παντελεήμονος του Αγ. Όρους, 373. Για ενδεικτικά αποσπάσματα των εν λόγω κειμένων βλ. Σοφιανός 1990, 21-22 και 36-37.

³⁴ Πανταζής, Λάμπρου, Δεριζιώτης 2006, 475.

Αρχιτεκτονική – μορφολογικά χαρακτηριστικά

Το καθολικό της μονής Βαρλαάμ (εικ. 4), αφιερωμένο στους Αγίους Πάντες, ανήκει στον αθωνικό τύπο και, σύμφωνα με το δημοσιευμένο σχέδιο της κάτοψής του, έχει διαστάσεις περίπου 16 X 6,60 μ. Ο κυρίως ναός ανήκει στον τύπο του δίστυλου εγγεγραμμένου σταυροειδούς με τρούλο και στο μέσο των μακρών πλευρών του προστίθενται οι ημικυκλικοί εσωτερικά και τρίπλευροι εξωτερικά χοροί. Τα γωνιαία διαμερίσματα είναι χαμηλά και καλύπτονται με κατά μήκος καμάρες. Στα ανατολικά ο ναός απολήγει στην αψίδα του ιερού βήματος, που είναι ημικυκλική εσωτερικά, ενώ εκατέρωθεν της κεντρικής αψίδας και μέσα στο πάχος του ανατολικού τοίχου ανοίγονται δύο κόγχες, η μια ημικυκλική και η άλλη ορθογώνια, που χρησιμεύουν ως πρόθεση και διακονικό αντίστοιχα. Στα δυτικά προσκολλάται ευρύχωρος νάρθηκας, η λιτή, με τρούλο στο κέντρο, ισοδύναμο με αυτόν του κυρίως ναού, τον οποίο φέρουν μέσω λοφίων και καμαρών τέσσερις πεσσοί. Στα μέσα περίπου του 19^{ου} αιώνα προστέθηκε στα δυτικά και καμαροσκέπαστος εξωνάρθηκας, που όμως καταστράφηκε το 1930 και κτίσθηκε στη θέση του ένας ορθογώνιος χώρος, ο οποίος επάνω από την επίπεδη οροφή του φέρει σήμερα τον ξενώνα.

Η τοιχοποιία του καθολικού είναι απλή αποτελούμενη από πωρόλιθους και αλάξευτες πέτρες, ενώ οι τοίχοι στεφανώνονται από γείσα (εικ. 5). Στα ανατολικά η αψίδα του ιερού, που επιστέφεται με διπλό οδοντωτό γείσο, είναι τρίπλευρη έως και την ποδιά του παραθύρου ενώ στο κατώτερο τμήμα γίνεται ημικυκλική. Το παράθυρο που ανοίγεται σ' αυτήν είναι δίλοβο, τους λοβούς επιστέφουν πλίνθινα πλαίσια, ενώ αμφότεροι περιβάλλονται από πλίνθινη καμπύλη ταινία που φέρει πλίνθινο σταυρό στην κορυφή της. Η ταινία αυτή είναι αρκετά υπερυψωμένη, αφού περικλείει και μια τυφλή κόγχη ακριβώς επάνω από τους λοβούς του παραθύρου, στην οποία έχει εντοιχιστεί πλάκα με εγχάρακτη επιγραφή που μνημονεύει τα ονόματα των κτιτόρων της μονής (εικ. 6). Μικρά μονόλοβα παράθυρα μέσα σε πλίνθινα πλαίσια διατρύπουν τις κόγχες της πρόθεσης και του διακονικού. Ένας πλίνθινος σταυρός κοσμεί και την ανατολική όψη της πρόθεσης. Ένα δίλοβο παράθυρο ανοίγεται στο νότιο τοίχο του διακονικού, ενώ στην αντίστοιχη θέση στο βόρειο τοίχο διαμορφώνεται

ορθογώνια κόγχη και δίπλα της μικρό ημικυκλικό κογχάριο. Στη μεσαία πλευρά του χορού ανοίγεται μονόλοβο παράθυρο και πάνω απ' αυτό σχηματίζεται τυφλό κογχάριο περιβαλλόμενο από πλίνθινο πλαίσιο, το οποίο περικλείει εντοιχισμένη πλάκα με εγχάρακτη επιγραφή που αναφέρεται στους κτίτορες· ψηλότερα, πάνω το εν λόγω κογχάριο, τοποθετείται πλίνθινος σταυρός μέσα σε μετάλλιο από τούβλα.

Η λιτή διαθέτει περισσότερα παράθυρα απ' ό,τι ο κυρίως ναός. Δίλοβα παράθυρα ανοίγονται ψηλά στα τύμπανα της δυτικής και της νότιας κεραίας του σταυρού. Μικρά μονόλοβα παράθυρα αρχικά ανοίγονταν στα ψηλά μέρη των πλάγιων τοίχων της δυτικής κεραίας και στα ανώτερα σημεία των πλάγιων τοίχων των δυτικών γωνιακών διαμερισμάτων. Μεγάλα μονόλοβα παράθυρα υπάρχουν στο τύμπανο της νότιας καμάρας χαμηλά, στο βόρειο τοίχο του βορειοδυτικού γωνιακού διαμερίσματος και άλλα δύο, με διπλό βαθμιδωτό πλαίσιο, εκατέρωθεν της κύριας εισόδου στο δυτικό τοίχο. Τα τύμπανα των κεραίων του σταυρού στη λιτή αρχικά οριζόνταν με διπλά οδοντωτά γείσα. Σε υστερότερη μάλλον φάση που δεν απείχε χρονικά³⁵, οι στάθμες των στεγών ανυψώθηκαν και στο κτίσιμο περιελήφθησαν και τούβλα καθώς και μικρό κεραμοπλαστικό κόσμημα (στη νότια κεραία ψαροκόκκαλο)³⁶.

Στην ανωδομή η διάρθρωση των όγκων, με τις στέγες σε επάλληλα επίπεδα, δημιουργεί κλιμάκωση που κορυφώνεται στους δύο πανομοιότυπους οκτάπλευρους τρούλους με τα μονόλοβα παράθυρα, που περιβάλλονται από τριπλά τοξωτά πλαίσια, και με τους κτιστούς ημικίονες στις ακμές των πλευρών τους (εικ. 7).

Εκτός από την κύρια είσοδο του δυτικού τοίχου της λιτής, ο ναός είναι προσβάσιμος κι από δύο ακόμη εισόδους: μία στο νότιο τοίχο του νοτιοδυτικού γωνιαίου διαμερίσματος του κυρίως ναού και άλλη μια στο βόρειο τοίχο του

³⁵ Ίσως πρόκειται για αλλαγή σχεδίου κατά την οικοδόμηση.

³⁶ Ο Βογιατζής δεν θεωρεί ότι υφίσταται διαφορά φάσης και κάνει λόγο για τοξοτές οδοντωτές ταινίες που τις χαρακτηρίζει ως στοιχείο μανιεριστικής αντιμετώπισης των μορφολογικών προτύπων από προηγούμενες εποχές. Σε συνδυασμό μάλιστα με μία γενικότερη μανιεριστική αντίληψη που διαβλέπει στη διαμόρφωση των εξωτερικών όψεων του καθολικού θεωρεί ότι η οικοδόμησή του πιθανώς έπεται αυτής της μονής Αγίου Βησσαρίωνος Δουσίκου (1544) και ότι η αποπεράτωσή του θα πρέπει να τοποθετηθεί στο έτος 1548. Βογιατζής 2000, 116 και 128.

βορειοδυτικού γωνιαίου διαμερίσματος της λιτής. Η τελευταία μάλιστα φαίνεται ότι ήταν αρχικά πολύ πιο ευρύχωρη, αλλά σε μια μετασκευή περιορίστηκε με τοιχοποιία το άνοιγμά της.

Όπως μαρτυρεί επιγραφή στο νότιο τοίχο, ο κυρίως ναός τοιχογραφήθηκε το 1548³⁷. Ο διάκοσμος αποδίδεται με βάση τα τεχνοτροπικά του χαρακτηριστικά στο Θηβαίο ζωγράφο Φράγκο Κατελάνο, του οποίου μοναδικό υπογεγραμμένο έργο αποτελεί το παρεκκλήσιο του Αγίου Νικολάου στη μονή της Μεγίστης Λαύρας του Αγίου Όρους (1560)³⁸. Δεκαοχτώ χρόνια μετά την αγιογράφιση του κυρίως ναού, στα 1566, σύμφωνα με αφιερωματικές επιγραφές, τοιχογράφησαν το νάρθηκα του καθολικού με έξοδα του Αντωνίου Αψαρά, επισκόπου Βελλάς, οι αυτάδελφοι Θηβαίοι αγιογράφοι Γεώργιος ιερέας και σακελλάριος Θηβών και Φράγκος, οι Κονταρήδες³⁹. Τέλος, επιγραφή που υπάρχει στο βόρειο τοίχο του νάρθηκα μας πληροφορεί ότι η ιστόρηση ολόκληρου του ναού ανακαινίσθηκε το 1780 με έξοδα του επισκόπου Σταγών Παρθενίου⁴⁰.

³⁷ Στο νότιο τοίχο, πίσω από το νοτιοδυτικό πεσσό υπάρχει η εξής κεφαλαιογράμματη επιγραφή: † Ἀνηγέρθη ἐκ βάθρ(ων)·κ(αί) ἀνιστορήθη ὁ θεῖος κ(αί) πάνσεπτος/ ναός κ(αί) σεβασμί(ας) μονῆς τῶν Ἁγί(ων) Πάντων·παρὰ τῶν ὀσιωτ(ά)των ἐν ἱερομονάχ(οις)· κ(αί) αὐταδέλφοιν· κυρῶ Νεκταρίου· κ(αί)// κυρῶ Θεοφάνους ἔτους ,αφμη' (=1548)· ἰν(δικτιῶν)ος ς' / ἀνεκαινίσθη ,αψπ' (=1780), Κοτοπούλης 1973, 113. Χούλια, Αλμπάνη 1999, 62.

³⁸ Στον Φράγκο Κατελάνο, εκτός από τη μονή Βαρλαάμ (1548), αποδίδονται οι τοιχογραφίες στο καθολικό της μονής του Οσίου Νικάνορα στη Ζάβορδα Γρεβενών (μεταξύ 1534-1542), στην Παναγία Ρασιώτισσα της Καστοριάς (1553), τμήματα του καθολικού της μονής του Αγίου Νικολάου των Φιλανθρωπητών στο νησί Ιωαννίνων (φάση του 1542) και του καθολικού της μονής Μυρτιάς (1539). Νικονάνος 1987, 43-46. Σοφιανός 1990, 22-26. Αχειμάστου-Ποταμιάνου 1995, κυρίως 197-211.

³⁹ Στο βόρειο τοίχο του νάρθηκα, έχει γραφεί η εξής επιγραφή: Ἡ μὲν ἀρχὴ τῆς ἱστορίας τῆς δὲ τοῦ ἁγίου νάρθηκος μην(ός) Ἰουνίου· κγ'· / ἔτελιώθ(η) δέ, Ὀκτωβρίο· ιζ'· ἡμέρα δ' ,αφξς' (=1566) ,ζοδ' / ἱστορίθ(η) διὰ χειρὸς Γεωργίου ἱερέως· κ(αί) σακ(ελλ)αρίου Θηβ(ῶν)· ὁμοῦ μετὰ τοῦ/ αὐταδέλφον ἡμῶν Φράγγου:- ἰν(δικτιῶν)ος θ' Κοτοπούλης 1973, 110. Χούλια, Αλμπάνη 1999, 70. Οι δύο αυτοί αδελφοί ζωγράφοι, όπως αποδεικνύουν άλλα υπογεγραμμένα έργα τους, έφεραν το επώνυμο Κονταρής. Το ναό του Αγίου Νικολάου στην Κράψη, αγιογράφησαν από κοινού οι δυο τους το 1563, ενώ το ναό της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στην Κληματιά μόνος ο Φράγκος. Νικονάνος 1987, 26-27.

⁴⁰ Βλ. Κοτοπούλης 1973, 110-111 και Σοφιανός 1990, 28-30, και παραπάνω σημ. 18.

A.1.3. Νέο καθολικό μονής Μεγάλου Μετεώρου

Ιστορικά

Η μονή του Μεγάλου Μετεώρου είναι η μεγαλύτερη των Μετεώρων και αποτελεί ένα από τα πιο σημαντικά μοναστηριακά σύνολα της Ελλάδας. Είναι κτισμένη επάνω σ' έναν επιβλητικό βράχο που στην κορυφή του διαμορφώνεται ευρύχωρο πλάτωμα· επειδή μάλιστα η κορυφή του μοιάζει με μικρό οροπέδιο, ο εν λόγω βράχος πήρε την ονομασία Πλατύς Λίθος ή Πλατύλιθος. Αργότερα ο όσιος Αθανάσιος ο Μετεωρίτης, ο πρώτος κτίτορας της μονής, αποκάλεσε το συγκεκριμένο βράχο «Μετέωρον», εξαιτίας του μεγάλου ύψους του, ονομασία που έμελλε να καθιερωθεί έκτοτε για τη μονή, αλλά και να γενικευθεί για το σύνολο των γύρω μοναστηριών και βράχων⁴¹.

Στα μέσα περίπου του 16^{ου} αιώνα η μονή γνώρισε ιδιαίτερη ακμή. Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Ιερεμίας Α' (1522-1546) τον Οκτώβριο του 1540, όπως πιστοποιείται από μνείες επίσημων εκκλησιαστικών εγγράφων, επισκέφθηκε τη μονή και κατά το ίδιο έτος με σιγγίλιο που εξαπέλυσε (που δε σώζεται σήμερα), αναγνώρισε και κατοχύρωσε τα προνόμια και την πλήρη ανεξαρτησία του μοναστηριού, κατά το πρότυπο των αγιορειτικών μονών⁴². Στα 1544-1545, σύμφωνα με εντοιχισμένη μαρμαρίνη επιγραφή⁴³, το καθολικό πήρε τη σημερινή του μορφή, επί ηγουμένου Συμεών, ο οποίος θεωρείται ο τρίτος κτίτορας της μονής⁴⁴. Είναι η εποχή που ιδρύεται ο μεγαλοπρεπής κυρίως ναός και η λιτή του επιβλητικού καθολικού, ενώ το δυτικό τμήμα του παλαιού καθολικού γκρεμίζεται και το ανατολικό και κεντρικό τμήμα του, αποτελεί έκτοτε το ιερό

⁴¹ Σοφιανός 1990, 99 και Σοφιανός, Χατζηδάκης 1990, 22.

⁴² Βλ. Νικονάνος 1987, 24. Σοφιανός 1990, 107-108 και αναλυτικότερα Σοφιανός, Χατζηδάκης 1990, 26.

⁴³ Πρόκειται για την επιγραφή που βρίσκεται πάνω από την είσοδο που οδηγεί από τη λιτή στον κυρίως ναό: *† Ανοικοδομήθη ό/ πάνσεπτος οὔτος ναός τῆς Μετα/μορφώσεως τοῦ Κ(υρίου)ν ἡμῶν Ἰ(ησοῦ) Χ(ριστοῦ) διὰ σ(υν)δρομῆς καὶ κόπου τῶν π(αρ)ευρισκο/μένων ἀδελφῶν· ἔτους ,ζγν' (=1544-1545). Βέης 1909, 587, Σωτηρίου 1932, 396, υποσημ. 2. Κοτοπούλης 1973, 78. Σοφιανός 1990, 113. Χούλια, Αλμπάνη 1999, 93.*

⁴⁴ Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Σ. Βογιατζής έχει υποστηρίξει ότι ο Νεόφυτος Β', που υπήρξε μητροπολίτης Λαρίσης και είναι ο δεύτερος κτίτορας της Μονής Αγίου Βησσαρίωνος Δουσικού, συμμετείχε στην επέκταση του καθολικού του Μεγάλου Μετεώρου το 1544 και ίσως θα πρέπει αυτός να θεωρηθεί ως ο τρίτος κτίτορας της μονής. Βλ. εδώ, υποσημ. 134.

βήμα του νέου καθολικού. Σύμφωνα με την αστρογεωδαιτική μεθοδολογία που εφαρμόστηκε στο καθολικό, διαπιστώθηκε ότι, παρόλο που οι δεύτεροι κτίτορες του δεν μπόρεσαν (κατά την επέκτασή του) να αλλάξουν τον αρχικό προσανατολισμό του ναού, για να δείξουν ότι συνδύασαν την ημέρα εορτασμού του ναού με τη θέση του ήλιου, τοποθέτησαν μαρμάρινη πλάκα στο δάπεδο, στο κέντρο περίπου του ναού, έτσι ώστε η γραμμή που φέρει να βρίσκεται στη διεύθυνση της ανατολής του ήλιου την ημέρα εορτασμού του ναού (6 Αυγούστου 1388)⁴⁵.

Αρχιτεκτονική – μορφολογικά χαρακτηριστικά

Το νέο καθολικό της μονής (εικ. 8), που είναι αφιερωμένο στη Μεταμόρφωση του Σωτήρος, είναι αθωνικού τύπου και, σύμφωνα με το δημοσιευμένο σχέδιο, οι διαστάσεις του είναι περίπου 19,50 X 10,50 μ. (χωρίς το ιερό βήμα). Ο κυρίως ναός είναι ένας μεγάλος σύνθετος τετρακίονιος σταυροειδής εγγεγραμμένος στον οποίο τις μακρές πλευρές προστίθενται οι αψίδες των χορών, ημικυκλικές εσωτερικά και πεντάπλευρες εξωτερικά. Η λιτή, που προσκολλάται στα δυτικά του κυρίως ναού, είναι πολύ ευρύχωρη και στο μέσον φέρει τέσσερις κίονες, ενώ στην οροφή της σχηματίζονται εννέα σταυροθόλια. Επάνω από τη λιτή διαμορφώνεται ιδιαίτερος αυτοτελής χώρος, που σήμερα χρησιμοποιείται ως σκευοφυλάκιο. Κατά μήκος της βόρειας πλευράς του καθολικού υπάρχει στοά, που στηρίζεται σε σταυρόσχημους πεσσούς, ενώ στα νότια διαμορφώνεται προστώο μπροστά στην είσοδο του ανατολικού τμήματος του νότιου τοίχου της λιτής.

Η τοιχοποιία του νέου καθολικού της μονής, αποτελείται από συνεχείς σειρές πελεκημένων λίθων που εναλλάσσονται με στρώσεις πλίνθων (εικ. 9). Οι δόμοι που σχηματίζονται, κατά κανόνα δεν είναι ισούψεις. Επιπλέον, παρατηρούμε ότι η ανώτερη επιφάνεια του νότιου τοίχου, περιτρέχεται από γείσο το οποίο μάλιστα ορίζεται από διπλές στρώσεις πλίνθων⁴⁶.

⁴⁵ Πανταζής, Λάμπρου, Δεριζιώτης 2006, 475.

⁴⁶ Θα πρέπει εδώ να σημειωθεί, ότι έπειτα από την κτιριακή έρευνα που διεξήγαγε στο καθολικό ο Π. Θεοχαρίδης (Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1978) διαπίστωσε ότι εκτός από κάποιες εργασίες που έγιναν και αλλοίωσαν ορισμένους όγκους στις στέγες του παλιού

Οι όψεις του καθολικού είναι κατασκευασμένες με ιδιαίτερη προσοχή και μαστοριά. Στη νότια όψη (εικ.10), η πεντάπλευρη αψίδα του χορού καταλαμβάνει κεντρική θέση στο σχεδιασμό: διαμορφώνεται με εναλλαγή παραθύρων με διπλά βαθμιδωτά πλαίσια και τυφλών αψιδωμάτων σε δύο επίπεδα, έτσι ώστε συνολικά ο χορός φέρει έξι παράθυρα (τρία επάνω και τρία κάτω) και τέσσερις τυφλές κόγχες (δύο επάνω και δύο κάτω). Στα ανατολικά του χορού ανοίγεται ένα μονόλοβο παράθυρο, κάτω από το οποίο υπήρχε άλλο ένα, σήμερα κλεισμένο με τοιχοποιία. Στα δυτικά του χορού, η επιφάνεια του τοίχου διαρθρώνεται σε δύο ζώνες: στην ανώτερη ανοίγονται εννέα συνεχόμενες τυφλές κόγχες, ενώ στην κατώτερη διαγράφονται τρία μεγάλα αβαθή τυφλά αψιδώματα που περικλείουν από ένα μονόλοβο παράθυρο, το ανατολικότερο από τα οποία, εκτός του παραθύρου, περικλείει την είσοδο προς το ναό. Αναλόγως διαμορφώνεται και η βόρεια μακρά όψη του καθολικού, η συνολική ωστόσο διαμόρφωσή της δε γίνεται άμεσα αντιληπτή, αφού τη συγκεκριμένη πλευρά κρύβει σε όλη την έκτασή της η στοά. Η λιγότερο προσεγγιμένη είναι η δυτική όψη, όπου στο ανώτερο επίπεδο ανοίγονται τρεις φεγγίτες και πιο χαμηλά την επιφάνεια διατρύπουν τρία μονόλοβα παράθυρα. Μάλιστα, στη θέση που βρίσκεται σήμερα το παράθυρο προς τη νοτιοδυτική γωνία, είναι εμφανές από τη διαφοροποίηση της τοιχοποιίας ότι αρχικά υπήρχε θύρα που μετέπειτα τοιχίστηκε (εικ. 11).

Ο τρούλος είναι δωδεκάπλευρος και στις ακμές του τυμπάνου του τοποθετούνται κτιστοί ημικίονες. Τα διαστήματα μεταξύ των ημικίωνων φράσσονται με βαθμιδωτά αψιδώματα, διάτρητα από μακρόστενα μονόλοβα παράθυρα. Τα αψιδώματα διαμορφώνονται με πλίνθινες ζώνες, από τις οποίες η εξωτερική περιβάλλεται από πλίνθινη οδοντωτή ταινία (εικ. 12).

ναού, αργότερα σύμφωνα με σαφείς ενδείξεις ακολούθησαν κι άλλες τόσο στο παλαιό όσο και στο νέο καθολικό που έφεραν τις στέγες και των δύο ναών στη σημερινή τους κατάσταση. Αν και η χρονολόγηση των συγκεκριμένων οικοδομικών εργασιών είναι προβληματική, ο μελετητής προτείνει την τοποθέτησή τους στο διάστημα μεταξύ 1677 και 1730, όταν το μοναστήρι λεηλατήθηκε από έναν πασά των Τρικών. Θεοχαρίδης 1979, 128-129. Βλ. και παρακάτω, 22-23.

Ο κυρίως ναός, όπως μαρτυρεί σχετική γραπτή αφιερωματική επιγραφή τοιχογραφήθηκε το 1552, επί ηγουμένου Συμεών⁴⁷. Το όνομα του αγιογράφου δεν αναφέρεται στην επιγραφή· ωστόσο, με βάση τεχνοτροπικές αναλύσεις έχουν γίνει προσπάθειες απόδοσης των τοιχογραφιών σε ορισμένα πρόσωπα ή σχολές. Έτσι, οι συγκεκριμένες τοιχογραφίες έχουν αποδοθεί στον κρητικό ζωγράφο Θεοφάνη ή σε συνεργείο μαθητών του, ή τέλος στον Τζώρτζη, το ζωγράφο που διακόσμησε το καθολικό της μονής Δουσίου (1557)⁴⁸.

A.1.4. Καθολικό μονής Αγίου Στεφάνου

Ιστορικά

Η ιστορική ζωή της μονής του Αγίου Στεφάνου, σύμφωνα με επιγραφή που δεν διατηρείται πλέον, για την οποία όμως κάνουν λόγο πολλοί περιηγητές και επισκέπτες της μονής, φαίνεται ότι άρχισε από πολύ νωρίς και ως πρώτος ερημίτης που μόνασε στον συγκεκριμένο βράχο, αναφέρεται ο ασκητής Ιερεμίας⁴⁹. Ωστόσο, βέβαιοι κτίτορες της μονής αναφέρονται πρώτος ο αρχιμανδρίτης όσιος Αντώνιος (α' μισό 15^{ου} αιώνα), που έχει συνδεθεί από την μεταγενέστερη παράδοση με τη γνωστή οικογένεια των Καντακουζηνών, και δεύτερος ο ιερομόναχος όσιος Φιλόθεος (μέσα του 16^{ου} αιώνα)⁵⁰. Ο όσιος Φιλόθεος

⁴⁷ Επάνω από την είσοδο του κυρίως ναού, σημειώνεται η εξής κεφαλαιογράμματα επιγραφή: † Ἀνηγέρθη ἐκ βάρων, καὶ ἀνιστορήθη, ὁ πάνσεπτος καὶ θεῖος ναὸς οὗτος, τοῦ Κ(υρίου)υ/ καὶ Θ(εο)υ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰ(ησο)υ Χ(ριστο)υ τῆς Μεταμορφώσεως· διὰ σηδρομῆς καὶ κόπου/ τῶν εὗρισκομένων ἀδελφῶν· ἡγουμενεύοντος κυροῦ Συμεῶν ἱερομονάχου· ἐπὶ ἔτους ,ζωξωαω' (=1552)· ἐν μηνὶ νοεμβρίῳ η'· ἰν(δικτιῶ)νος ια' . Βέης 1909, 587. Κοτοπούλης 1973, 79. Σοφιανός 1990, 113. Χούλια, Αλμπάνη 1999, 99.

⁴⁸ Βλ. σχετικά, Βελένης 1974, 93-98. Σοφιανός 1990, 119-120, Σοφιανός, Χατζηδάκης 1990, 41-42. Δεριζιώτης 2006, 422-425.

⁴⁹ Η εν λόγω επιγραφή ήταν λαξευμένη σε βράχο κοντά στην εξωτερική είσοδο του μοναστηρίου και κατά την άποψη των περισσότερων που τη διάβασαν έφερε τη χρονολογία ,ζψ' από κτίσεως κόσμου (1191-1192) καθώς και το όνομα Ιερεμίας. Κοτοπούλης 1973, 165-166. Σοφιανός 1986, ι'. Νικονάνος 1987, 51. Σοφιανός 1990, 39-40.

⁵⁰ Νικονάνος 1987, 51-52. Σοφιανός 1990, 40. Ενδιαφέροντα στοιχεία αναφορικά με την ίδρυση και την ιστορία της μονής περιλαμβάνει ο κώδικας αρ. 90, με σημειώσεις του μητροπολίτου Καισαρείας της Φιλίππου Παλαιστίνης Αγαθαγγέλου. Σοφιανός 1986, 273-281.

πριν από το 1545 ανακαίνισε ή ξανάκτισε το παλαιό μικρό καθολικό της μονής, το ναό του Αγίου Στεφάνου⁵¹, το οποίο αντικαταστάθηκε από το σημερινό καθολικό. Πότε ιδρύθηκε ο αρχικός ναός, που αντικαταστάθηκε στα μέσα του 16^{ου} αιώνα από το Φιλόθεο δεν είναι εξακριβωμένο, πιθανότατα όμως αυτό να συνέβη κατά τη διάρκεια του 15^{ου} αιώνα.

Το 1798 επί Παϊσίου επισκόπου Σταγών και επί Αμβροσίου ηγουμένου της μονής, ιδρύθηκε το σημερινό καθολικό⁵², αφιερωμένο στον άγιο Χαράλαμπο, του οποίου μάλιστα η κάρα φυλάσσεται εκεί⁵³. Με βάση την αστρογαιωδαιτική μεθοδολογία που εφαρμόστηκε στο καθολικό, διαπιστώθηκε ότι ο βασικός κατά μήκος άξονάς του είναι προσανατολισμένος την τρίτη ώρα της ημέρας εορτής του αγίου (10 Φεβρουαρίου) για το έτος κτίσης του⁵⁴.

Αρχιτεκτονική – μορφολογικά χαρακτηριστικά

Το νέο καθολικό της μονής απομμεύεται τον αθωνικό ή αγιορειτικό τύπο και σύμφωνα με το δημοσιευμένο σχέδιο οι διαστάσεις του είναι περίπου 20,50 X 9,30 μ. (εικ. 13). Ο κυρίως ναός είναι σύνθετος τετρακίονιος σταυροειδής εγγεγραμμένος· στα ανατολικά απολήγει στις τρεις κόγχες του ιερού βήματος, που είναι ιδιαίτερα ευρύχωρο. Από τις αψίδες, η μεγαλύτερη είναι η κεντρική, ημικυκλική εσωτερικά και επτάπλευρη εξωτερικά, ενώ εκατέρωθέν της οι αψίδες της πρόθεσης και του διακονικού είναι μικρότερες, επίσης ημικυκλικές εσωτερικά αλλά πεντάπλευρες εξωτερικά. Στα δυτικά προσκολλάται η λιτή με τέσσερις κίονες στο κέντρο να στηρίζουν την οροφή της όπου σχηματίζονται

⁵¹ Ο μικρός αυτός ναός, που διατηρείται μέχρι σήμερα και εξυπηρετεί λειτουργικές ανάγκες της μονής, είναι μία μονόκλιτη βασιλική με εσωνάρθηκα, που χωρίζεται από τον κυρίως ναό με τρίβηλο άνοιγμα. Νικονάνος 1987, 54. Σοφιανός 1990, 43.

⁵² Σύμφωνα με επιγραφή που βρίσκεται σε μαρμαρίνη πλάκα εντοιχισμένη στη βόρεια πλευρά του καθολικού. Βλ. Σωτηρίου 1932, 400, υποσημ. 3.

⁵³ Η κάρα του αγίου δωρήθηκε στη μονή από τον ηγεμόνα της Βλαχίας Βλαδισλάβο και τον συγγενή του μεγάλο βορνικό Δραγομίρο. Αξίζει να σημειωθεί ότι από πολύ νωρίς η ιστορία της μονής του Αγίου Στεφάνου συνδέθηκε στενά με τον ηγεμονικό οίκο της Βλαχίας, ο οποίος ανήγειρε και δώρησε στη μονή το μονύδριο της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στη θέση Μπουτόι, κοντά στο Τιργκόβιστε της Ρουμανίας. Σοφιανός 1990, 45-46.

⁵⁴ Πανταζής, Λάμπρου, Δεριζιώτης 2006, 476.

εννέα διάχωρα, καλυπτόμενα με φουρνικά. Πάνω από τη λιτή διαμορφώνεται και δεύτερος όροφος που χρησιμεύει ως σκευοφυλάκιο.

Στη βόρεια εξωτερική πλευρά του ναού έχει προστεθεί τοξωτή στοά-εξωνάρθηκας, που σύμφωνα με επιγραφή οικοδομήθηκε επί ηγουμένου Θεοφάνους, ο οποίος στις αρχές του 19^{ου} αιώνα διαδέχθηκε τον Αμβρόσιο⁵⁵.

Ο κυρίως ναός και η λιτή είναι λιθόκτιστα, με πέτρες προσεκτικά λαξευμένες, οι οποίες διατάσσονται σχεδόν ισοδομικά χωρίς την παρεμβολή πλίνθων. Αντίθετα για τη στοά χρησιμοποιούνται αλάξεντες πέτρες και παχύ κονίαμα. Σε όλο το μήκος του ναού υπάρχει πλίνθινο διπλό οδοντωτό γείσο που επιστέφει τις κορυφές των τοίχων. Όσον αφορά στην ανατολική πλευρά του καθολικού (εικ. 14), αυτή διαμορφώνεται με ιδιαίτερα περίτεχνο τρόπο, οι τρίπλευρες αψίδες φέρουν κτιστούς πεσσίσκους (οκτώ στον αριθμό στη μεγάλη κεντρική και από έξι στις μικρότερες εκατέρωθεν) εν μέσω των οποίων ανοίγονται τυφλά αψιδώματα ορθογώνιας τομής. Στο κατώτερο τμήμα των αψίδων η τοιχοποιία διαφοροποιείται, αφού γίνεται χρήση ακατέργαστων λίθων και κονιάματος, με τέτοιο τρόπο ώστε να δημιουργείται ένα είδος κρηπιδώματος στη βάση της κάθε αψίδας. Λίθινα επίσης είναι τα πλαίσια των παραθύρων, τα τόξα και οι κίονες της στοάς, καθώς και το περίτεχνο περίθυρο της κύριας εισόδου που βρίσκεται στη βόρεια μακρά πλευρά. Χαρακτηριστικοί και εντυπωσιακοί είναι οι ραδινοί τρούλοι, ο μεγάλος του κυρίως ναού και οι δύο μικρότεροι του ιερού, επάνω από την πρόθεση και το διακονικό (εικ. 15).

Πέρα από την κύρια είσοδο του καθολικού, δύο επιπλέον θύρες ανοίγονται στη νότια μακρά πλευρά του, εκατέρωθεν του χορού. Ο ναός είναι ιδιαίτερα φωτεινός αφού φέρει έξι παράθυρα στην ανατολική πλευρά, από ένα μονόλοβο στην επιφάνεια της κάθε αψίδας και τρία ορθογώνια στην επιφάνεια του τοίχου πάνω από την κάθε αψίδα. Στη βόρεια πλευρά ανοίγονται έξι παράθυρα ενώ στη νότια δεκατρία.

Εκτός από τις παραστάσεις του Παντοκράτορα στον κεντρικό τρούλο και των τεσσάρων Ευαγγελιστών, που διατηρούνταν μέχρι και τα τελευταία χρόνια, ο ναός στο σύνολό του ήταν από την εποχή της ίδρυσής του ακόσμητος⁵⁶.

⁵⁵ Σοφιανός 1990, 46.

A.2. ΔΙΣΤΥΛΟΙ ΣΤΑΥΡΟΕΙΔΕΙΣ ΕΓΓΕΓΡΑΜΜΕΝΟΙ ΝΑΟΙ ΜΕ ΤΡΟΥΛΟ

A.2.1. Παλαιό καθολικό μονής Μεγάλου Μετεώρου

Ιστορικά

Πρώτος κτίτορας της μονής του Μεγάλου Μετεώρου (ή της Μεταμορφώσεως), υπήρξε ο όσιος Αθανάσιος ο Μετεωρίτης, λίγο πριν από τα μέσα του 14^{ου} αιώνα. Τις πληροφορίες που αφορούν στην ίδρυση της μονής αντλούμε από το βίο του, που γράφτηκε από κάποιον συμμοναστή ή μαθητή του οσίου, μάλλον στα τέλη του 14^{ου} αιώνα, και σώζεται στον κώδικα 404 (fol. 323^r – 340^v) της μονής⁵⁷.

Ο όσιος Αθανάσιος μετέβη στα Μετέωρα μαζί με τον γέροντά του ιερομόναχο Γρηγόριο ήδη κατά την τρίτη δεκαετία του 14^{ου} αιώνα, ενώ γύρω στα 1340 θα πρέπει να εγκαταστάθηκε μόνιμα στον λεγόμενο Πλατύ Λίθο. Εκεί έκτισε τα πρώτα κτίσματα και οργάνωσε το πρώτο κοινόβιο στα Μετέωρα. Αρχικά, ο όσιος οικοδόμησε στο βράχο ναό που ετιμάτο στην Παναγία Μετεωρίτισσα ή την Πέτρα, στην οποία και αφιέρωσε τη μονή. Αργότερα όμως, οικοδόμησε άλλο ναό προς τιμήν της Μεταμόρφωσης του Κυρίου, που αποτέλεσε και το καθολικό. Κατά τον βιογράφο του οσίου, η ανέγερση του εν λόγω ναού, έγινε με τη χρηματική συνδρομή κάποιου Τριβαλλού (δηλαδή Σέρβου) χορηγού: *Εἶτα δι' ἐξόδου τινός ἐκ τοῦ γένους τῶν Τριβαλλῶν μεγιστάνου καὶ συνεργείας τῶν ἀδελφῶν ἀνεγείρεται ναὸς τῷ Σωτῆρι Χριστῷ ὠραιότατος*⁵⁸.

Δεύτερος κτίτορας της μονής, υπήρξε ο όσιος Ιωάσαφ, πρώην βασιλιάς Ιωάννης Ούρεσης Άγγελος Κομνηνός Δούκας ο Παλαιολόγος, γιος του Ελληνοσέρβου βασιλιά Θεσσαλίας και Ηπείρου, Συμεών Ούρεση Παλαιολόγου. Ο Ιωάννης, από πολύ νωρίς απέκτησε στενές σχέσεις με τον Αθανάσιο και στα

⁵⁶ Νικονάνος 1987, 58.

⁵⁷ Βέης 1967, 422. Επιπλέον, αναφορικά με τα του βίου του οσίου, βλ. Σοφιανός 1990, ιδίως 36-76.

⁵⁸ Συνεπώς, η ανέγερση του καθολικού από τον Αθανάσιο θα πρέπει να έγινε μετά το 1348, οπότε άρχισε η σερβοκρατία στη Θεσσαλία. Μάλιστα, πιθανολογείται ότι ο Σέρβος τοπικός άρχοντας της Θεσσαλίας, που χρηματοδότησε τον Αθανάσιο για το κτίσιμο του ναού, ήταν ο Συμεών Ούρεσης Παλαιολόγος (1359-1370): έτσι, τα χρονικά όρια ανέγερσης του ναού μετατίθενται μετά το 1359, αφού κατά το έτος αυτό ο Συμεών εγκαταστάθηκε στα Τρίκαλα, ως ηγεμόνας της Μεγάλης Βλαχίας. Βλ. πιο αναλυτικά, Σοφιανός, Χατζηδάκης 1990, 23-24.

1373 έγινε μοναχός, με το όνομα Ιωάσαφ. Ο Αθανάσιος στα τέλη της ζωής του, όρισε τον Ιωάσαφ ως διάδοχό του στη μονή⁵⁹. Σύμφωνα με σωζόμενες επιγραφικές μαρτυρίες⁶⁰, κατά το 1387-1388, ο Ιωάσαφ επανέκτισε και επέκτεινε το παλαιό αρχικό καθολικό που είχε ανεγείρει ο Αθανάσιος. Σύμφωνα με την αστρογαιοδαιτική μεθοδολογία που εφαρμόστηκε στο παλαιό καθολικό, διαπιστώθηκε ότι ο βασικός κατά μήκος άξονάς του είναι προσανατολισμένος στην ημέρα εορτής του αγίου Ιωάννη του Προδρόμου (7 Ιανουαρίου), για το έτος κτίσης 1360, και πιθανολογείται ότι αρχικά ήταν αφιερωμένο στον άγιον αυτόν⁶¹.

Αρχιτεκτονική – μορφολογικά χαρακτηριστικά

Όπως προαναφέρθηκε, το παλαιό καθολικό του Μεγάλου Μετεώρου, αποτελεί από το 1545 το ιερό βήμα του νέου καθολικού της μονής, αφού γκρεμίστηκε το δυτικό τμήμα του (εικ. 16). Με βάση το δημοσιευμένο σχέδιο⁶², οι διαστάσεις του τμήματος του καθολικού που διατηρείται, είναι περίπου 8,40 x 6,90 μ. Επρόκειτο για έναν μικρό ναό στον τύπο του δίστυλου εγγεγραμμένου σταυροειδούς με τρούλο, ανήκει δηλαδή στην ομάδα των σταυροειδών που ο τρούλος τους στηρίζεται ανατολικά στους τοίχους που χωρίζουν το ιερό από την πρόθεση και το διακονικό και στα δυτικά σε δύο πεσσούς⁶³. Στα ανατολικά εξέχει η αψίδα του

⁵⁹ Σοφιανός 1990,100. Σοφιανός, Χατζηδάκης 1990, 24. Επίσης, σχετικά με τη ζωή και τη δράση του οσίου Ιωάσαφ, βλ. Κοτοπούλης 1973, 62-72.

⁶⁰ Δύο επιγραφές εξωτερικά στο παράθυρο της κόγχης του ιερού, στο μαρμάρινο επίκρανο η μία (όπου αναφέρεται μόνο η χρονολογία) και σε κατακόρυφη στενή μαρμάρινη πλάκα η άλλη, αναφέρονται στο γεγονός: Έτ(ους), ζωκς' (=1387/8), και στη συνέχεια: Άνοικο/δομήθη/ ό πάνσε/πτος ούτος/ ναός του/ Κ(υρίου) ημῶν/ Ι(ησο)ῦ Χ(ριστο)ῦ δι/ά σηνδρομ(ής)/ του τιμιωτ(ά)τα(ου)/ έν μοναχοῖς/ Ίωάσαφ. Άλλη γραπτή επιγραφή, εσωτερικά στο ιερό, στο βόρειο τοίχο του, μας πληροφορεί, εκτός των άλλων, και για τη χρονολογία της τοιχογράφησης (1483): † Άνηγέρθη εκ βάθρων θεμελίον κ(αι) άνικοδομήθ(η)/ ό θεῖος κα(ι) π(άν)σεπτος ναός ούτος· του Κ(υρίου) κ(αι) Θ(εο)ῦ κ(αι) Σ(ωτή)ρ(ος) ημ(ῶν)/ Ι(ησο)ῦ Χ(ριστο)ῦ δι/ά κόπ(ου) κ(αι) έξόδ(ου) τῶν όσίων π(ατέ)ρων ημῶν· Άθανασίου κ(αι) Ίωάσαφ· έν έτ(ι), ζῶωκςῶ' (=1387/8)· οἱ κ(αι) κτίτωρ(ες)· άνιστορίθ(ι) δι/ά σηνδρομ(ής) κ(αι)/ κόπ(ου) τ(ῶν) έλαχίστ(ων) άδελφ(ῶν)· έτ(ους), ζῶΠῶκῶβῶ (=1483) έν(δικτιῶνος) β'· μηνή Νοεμβρ(ί)ω κα'. Βέης 1909, 584-586. Κοτοπούλης 1973, 80. Σοφιανός 1990, 120-121. Georgitsoyanni 1993, 35-40, πίν. 2-3. Χούλια, Αλμπάνη 1999, 92,94.

⁶¹ Πανταζής, Λάμπρου, Δεριζιώτης 2006, 475.

⁶² Σωτηρίου 1932, 395, εικ. 13. Georgitsoyanni 1993, 46-47, πίν. 7-10.

⁶³ Η Georgitsoyanni τον συγκαταλέγει αδικαιολόγητα στους δικιόνιους ναούς. Georgitsoyanni 1993, 50.

ιερού βήματος, που είναι ημικυκλική εσωτερικά και τρίπλευρη εξωτερικά, ενώ εκατέρωθεν της και μέσα στο πάχος του ανατολικού τοίχου ανοίγονται δύο ημικυκλικά κογχάρια, που χρησιμεύουν ως πρόθεση και διακονικό. Ιδιομορφία του συγκεκριμένου ναού, αποτελεί το γεγονός ότι ο χώρος του διακονικού αποχωρίζεται από τον κυρίως ναό με τοιχάριο που ξεκινά από το νότιο μακρό τοίχο και ενσωματώνεται στον νοτιοανατολικό πεσσό. Τα ανατολικά γωνιαία διαμερίσματα καλύπτονται με φουρνικά, ενώ για τα δυτικά δεν υπάρχουν στοιχεία⁶⁴.

Στα κατώτερα μέρη του ανατολικού τοίχου, διακρίνεται η αρχική φάση του παλαιού καθολικού, της εποχής του οσίου Αθανασίου (μετά το 1359 και πριν από το 1383). Τα κατώτερα αυτά μέρη παρατηρούμε ότι είναι κτισμένα με αργολιθοδομή, ενώ ο υπόλοιπος ναός έχει οικοδομηθεί με αρκετά επιμελημένη πλινθοπερίκλειστη τοιχοποιία (εικ. 17). Επιπλέον, τόσο στην εξωτερική όψη της πρόθεσης όσο και σ' αυτήν του διακονικού, είναι διακριτές κεκλιμένες ευθείες, πάνω από τις οποίες η τοιχοποιία διαφοροποιείται, γεγονός που υποδηλώνει ότι στην αρχική του μορφή το καθολικό του Ιωάσαφ στεγαζόταν σε χαμηλότερο επίπεδο και κάποια στιγμή, απροσδιόριστη μέχρι στιγμής το πότε, η στέγαση υπερυψώθηκε (εικ. 18)⁶⁵. Μάλιστα, σύγχρονη θα πρέπει να θεωρηθεί η επέμβαση που σημειώνεται και στον τρούλο, όπου πάνω από τα οδοντωτά γείσα που επιστέφουν τους λοβούς των παραθύρων του φαίνεται ότι υπερυψώθηκε το τύμπανό του, γεγονός που γίνεται ιδιαίτερος αισθητό στον προβληματικό τρόπο με τον οποίο διαμορφώνονται οι ακμές των πλευρών επάνω από τους κτιστούς ημικιονίσκους στις γωνίες (εικ. 19). Θα μπορούσε ίσως να υποστηριχθεί ότι οι συγκεκριμένες επεμβάσεις στο Παλαιό καθολικό έγιναν στην εποχή κατά την οποία ιδρύθηκε το Νέο καθολικό, προκειμένου το αρχικό κτίσμα να

⁶⁴ Georgitsoyanni 1993, 50.

⁶⁵ Θα πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι σύμφωνα με τον τρόπο που διαφοροποιείται η τοιχοποιία στη νότια όψη της ανατολικής πλευράς, όπου υπάρχει σήμερα – προσκολλημένο στο διακονικό παρεκκλήσιο του Προδρόμου -, υποδηλώνεται ότι ήδη από τη φάση του Αθανασίου υπήρχε στη συγκεκριμένη θέση μία κατασκευή (αφού η αργολιθοδομή που απαντά στα κατώτερα τμήματα του καθολικού συνεχίζεται και στο τμήμα αυτό), η οποία μάλιστα στο ναό του Ιωάσαφ καλυπτόταν ενιαία με τον χώρο του διακονικού. Για τη χρήση του συγκεκριμένου χώρου, τις διαφορετικές φάσεις που παρουσιάζει και την μετέπειτα ίδρυση εκεί του παρεκκλησίου, βλ. Θεοχαρίδης 1979, ιδίως 124-131.

προσαρμοστεί ομαλότερα στο μεγαλεπήβολο νέο κτίσμα. Πάντως μια γενικότερη αλλαγή στον τρόπο στέγασης, ενδεχομένως την εποχή των μεγάλων μετασκευών το 1544-1545, είναι φανερή και από το γεγονός ότι τα τύμπανα της ανατολικής, βόρειας και νότιας καμάρας επιστέφονται με προεξέχοντα τόξα από θολίτες σε εναλλαγή με διπλά τούβλα, που περιβάλλονται από οδοντωτά γείσα: αν θεωρηθεί ότι το ανατολικό σκέλος του σταυρού έφερε εξαρχής δίρριχτη στέγη (πράγμα που δεν μπορεί να αποκλειστεί με τις μέχρι σήμερα έρευνες), οι άλλες δύο στέγες αποκλείεται να ήταν εξαρχής μονόρριχτες και να έφταναν μέχρι την εξωτερική επιφάνεια του ανατολικού τοίχου, όπως είναι σήμερα⁶⁶.

Στην τρίπλευρη κόγχη του ιερού ανοίγεται δίλοβο παράθυρο και από ένα μονόλοβο διατρυπά τις αψίδες της πρόθεσης και του διακονικού. Τα παράθυρα περιβάλλονται από τοξωτά πλαίσια που φέρουν κεραμοπλαστικό διάκοσμο. Χαρακτηριστική είναι η διακόσμηση του τυμπάνου του πλαισίου που περιβάλλει το δίλοβο παράθυρο της κεντρικής αψίδας του ιερού, όπου τοποθετούνται τούβλα που σχηματίζουν «Λ» σε στήλη⁶⁷. Ζωφόρος με συνεχόμενα Π περιτρέχει το ανώτερο τμήμα της κεντρικής αψίδας⁶⁸, ενώ διπλό οδοντωτό γείσο περιτρέχει και τις τρεις πλευρές της αψίδας κάτω από τη στέγη.

Ο τρούλος είναι οκτάπλευρος και στις ακμές των πλευρών του φέρει τοξωτά βαθμιδωτά πλίνθινα πλαίσια, που επιστέφονται με οδοντωτό γείσο⁶⁹. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο τρούλος δεν είναι περίοπτος, αλλά έπειτα από την επέκταση του καθολικού, το δυτικό του τμήμα εισχωρεί στη στέγη της ανατολικής καμάρας του νέου καθολικού.

Οι τοιχογραφίες του καθολικού χρονολογούνται το 1483, σύμφωνα με τη γραπτή αφιερωματική επιγραφή⁷⁰, και αποτελούν επιβλητικό ζωγραφικό σύνολο που αποτελεί το αρχαιότερο γνωστό του λεγομένου αγιογραφικού εργαστηρίου της Καστοριάς⁷¹.

⁶⁶ Βλ. εδώ σημ. 43.

⁶⁷ Georgitsoyanni 1993, 51-52.

⁶⁸ Η Georgitsoyanni (1993, 53) χαρακτηρίζει αυτό τον τύπο διακόσμησης ως απλοποιημένο μαιάνδρο.

⁶⁹ Georgitsoyanni 1993, 51.

⁷⁰ Βλ. εδώ σημ. 38.

⁷¹ Σοφιανός 1990, 121,128. Γεωργιτσογιάννη 1988-1989. Γεωργιτσογιάννη 1989.

A.2.2. Καθολικό μονής Αγίας Τριάδας

Ιστορικά

Η μονή της Αγίας Τριάδας δεσπόζει στην κορυφή ενός επιβλητικού και μεγαλόπρεπου βράχου. Από δυτικά φαίνεται η μονή Βαρλαάμ και λίγο πιο πέρα αυτή του Μεγάλου Μετεώρου· ανατολικά και πολύ κοντά βρίσκεται η μονή του Αγίου Στεφάνου. Σύμφωνα με την παράδοση, η μονή πρωτοκτίστηκε το 1438 από το μοναχό Δομέτιο, η πληροφορία αυτή όμως δεν επιβεβαιώνεται από άλλες πηγές. Όπως υποστηρίζει ο Σοφιανός, δεν μπορεί να αποκλεισθεί το ενδεχόμενο οι πρώτοι ερημίτες να έκτισαν εδώ τα ασκηταριά τους κατά τον πρώιμο 14^ο αιώνα⁷². Εξάλλου σε πρόσταγμα του Συμεών Ούρεση Παλαιολόγου του έτους 1362 που φυλάσσεται στο αρχείο του Μεγάλου Μετεώρου, μνημονεύονται παράλληλα «το Μετέωρον και ή Αγία Τριάς», γεγονός⁷³ που αποδεικνύει ότι η Αγία Τριάδα αποτελούσε ήδη οργανωμένο μοναστήρι. Το καθολικό της μονής, που τιμάται στην Αγία Τριάδα, αποτελείται από τον κυρίως ναό, το νάρθηκα και το σκευοφυλάκιο. Καθένα από τα τρία αυτά μέρη, αντιπροσωπεύει μία ξεχωριστή οικοδομική φάση. Ο κυρίως ναός ανήκει στην αρχαιότερη σωζόμενη φάση της μονής αφού, σύμφωνα με ενεπίγραφη πλίνθο εντοιχισμένη στο νότιο εξωτερικό τοίχο του ναού, οικοδομήθηκε το 1475-1476⁷⁴. Με βάση την αστρογαιοδαιτική μεθοδολογία, που εφαρμόστηκε στη μονή, το καθολικό είναι προσανατολισμένο με το βασικό κατά μήκος άξονά του στην ανατολή του ηλίου την ημέρα εορτής της Αγίας Τριάδας (22 Μαΐου) για το έτος κτίσης 1458⁷⁵. Όσον αφορά στο νάρθηκα, οικοδομήθηκε κατά το 1689⁷⁶, ενώ το σκευοφυλάκιο αποτελεί προσθήκη του 1684⁷⁷.

⁷² Σοφιανός 1990, 87.

⁷³ Σωτηρίου 1932, 395, εικ. 14.

⁷⁴ Η συγκεκριμένη πλίνθος φέρει μόνο τη χρονολογία ,ς/δ'πδ' (=1475/6), που προφανώς παραπέμπει στην εποχή που πραγματοποιήθηκε η οικοδόμηση του κυρίως ναού του καθολικού. Σωτηρίου 1932, 398, υποσημ. 1. Κοτοπούλης 1973, 154. Νικονάνος 1987, 73. Σοφιανός 1990, 87. Χούλια, Αλμπάνη 1999, 119.

⁷⁵ Πανταζής, Λάμπρου, Δεριζιώτης 2006, 475.

⁷⁶ Επιγραφή που διατηρείται στο νάρθηκα, μας πληροφορεί τόσο για το έτος της οικοδόμησής του (1689), όσο και για την εποχή που πραγματοποιήθηκε η τοιχογράφησή του (1692), επί Αρσενίου μητροπολίτου Σταγών και επί Ιωνά ηγουμένου της μονής: † Ιστορίθη ό πάνσεπτος κ(αι) θεϊος ούτος ναός· τῆς σεβασμίας

Αρχιτεκτονική – μορφολογικά χαρακτηριστικά

Πρόκειται για έναν ναό που ανήκει στον τύπο του δίπτυλου εγγεγραμμένου σταυροειδούς με τρούλο που σύμφωνα με το δημοσιευμένο σχέδιο⁷⁸ οι διαστάσεις του είναι περίπου 9,30 X 5,20 μ. (εικ. 20). Ο τρούλος, που είναι ελλειψοειδής, στα ανατολικά φέρεται από τους τοίχους που απόχωρίζουν το κυρίως ιερό από την πρόθεση και το διακονικό και στα δυτικά από δύο πεσσούς. Στα ανατολικά απολήγει στην αψίδα του ιερού βήματος που είναι ημικυκλική εσωτερικά και τρίπλευρη εξωτερικά· εκατέρωθεν αυτής και μέσα στο πάχος του ανατολικού τοίχου ανοίγονται δύο κογχάρια, εκ των οποίων το βόρειο είναι ημικυκλικό και το νότιο ορθογώνιας τομής. Δύο τυφλά αψιδώματα ανοίγονται στην εσωτερική παρειά των μακρών τοίχων του κυρίως ναού, χωρίς ωστόσο να καταλαμβάνουν όλο το πλάτος των τυμπάνων της βόρειας και της νότιας καμάρας. Δεν είναι σαφές ως ποιο σημείο έφτανε ο αρχικός δυτικός τοίχος του κυρίως ναού. Τα δυτικά στηρίγματα του τρούλου πάντως φαίνεται να ενισχύθηκαν όταν ιδρύθηκε ο ευρύχωρος θολοσκέπαστος νάρθηκας, που ίσως λόγω χώρου έχει αποκομμένες τις δύο δυτικές γωνίες. Το μικρό τετράγωνο σκευοφυλάκιο προσκολλάται στη νότια πλευρά, δίπλα στο ιερό βήμα και επικοινωνεί μόνο με αυτό.

Η βόρεια και νότια πλευρά είναι συνεχείς, χωρίς καμία διάρθρωση των επιφανειών τους, η τοιχοποιία τους είναι πρόχειρη, απλή αργολιθοδομή, και η μόνη διακόσμηση είναι μία οδοντωτή ταινία που διαγράφει στο εξωτερικό τις καμάρες. Στην ανατολική πλευρά η τοιχοποιία, κατά κύριο λόγο ελεύθερη πλινθοπερίκλειστη στα κατώτερα τμήματα και αυστηρή πλινθοπερίκλειστη από την ποδιά του παραθύρου και άνω, είναι πιο προσεγμένη και με κεραμοπλαστικά κοσμήματα, ενώ οι επιφάνειες διαρθρώνονται με τυφλά

*θεϊας μο/νῆς· τῆς Ἁγίας Τριάδος· ἀρχιερατεῦοντος τοῦ θεοφιλεστάτου ἡμῶν δὲ
αὐθέντος κ(αι) δεσ/πότου κυρίου κυρ Ἀρσενίου· κ(αι) διὰ ἐξόδου κυρ Μίχο Μουρίκου·
κ(αι) Κηριάκου· κ(αι) ἐτέρ(ου) Κυριάκου/ ἐκ κόμισ Βελόνῃ· κ(αι) διὰ σινδρομιῆς κόπου τοῦ
όσιωτάτου ἱερομονάχου κ(αι) ἡγουμένου·/ τῆς σεβασμίας αὐτῆς μονῆς· Ἰωάν· κ(αι)
Δαμασκινού ἱερομονάχου κ(αι) ἐφημερίου/ ἐπὶ ἔτους ,α^ωχ^ωκ^ωβ^ω (=1692)· ἀπὸ Ἀδάμ ,ζς'
κατὰ μηνὴ Μαῦου· λ' (=30) ἰν(δικτιώνος) ιε' / κ(αι) ὑκτητωρίθῃ οὔτος· Δημητρίου·
Ἀγγέλου· κ(αι) Χρισάνθις· ἔτει ,αχ89' (=1689) καὶ διὰ χειρὸς Ρίζω Ἰωάννου καὶ
Ἀθανασίου. Βλ. Κοτοπούλης 1973, 154-155. Χούλια, Αλμπάνη 1999, 122.*

⁷⁷ Σοφιανός 1990, 91. Χούλια, Αλμπάνη 1999, 122.

⁷⁸ Σωτηρίου 1932, 395, εικ. 14.

αψιδώματα (εικ. 21). Στην κύρια όψη της τρίπλευρης αψίδας του ιερού, ανοίγεται δίλοβο παράθυρο που περιβάλλεται από υπερυψωμένο τοξωτό πλαίσιο, στο τύμπανο του οποίου, επάνω από διπλή οδοντωτή ταινία, υπάρχει πλίνθινος σταυρός με τούβλα που σχηματίζουν μεταξύ των κεραιών τη γνωστή επιγραφή *Ἰ(ησοῦ)ς / Χ(ριστὸ)ς / Νι/κᾶ*. Στα πλάγια τμήματα της αψίδας διαμορφώνονται τυφλά αψιδώματα που δεν φτάνουν μέχρι την ποδιά του παραθύρου, αλλά μέχρι το ύψος της διπλής οδοντωτής ταινίας. Στο βόρειο τυφλό αψίδωμα της κόγχης διαμορφώνεται με τούβλα ένας κύκλος που περικλείει σταυρό. Στα τμήματα του ανατολικού τοίχου που αντιστοιχούν στην πρόθεση και το διακονικό διαμορφώνονται τυφλά αψιδώματα που φτάνουν ως την ποδιά των μονόλοβων μακρόστενων παραθύρων που διατρυπούν, κάπως έκκεντρα και κοντά στην κεντρική αψίδα, τον τοίχο. Τα αψιδώματα αυτά διαθέτουν διάκοσμο από τούβλα με σταυρούς και την επιγραφή *Ἰ(ησοῦ)ς / Χ(ριστὸ)ς / Νι/κᾶ*, σχεδόν πανομοιότυπα όπως πάνω από το παράθυρο της αψίδας. Επιπλέον, την ανατολική όψη του καθολικού διατρέχουν τρεις οδοντωτές ταινίες, μία στα ανώτερα τμήματα του τοίχου, η οποία επίσης περιτρέχει τα τόξα των τυφλών αψιδωμάτων σε κάθε πλευρά της αψίδας, και μία στο ύψος της ποδιάς των παραθύρων, διπλή αυτή και εξέχουσα από την παρειά του τοίχου εν είδει κοσμήτη.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και ο οκτάπλευρος, χαμηλός στις αναλογίες, τρούλος: είναι κτισμένος με αμελές πλινθοπερίκλειστο και οι πλευρές του διατρυπώνται από μακρόστενα μονόλοβα παράθυρα που περιβάλλονται από τοξωτά πλαίσια. Λίγο ψηλότερα, οδοντωτή ταινία περιτρέχει τον τρούλο, ενώ οι απολήξεις της στέγης φαίνεται ότι αρχικά υπήρξαν καμπύλες, σύμφωνα με τα οδοντωτά καμπύλα γείσα στα οποία απολήγουν οι επιφάνειές του τρούλου. Εξάλλου στην αναπαράσταση της ανατολικής όψης του καθολικού που δημοσιεύει ο Σωτηρίου, οι απολήξεις της στέγης του τρούλου σχεδιάζονται καμπύλες⁷⁹. Αυτό προφανώς σημαίνει ότι μετά το 1932, έτος που δημοσιεύει τη σχετική μελέτη ο Σωτηρίου, έγινε η επέμβαση στον τρούλο της μονής και από καμπύλες οι απολήξεις της στέγης του μετασκευάστηκαν σε ευθύγραμμες.

⁷⁹ Σωτηρίου 1932, εικ. στη σελ. 397.

Η είσοδος στο νάρθηκα γίνεται από χαμηλή θύρα στο νότιο τοίχο, ενώ εκτός από τα παράθυρα της ανατολικής πλευράς, ανοίγεται ένα πολεμιστροειδές στο δυτικό τμήμα του βόρειου τοίχου του κυρίως ναού κι ένα ακόμη σε χαμηλό ύψος στη βορειοδυτική γωνία του νάρθηκα.

Οι κυρίως ναός ιστορήθηκε, σύμφωνα με γραπτή επιγραφή στο δυτικό τοίχο πάνω από το νότιο τόξο⁸⁰, το 1741 επί Θεοφάνους μητροπολίτου Σταγών και επί Παρθενίου ηγουμένου από τους ζωγράφους ιερέα Αντώνιο και τον αδελφό του Νικόλαο. Ο εν λόγω διάκοσμος αποτελεί το τελευταίο χρονικά ζωγραφικό σύνολο των μετεωρικών καθολικών και έχει ενταχθεί σε λαϊκότερο καλλιτεχνικό ρεύμα ζωγραφικής του 18^{ου} αιώνα⁸¹.

A.3. ΣΥΝΕΠΙΤΥΓΜΕΝΟΙ ΣΤΑΥΡΟΕΙΔΕΙΣ ΕΓΓΕΓΡΑΜΜΕΝΟΙ ΝΑΟΙ

A.3.1. Καθολικό μονής Αγίου Νικολάου Αναπαυσά

Ιστορικά

Τα πρώτα ίχνη οργανωμένης μοναστικής ζωής στο βράχο του Αγίου Νικολάου Αναπαυσά φαίνεται ότι ανάγονται στο 14^ο αιώνα, και σ' αυτό οδηγούν μαρτυρίες σε γραπτές πηγές και αρχαιολογικά δεδομένα. Συγκεκριμένα, στο βίο του αγίου Αθανασίου του Μετεωρίτη υπάρχει η παραίνεσή του προς τους συνασκητές του, να ζητείται κατά την εκλογή του ηγουμένου στο Μεγάλο Μετέωρο και η γνώμη του ηγουμένου του Αγίου Νικολάου: «...Ὅτε δὲ συμβῆ κοιμηθῆναι τὸν ὑπ' ἐμοῦ ἄρτι προτραπέντα τοῦ ἄρχειν, γενέσθω ἐκλογὴ ἐκ τῶν εὕρισκομένων ἀδελφῶν καὶ ἀναβιβαζέσθω κἄν οἶος ἔνι καὶ οὐκ ἄλλοθεν ἐπεὶ οὐ προκόψει· ἔστω δὲ καὶ μετὰ γνώμης τοῦ ἡγουμένου τοῦ Αγίου Νικολάου»⁸². Εάν γίνει δεκτό ότι εδώ ο όσιος αναφέρεται στη μονή Αναπαυσά, που είναι και το πιθανότερο, τότε δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι απαρχές του οργανωμένου μοναχικού βίου στον εν λόγω βράχο θα πρέπει να τοποθετηθούν σε εποχή πριν από την έλευση του αγίου

⁸⁰ Βλ. Κοτοπούλης 1973, 154. Χούλια, Αλμπάνη 1999, 126.

⁸¹ Χούλια, Αλμπάνη 1999, 130.

⁸² Κοτοπούλης 1973, 140.

Αθανασίου, ίσως στις δύο πρώτες δεκαετίες του 14^{ου} αιώνα. Επιπλέον, στο παρεκκλήσιο του μοναστηριού που τιμάται στον άγιο Αντώνιο, σώζονται ίχνη τοιχογραφιών που έχουν χρονικά τοποθετηθεί την ίδια εποχή⁸³.

Όσον αφορά στην επωνυμία «Αναπαυσάς», έχουν διατυπωθεί δύο εκδοχές. Η πρώτη βασίζεται στην ετυμολογία της λέξης από το *αναπαύομαι* και λέγεται ότι η μονή χαρακτηρίστηκε έτσι λόγω του ότι αποτελούσε χώρο κατάλληλο για ανάπαυση. Σύμφωνα με άλλη εκδοχή, η συγκεκριμένη ονομασία οφείλεται πιθανώς στον πρώτο κτίτορα της μονής, υπόθεση που προς το παρόν δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί⁸⁴.

Κατά τον 15^ο αιώνα φαίνεται ότι το μοναστήρι ερημώνεται και δέχεται ριζική ανανέωση στη διάρκεια της πρώτης δεκαετίας του 16^{ου} αιώνα. Είναι η εποχή που ανεγείρεται εκ θεμελίων και το σημερινό καθολικό, στο οποίο - σύμφωνα με την αστρογαιωδαιτική μεθοδολογία ορίζει την ανατολή του ήλιου στον ορίζοντα την ημέρα εορτής του αγίου (6 Δεκεμβρίου) για το έτος κτίσης, που διαπιστώνεται ότι είναι το 1527⁸⁵. Κτίτορες της μονής, με βάση τη γραπτή κτιτορική επιγραφή του καθολικού⁸⁶, υπήρξαν ο μητροπολίτης Λαρίσης άγιος Διονύσιος ο Ελεήμονας και ο έξαρχος Σταγών ιερομόναχος Νικάνορας. Εξαιτίας της ανωμαλίας και των μικρών διαστάσεων του βράχου, η επιφάνεια πάνω στην οποία κτίσθηκαν τα διάφορα κτίρια του μοναστηριού είναι πολύ περιορισμένη,

⁸³ Νικονάνος 1987, 61-62. Σοφιανός 1990, 59. Χούλια, Αλμπάνη 1999, 22. Σοφιανός, Τσιγαρίδας 2003, 100.

⁸⁴ Νικονάνος 1987, 61. Σοφιανός 1990, 59. Χούλια, Αλμπάνη 1999, 21-22.

⁸⁵ Πανταζής, Λάμπρου, Δεριζιώτης 2006, 475.

⁸⁶ Η κτιτορική επιγραφή βρίσκεται στον ανατολικό τοίχο της λιτής πάνω από τη θύρα που οδηγεί στον κυρίως ναό και έχει ως εξής : *† Ανηγέρθη εκ βάθρων ό θείως κ(αι) πάνσεπτως ναός του έν άγιης πατρός είμών/ Νικολάου παρά του πανιεροτάτου μητροπολίτου Λαρίσης κήρ Διονισίου κ(αι) του ώσιωτ(ά)του/ έν ιερομονάχε(ι)ς κήρ Νικάνωρος κ(αι) έξάρχου Σταγών κ(αι) τ(ών) εύρισκομένων αδελφών· είστωρίθη δέ κ(αι) διά έξόδου του εύτελους (Κ)υπριανού ιεροδιακόνου/ έτ(ου)ς ,ζωλς' (= 1527) μηνί Όκτωβρίου ιβ' / έν ίνδικτιώνι α' / χείρ Θεοφάνη μ(ονα)χ(ού) του έν τή Κρίτη· Στρελήτζας. Κοτοπούλης 1973, 139. Σοφιανός 1990, 61. Χούλια, Αλμπάνη 1999, 23. Σοφιανός, Τσιγαρίδας 2003, 34. Αν και από την επιγραφή αυτή μας δίνεται μόνο η χρονολογία της τοιχογράφησης του ναού (1527), δεδομένου ότι το 1510 υπήρξε το έτος θανάτου του μητροπολίτη Διονυσίου - που αναφέρεται στην επιγραφή ως κτίτορας - έχουμε ένα *terminus ante quem* για τη χρονολόγηση της οικοδόμησης του καθολικού και τοποθετείται έτσι κατά την πρώτη δεκαετία του 16^{ου} αιώνα. Βλ. Νικονάνος 1987, 62. Σοφιανός 1990, 61.*

με αποτέλεσμα να έχουν ιδρυθεί σε επάλληλα επίπεδα, χωρίς να αναπτυχθούν σε έκταση.

Αρχιτεκτονική – μορφολογικά χαρακτηριστικά

Το καθολικό της μονής, που είναι αφιερωμένο στον άγιο Νικόλαο, ακολουθεί τον τύπο του μονόχωρου συνεπτυγμένου σταυροειδή ναού με τρούλο και, καθώς είναι ενσωματωμένος στο δεύτερο όροφο του συγκροτήματος, συνάδει με τα παρεκκλήσια που κτίζονται μέσα στις πτέρυγες των κελιών και τους πύργους (εικ. 22). Λόγω της στενότητας του βράχου που προαναφέρθηκε, ο ναός διαμορφώνεται εντελώς ακανόνιστα και σύμφωνα με το σχέδιο της κάτοψης⁸⁷, οι διαστάσεις του (χωρίς το νάρθηκα) προκύπτουν ως εξής: η βόρεια πλευρά είναι περίπου 7,50 μ., η νότια 6,70μ. ενώ η ανατολική μόλις 2,70 μ. Ο κυρίως ναός είναι ένας απλός σταυροειδής εγγεγραμμένος με τρούλο, του οποίου τα γωνιαία διαμερίσματα είναι πλήρη με τοιχοποιία, όπως συμβαίνει στους ναούς του τύπου αυτού. Ο μικρός τρούλος στο κέντρο της στέγης φέρεται από τέσσερις αβαθείς, ελαφρώς οξυκόρυφες, καμάρες και δεν έχει τύμπανο με παράθυρα, αφού από πάνω είναι κτισμένος κι άλλος όροφος. Στα ανατολικά διαμορφώνεται ο χώρος του ιερού βήματος σε σχήμα ακανόνιστου τραπεζίου, όπου μέσα στο πάχος της ανατολικής πλευράς ανοίγονται δύο κογχάρια άνισου μεγέθους. Επιπλέον στο βόρειο τοίχο ενσωματώνονται άλλες δύο κόγχες, εδώ ορθογώνιας τομής. Η λιτή, ο ευρύχωρος μοναστηριακός νάρθηκας, είναι ένας τετράγωνος σχεδόν ξυλόστεγος χώρος με μία μικρή κόγχη που ανοίγεται στο πάχος της δυτικής πλευράς.

Τον Οκτώβριο του 1527, σύμφωνα με την κτιτορική επιγραφή⁸⁸, το καθολικό ιστορήθηκε από τον περίφημο Κρητικό ζωγράφο Θεοφάνη Στρελίτζα ή Μπαθά⁸⁹. Πρόκειται για το πρώτο υπογεγραμμένο έργο του καλλιτέχνη, ο οποίος στη συνέχεια μετέβη στο Άγιον Όρος όπου διέπρεψε ως ζωγράφος εικόνων και τοιχογραφιών⁹⁰.

⁸⁷ Σοφιανός, Τσιγαρίδας 2003, 124-125.

⁸⁸ Βλ. εδώ υποσημ. 55.

⁸⁹ Για τις τοιχογραφίες του καθολικού, βλ. Σοφιανός, Τσιγαρίδας 2003, ιδίως 79-100.

⁹⁰ Βλ. σχετικά Chatzidakis 1969-1970.

Α.4. ΣΤΑΥΡΕΠΙΣΤΕΓΟΙ ΝΑΟΙ

Α.4.1. Καθολικό μονής Υπαπαντής

Ιστορικά

Η μονή της Υπαπαντής είναι κτισμένη μέσα σ' ένα στενόμακρο κοίλωμα ενός θεόρατου και απότομου βράχου (εικ. 23)· ως εκ τούτου, η διάταξη των κτισμάτων διαφοροποιείται σε σχέση με αυτή των μονών που έχουν ιδρυθεί στις κορυφές των βράχων, όπου όταν οι βράχοι είναι στενόχωροι (όπως λόγω χάρη εκείνοι του Αναπαυσά και της Ρουσάνου), το μοναστηριακό συγκρότημα αναπτύσσεται καθ' ύψος σε ενιαίο κτιριακό συγκρότημα και, όταν το πλάτωμα της κορυφής είναι ευρύχωρο (όπως για παράδειγμα εκείνων του Μεγάλου Μετεώρου, του Βαρλαάμ, του Αγίου Στεφάνου και της Αγίας Τριάδας) γύρω από το καθολικό, σύμφωνα με τα αθωνικά πρότυπα. Στην περίπτωση όμως που μονύδρια ή κελιά βρίσκονται σε κοιλότητες βράχων, όπως συμβαίνει στην Υπαπαντή, τα κτίσματα δεν είναι δυνατόν να αναπτυχθούν ούτε σε ορόφους, ούτε σε πλάτος, έτσι γεμίζουν ασφυκτικά τον εκάστοτε υπάρχοντα διαθέσιμο χώρο.

Η συγκεκριμένη μονή ανάγει τις αρχές του βίου της στον 14^ο αιώνα και συνδέεται με μία σημαντική προσωπικότητα του μετεωρικού μοναχισμού, τον ιερομόναχο Νείλο, που υπήρξε ο «πρώτος» της σκήτης των Σταγών και ηγούμενος της σκήτης της Δούπιανης⁹¹. Σύμφωνα με τις γραπτές κτιτορικές επιγραφές που σώζονται, ο Νείλος ίδρυσε το 1366-1367 το καθολικό της μονής, το παλαιότερο σωζόμενο καθολικό των Μετεώρων⁹². Ο ναός πλαισιώθηκε από

⁹¹ Νικονάνος 1987, 83. Σοφιανός 1990, 12.

⁹² Επιγραφή που βρίσκεται στο υπέρθυρο της δυτικής εισόδου, αναφέρει τα εξής:
*Ανηγέρθει ἐκ βάθρων κ(αί) ἀνηστορίθει ὁ πάνσεπτος κ(αί) θεῖος ναός · τ(ῆς)
 Ἀναλείψεως τοῦ Κ(υρίου)ν κ(αί) Θ(εο)ῦ κ(αί) Σ(ωτῆ)ρ(ος) ἡμ(ῶν) Ἰ(ησο)ῦ Χ(ριστο)ῦ · διὰ
 σ(υν)/δρομ(ῆς) κ(αί) ἐξόδου τοῦ τῆμειωτάτου ἐν ἱερομονάχοις · κῦ(ρ) Νείλου κ(αί)
 Πρότου τ(ῆς) Σκήτεως Σταγ(ῶν) · κ(αί) καθηγουμένου τῆς σεβασμῆς μονῆς
 Δου/πειάνου· βασιλέβ(ον)τος δὲ τοῦ εὐσεβεστάτου ἡμ(ῶν) βασιλέος κῦ(ρ) Σιμε(ῶν) τοῦ
 Παλαιολόγου κ(αί) αὐτοκράτορος Ρωμαίων, Σερβεί(ας) · κ(αί) Ρομανεί(ας) τοῦ Οὔρεσι,
 ἐπισκοπε/ύ(ο)ντος δὲ τοῦ παναγιωτάτου δεσπότη ἡμ(ῶν) Βησαρίου, ἔτα(ου)ς ,ζωσε'
 (=1366/7). Ἐπειτα προστίθεται: ἀπὸ τὸν καιρὸ ὅπου ἐματάγινε ἀπὸ τον Πλαχάβα, 1765.
 Βέης 1909, 570-571. Σωτηρίου 1932, 392, υποσημ. 3. Subotić 1966, 145-146. Κοτοπούλης
 1973, 135. Επιπλέον, ἡ απεικόνιση τοῦ κτίτορα ιερομονάχου Νείλου, γονατιστοῦ*

κτίρια μέσα στο κοίλωμα του βράχου, από τα οποία κανένα σήμερα δεν μπορεί να αναχθεί στην αρχική φάση της μονής παρά μόνο σε μεταγενέστερες περιόδους. Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα ερημώθηκε και σήμερα αποτελεί εξάρτημα του Μεγάλου Μετεώρου.

Αρχιτεκτονική – μορφολογικά χαρακτηριστικά

Το καθολικό της μονής, που αρχικά ήταν αφιερωμένο στην Ανάληψη του Κυρίου, ανήκει στον τύπο του σταυρεπίστεγου ναού και, σύμφωνα με το δημοσιευμένο σχέδιο⁹³, έχει διαστάσεις περίπου 6,50 X 3,40 μ. (εικ. 24). Συγκεκριμένα πρόκειται για έναν μονόκλιτο σταυρεπίστεγο ναό που, σύμφωνα με την κατηγοριοποίηση του Α. Ορλάνδου⁹⁴, ανήκει στην 1^η παραλλαγή του τύπου Α. Σύμφωνα με αυτήν, η κάλυψη του ναού γίνεται με δύο άνισες καμάρες, μία κατά μήκος και μία εγκάρσια. Η τελευταία διακόπτει την κατά μήκος καμάρα στο μέσο του μήκους της, είναι τοποθετημένη υψηλότερα και δημιουργείται έτσι στη στέγη το σχήμα του σταυρού. Στα ανατολικά ο ναός απολήγει σε ημικυκλική κόγχη που εξωτερικά εγκιβωτίζεται σε ορθογώνιο. Σ' αυτό εγκιβωτίζεται και μια δεύτερη, μικρότερη, κόγχη που χρησιμεύει ως πρόθεση. Μέσα στο πάχος του νότιου τοίχου ανοίγονται κι άλλα κογχάρια, δύο στο χώρο του ιερού βήματος, από τα οποία το ένα ημικυκλικό και το άλλο ορθογώνιο, και άλλο ένα ημικυκλικό στο δυτικό άκρο του ναού. Δύο ορθογώνια αψιδώματα ανοίγονται στα μέσα των μακρών τοίχων, χωρίς να αντιστοιχούν ωστόσο ούτε στην εγκάρσια καμάρα ούτε και μεταξύ τους: σ' αυτό του βόρειου τοίχου ανοίγεται μια από τις εισόδους του ναού, ενώ εξωτερικά, πάνω από το αψίδωμα του νότιου τοίχου διαμορφώνεται αβαθής κόγχη. Αλλη μια είσοδος ανοίγεται στο δυτικό τοίχο.

Στα δυτικά του κυρίως ναού προσκολλάται νεότερος νάρθηκας, που διαθέτει και δεύτερο όροφο, ο οποίος χρησίμευε ως κελί. Σύμφωνα με την

μπροστά στα πόδια της Παναγίας Ελεούσας, στη μικρή κόγχη στο δυτικό άκρο του νότιου τοίχου, συνοδεύεται από την εξής επιγραφή: *Δ(έησις) τοῦ δού/λου τοῦ Θ(εο)ῦ/ Νείλου ἱε/ρομονάχ(ου),/ κτήτωρ/ κ(αι) πρότος/ τῆς σκή/τεος: —*. Βέης 1909, 574. Subotić 1966, 150.

⁹³ Subotić 1966, πίν. 4.

⁹⁴ Ορλάνδος 1935, 41-50.

γραπτή αφιερωματική επιγραφή που βρίσκεται στο υπέρθυρό του⁹⁵, ο νάρθηκας οικοδομήθηκε όταν μητροπολίτης Σταγών ήταν ο Παΐσιος και ηγούμενος της μονής ο Συμεών⁹⁶ και ότι τοιχογραφήθηκε κατά το 1784 από το Δημήτριο Ζούκη από τους Καλαρρύτες της Ηπείρου και από το μαθητή του Γεώργιο.

Το καθολικό είναι κτισμένο με αργολιθοδομή, εκτός από την ανατολική όψη και ιδίως στο κατώτερο τμήμα της αψίδας όπου είναι χρησιμοποιείται αμελές πλινθοπερίκλειστο σύστημα. Το κονίαμα είναι παχύ και εξέχει από την επιφάνεια των λίθων και των πλίνθων· η δόμηση αυτή, με τα αμοκάλυπτρα που εξέχουν από το επίπεδο των λίθων και των πλίνθων και που οι παρυφές τους είναι προσεκτικά διαμορφωμένες με το μυστρί απαντά συχνά στη Θεσσαλία, ενώ συνηθίζεται κυρίως στη Βόρεια Ελλάδα⁹⁷. Οι όψεις του καθολικού δεν είναι εύκολα ορατές: η νότια καλύπτεται από το βράχο και η δυτική κρύβεται πίσω από το μεταγενέστερο νάρθηκα. Στην ανατολική όψη το, κάπως καμπυλωμένο⁹⁸, αέτωμα της κατά μήκος καμάρας διατρύπεται από κόγχη που περιβάλλεται από πλίνθινο τόξο. Η εγκιβωτισμένη αψίδα του ναού φέρει ευθύγραμμη άνω απόληξη και μονόριχτη στέγη. Κάπως έκκεντρα ανοίγεται το παράθυρο της αψίδας που είναι δίλοβο με ευθύγραμμους επάνω τους λοβούς.⁹⁹ Το περιβάλλει πλίνθινο πλαίσιο που κατεβαίνει μέχρι την ποδιά, ενώ οδοντωτή ταινία, σήμερα σε ίχνη, ορίζει την καμπύλη μέχρι τη γένεση των λοβών (εικ. 25). Η βόρεια όψη του ναού είναι η μόνη εύκολα ορατή. Τυφλά αψιδώματα διαμορφώνονται εκατέρωθεν της, κλειστής με τοιχοποιία σήμερα, εισόδου, πάνω από την οποία ανοίγεται ένα, προφανώς μεταγενέστερο, ορθογώνιο παράθυρο. Η εγκάρσια καμάρα φωτίζεται από μεγάλο δίλοβο παράθυρο που περιβάλλεται από ψηλό πλίνθινο τόξο. Οδοντωτή ταινία ή γείσο περιτρέχει το ναό ψηλά, διακοπτόμενη από το παράθυρο της εγκάρσιας καμάρας, ενδεχομένως ορίζοντας το αρχικό

⁹⁵ Βλ. Βέης 1909, 562 και Κοτοπούλης 1973, 135.

⁹⁶ Όσον αφορά στην οικοδόμηση του νάρθηκα, ο Σωτηρίου υποστηρίζει ότι πραγματοποιήθηκε κατά την ανακαίνιση της μονής από τον Πλαχάβα που έγινε κατά το 1765, όπως μαρτυρεί η κτιτορική επιγραφή (βλ. εδώ υποσημ. 62). Από την άλλη ο Σοφιανός θεωρεί ότι η οικοδόμηση του νάρθηκα είναι σύγχρονη με την τοιχογράφησή του, που όπως μας πληροφορεί η κτιτορική του επιγραφή έγινε κατά το 1784. Σωτηρίου 1932, 392, υποσημ. 3. Σοφιανός 1990, 15.

⁹⁷ Νικονάνος 1997, 158.

⁹⁸ Στο ίδιο, 167.

⁹⁹ Στο ίδιο, 173, πίν. 74β.

ύψος του βόρειου μακρού τοίχου· στο ανατολικό τμήμα του ίδιου τοίχου, ενδεχομένως η ταινία γίνεται διπλή. Κάτω από την ποδιά του δίλοβου παραθύρου της εγκάρσιας καμάρας, σειρά οπών μαρτυρεί ότι αρχικά εκεί θα πρέπει να στηριζόταν πάτωμα εξώστη ή στέγη χαγιατιού που έβαινε κατά μήκος της βόρειας πλευράς.

Το καθολικό της μονής Υπαπαντής είναι κατάγραφο με καλής τέχνης τοιχογραφίες σύγχρονες με το ναό, που φιλοτεχνήθηκαν με τη συνδρομή του Νείλου και του μοναχού Κυπριανού επί επισκόπου Σταγών Βησσαρίωνος, στα χρόνια του Συμεών Ούρεση Παλαιολόγου¹⁰⁰. Η τοιχογράφηση αυτή αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα ζωγραφικά σύνολα του δεύτερου μισού του 14^{ου} αιώνα¹⁰¹.

¹⁰⁰ Τις πληροφορίες για την εποχή της ιστόρησης του καθολικού, τις αντλούμε από την κτιτορική επιγραφή που βρίσκεται στο υπέρθυρο της δυτικής εισόδου (βλ. υποσημ. 62), σε συνδυασμό με την γραπτή επιγραφή στο βόρειο τοίχο του καθολικού που συμπληρώνει την προηγούμενη και έχει ως εξής: Ἐδόθη ὑ ἐξοδο(ς) δὲ τ(ῆς) ἱστορί(ας) τοῦ θεῖου ναοῦ παρὰ τοῦ πανευγενεστάτου κ(αὶ) ἐνδοξοτάτου κῦρ Κωνσταντή/[νου] ὥστις ἐπονομάστ(ην) διὰ τοῦ θεῖου κ(αὶ) ἀγγελικοῦ σχήματος, Κηπριανὸς μοναχός/ ἔτ(ους) ,ςωοε' (=1366/7). Βέης 1909, 573. Subotić 1966, 150. Κοτοπούλης 1973, 135.

¹⁰¹ Subotic 1966, 156-176. Σοφιανός 1990, 15.

B. ΤΥΠΟΛΟΓΙΚΕΣ ΚΑΙ ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

B.1. ΤΥΠΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

B.1.1. Ναοί αθωνικού ή αγιορειτικού τύπου

Είναι γεγονός ότι τα καθολικά των μονών των Μετεώρων στην πλειοψηφία τους - Ρουσάνου, Βαρλαάμ, Μεγάλου Μετεώρου (β' φάση), Αγίου Στεφάνου - ανήκουν στον αθωνικό ή αγιορειτικό αρχιτεκτονικό τύπο. Στο σύνολο των μονών των Μετεώρων ο αθωνικός τύπος εφαρμόζεται αρκετά απλοποιημένος, ιδίως στα δύο παλαιότερα μνημεία (Ρουσάνου και Βαρλαάμ), ενώ τα δύο άλλα μεταγενέστερα (της β' φάσης του Μεγάλου Μετεώρου και του Αγίου Στεφάνου) ακολουθούν ένα πιο μεγαλεπήβολο αρχιτεκτονικό σχέδιο, τόσο στον κυρίως ναό όσο και στη λιτή.

Τα δύο αρχαιότερα μνημεία παραλλάσσουν μόνο ως προς τη διαμόρφωση του νάρθηκα. Πράγματι, στο καθολικό της μονής Ρουσάνου και σ' αυτό της μονής Βαρλαάμ ο κυρίως ναός διαρθρώνεται με παρόμοιο τρόπο: το πρώτο μνημείο είναι ένας δικιόνιος και το δεύτερο ένας δίστυλος σταυροειδής εγγεγραμμένος ναός. Επιπλέον, και στις δύο περιπτώσεις τόσο οι κόγχες του ιερού, όσο και οι χοροί διαμορφώνονται πανομοιότυπα. Οι νάρθηκες ωστόσο διαφοροποιούνται μεταξύ τους, αφού στο καθολικό της μονής Ρουσάνου η λιτή έγκειται σ' έναν απλό θολοσκεπή χώρο, ενώ στο καθολικό της μονής Βαρλαάμ στο χώρο της λιτής υπάρχουν τέσσερα στηρίγματα που φέρουν τρούλο ανάλογο και ισοδύναμο με αυτόν του κυρίως ναού.

Μεταξύ των δύο μεταγενέστερων καθολικών, του Μεγάλου Μετεώρου (β' φάση) και του Αγίου Στεφάνου, παρατηρούνται εξαιρετικές ομοιότητες. Κατ' αρχάς, ο κυρίως ναός και στις δύο περιπτώσεις είναι σύνθετος τετρακιόνιος σταυροειδής εγγεγραμμένος, στις απολήξεις της εγκάρσιας κεραίας του οποίου προστίθενται πανομοιότυποι βαθείς χοροί. Επίσης, ο σχεδιασμός των λιτών των δύο καθολικών είναι παρόμοιος: ευρύχωρες ορθογώνιες αίθουσες με τέσσερις κίονες στο μέσον που στηρίζουν την οροφή, όπου σχηματίζονται εννέα

διαμερίσματα¹⁰². Αξίζει επιπλέον να σημειωθεί ότι αμφότερα τα καθολικά κατά το μήκος της μιας μακράς πλευράς τους φέρουν στοά, η οποία στο Μεγάλο Μετέωρο στηρίζεται σε κτιστούς σταυρόσχημους πεσσούς, ενώ στον Άγιο Στέφανο είναι κιονοστήρικτη. Σύμφωνα με τα παραπάνω, αλλά και δεδομένου ότι τα δύο καθολικά έχουν παρόμοιες διαστάσεις, μπορούμε σχεδόν με βεβαιότητα να υποστηρίξουμε ότι άμεσο πρότυπο για το καθολικό της Μονής του Αγίου Στεφάνου υπήρξε αυτό της β' φάσης του Μεγάλου Μετεώρου.

Είναι γνωστό ότι ο αθωνικός ή αγιορειτικός τύπος πρωτοεφαρμόστηκε στα καθολικά των μονών του Αγίου Όρους, απ' όπου έλαβε και την ονομασία του. Ο συγκεκριμένος τύπος περιλαμβάνει κατά κανόνα ένα σύνθετο σταυροειδή εγγεγραμμένο τρουλαίο ναό, που στις απολήξεις της εγκάρσιας κεραίας του σταυρού διαθέτει προσκολλημένες κόγχες, τους *χορούς*. στα δυτικά, στην πλειοψηφία των περιπτώσεων, φέρει ευρύχωρο κιονοστήρικτο νάρθηκα, τη λιτή, ενώ εκατέρωθεν προστίθενται συνήθως παρεκκλήσια. Σε ορισμένες περιπτώσεις εκατέρωθεν της πρόθεσης και του διακονικού προστίθενται και περικόκλιοι χώροι, γνωστοί ως «τυπικαριά».

Στα πλαίσια της παρούσας εργασίας δε θα μας απασχολήσει το ζήτημα της προέλευσης του εν λόγω τύπου¹⁰³, για το οποίο εξάλλου φαίνεται ότι απαιτείται ακόμη σημαντική έρευνα. Ωστόσο, θα πρέπει να αναφέρουμε ότι ενώ έχει επικρατήσει να θεωρείται ότι το καθολικό της μονής της Μεγίστης Λαύρας είναι αυτό που αποτέλεσε το πρότυπο των αθωνικών καθολικών, πρόσφατες μελέτες αποδεικνύουν ότι ο τύπος αρχικά εφαρμόστηκε αποκρυσταλλωμένος στο καθολικό της μονής Βατοπεδίου (τέλη 10^{ου} αιώνα), το οποίο θα πρέπει να υπήρξε και το άμεσο πρότυπο για τα επόμενα αθωνικά καθολικά¹⁰⁴.

¹⁰² Στην α' περίπτωση τα διαμερίσματα αυτά καλύπτονται με σταυροθόλια, ενώ στη β' περίπτωση με χαμηλωμένους θολίσκους.

¹⁰³ Όσον αφορά στη μονή της Μεγίστης Λαύρας, το αρχικό καθολικό κτίστηκε το 963 στον τύπο του σύνθετου τετράστυλου τρουλαίου ναού. Λίγο αργότερα, ίσως το 1002, ο άγιος Αθανάσιος ο Αθωνίτης σε δραστική επέμβαση στο καθολικό, προσέθεσε κόγχες στα άκρα των δύο εγκάρσιων κεραίων του σταυρού με σκοπό την καλύτερη λειτουργία του· σ' αυτές τοποθετούνταν οι δύο ομάδες, οι *χοροί*, των ψαλτών. Με τον τρόπο αυτό διαμορφώθηκε ο νέος τύπος του καθολικού. Βλ. Μαμαλούκος 2001, 138-152, όπου παρατίθεται και συζητάται εκτενώς όλη η προγενέστερη σχετική βιβλιογραφία.

¹⁰⁴ Ο.π.

Εξαιτίας της μεγάλης ακτινοβολίας του Αγίου Όρους, ο αθωνικός τύπος επηρέασε τη μοναστηριακή αρχιτεκτονική και υιοθετήθηκε, αυτούσιος ή σε παραλλαγές, από την πλειοψηφία σχεδόν των μεταβυζαντινών καθολικών των μονών της Ελλάδας¹⁰⁵. Σ' αυτά ωστόσο, ο αθωνικός τύπος εφαρμόστηκε κατά κύριο λόγο αρκετά απλοποιημένος και παραλλαγμένος και τα μετεωρικά καθολικά δεν αποτελούν εξαίρεση σ' αυτόν τον κανόνα. Αυτό γίνεται σαφές με μία απλή σύγκριση μεταξύ των κατόψεων των δύο αρχαιότερων καθολικών αθωνικού τύπου του Αγίου Όρους, των καθολικών Βατοπεδίου και Ιβήρων (εικ.26) με εκείνα των μετεωρικών μονών. Παρατηρούμε ότι γενικά τα αθωνικά μνημεία ακολουθούν έναν πολυπλοκότερο και επιβλητικότερο αρχιτεκτονικό σχεδιασμό: ο κυρίως ναός διαμορφώνεται κατά κανόνα ως τετρακίονιος σταυροειδής εγγεγραμμένος, οι χοροί είναι πολύ πιο ευρύχωροι, ενώ οι τρούλοι είναι χαμηλοί και ογκηροί· επιπλέον σε όλα απαντούν τυπικαριά, τα οποία απουσιάζουν από τα αντίστοιχα των μετεωρικών μονών. Όσον αφορά στους νάρθηκες, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι στα αγιορειτικά παραδείγματα υπάρχει στενόμακρος εσωνάρθηκας και εξωνάρθηκας, η λιτή, ενώ ίσως από τις αρχές του 14^{ου} αιώνα, με το νέο καθολικό στο Χελανδάρι, καθιερώνεται στο Άγιον Όρος η μεγάλη τετράγωνη λιτή¹⁰⁶, όπως αυτή απαντά και στα μετεωρικά καθολικά.

Ο αθωνικός τύπος δεν υιοθετήθηκε μόνο από τα καθολικά των μονών των Μετεώρων κατά το 16^ο αιώνα. Στη Θεσσαλία αυτήν την περίοδο απαντούν και άλλα καθολικά μονών που ακολουθούν τα μεγάλα αγιορειτικά πρότυπα.

¹⁰⁵ Αναμφίβολα η αξιολογική διάδοση του συγκεκριμένου τύπου οφείλεται και στο γεγονός ότι ανταποκρινόταν πλήρως στις λειτουργικές ανάγκες των μοναστικών κοινοτήτων. Βογιατζής 2000, 110.

¹⁰⁶ Το καθολικό Χελανδαρίου έχει ερευνηθεί διεξοδικά από τον καθ. Παύλο Μυλωνά, ο οποίος αναφορικά με το θέμα της λιτής διατυπώνει τα εξής: η εμφάνισή της στο Χελανδάρι καθιστά το μνημείο ιδιαίτερα σημαντικό, αφού είναι η πρώτη φορά που εμφανίζεται στο Άγιον Όρος και στο εξής αποτελεί αναπόσπαστο χαρακτηριστικό του αθωνικού τύπου, ενώ το αρχαιότερο γνωστό ανάλογο παράδειγμα είναι η λιτή της Παναγίας του Οσίου Λουκά (του τέλους του 10^{ου} αιώνα). Επιπλέον, ο Μυλωνάς υποστηρίζει ότι τα χαρακτηριστικά της λιτής του καθολικού Χελανδαρίου αφήνουν ανοιχτά δύο ενδεχόμενα για την χρονική της τοποθέτηση: α) ότι η λιτή πιθανώς να προστέθηκε κατά το 1347, ή β) ότι ανήκει στην ανακατασκευή του καθολικού κι είναι συνεπώς σύγχρονη με το ναό που έγινε κατά τον πρώιμο 14^ο αιώνα (1303 ή 1313). Βλ. Μυλωνάς 1985, 76-80.

Πράγματι, στη μονή των Μεγάλων Πυλών (Δούσικο) το καθολικό, ευρύς ναός αθωνικού τύπου με τρουλίσκους πάνω από τα παραβήματα και μεγάλη λιτή, αποτελεί μία από τις πιο εντυπωσιακές εκκλησίες της Ελλάδας (1558)¹⁰⁷. Τον ίδιο τύπο επίσης, και μάλιστα με τυπικαριά, υιοθετούν και τα καθολικά των μονών Αγίου Παντελεήμονος Αγίας (1580)¹⁰⁸, Φλαμουρίου (1595-1602)¹⁰⁹ (εικ. 27) και Σουρβιάς στο Πήλιο¹¹⁰, καθώς και Αγίου Δημητρίου στο Στόμιο (Τσάγεζι) (εικ. 28). Το τελευταίο αυτό καθολικό, πρόσφατα, με βάση αποσπασματικές επιγραφικές μαρτυρίες, χρονολογήθηκε το 1543¹¹¹.

B.1.2. Δίστυλοι σταυροειδείς εγγεγραμμένοι ναοί με τρούλο

Στα Μετέωρα τα καθολικά που ακολουθούν τον τύπο του δίστυλου εγγεγραμμένου σταυροειδούς τρουλαίου ναού είναι, όπως είδαμε, το παλαιό καθολικό της μονής του Μεγάλου Μετεώρου κι αυτό της μονής της Αγίας Τριάδας. Τα δύο μνημεία διαμορφώνονται με πανομοιότυπο τρόπο. Στα ανατολικά αμφότερα απολήγουν σε ημικυκλική εσωτερικά και τρίπλευρη εξωτερικά αψίδα ιερού, ενώ εκατέρωθεν αυτής και στις δύο περιπτώσεις μέσα στο πάχος του ανατολικού τοίχου ανοίγονται κογχάρια, με τη διαφορά ότι στο καθολικό της Αγίας Τριάδας το βόρειο εξ' αυτών είναι ορθογώνιας τομής, ενώ στο Μεγάλο Μετέωρο είναι ημικυκλικό. Διαφέρουν ως προς το ότι εγκάρσιος τοίχος απομονώνει το νοτιοανατολικό γωνιαίο διαμέρισμα, που επέχει θέση διακονικού στο παλαιό καθολικό του Μεγάλου Μετεώρου, από τον υπόλοιπο χώρο του κυρίως ναού. Έτσι, εδώ έχουμε ακόμη ένα παράδειγμα αποχωρισμού του διακονικού από τον κυρίως ναό¹¹².

¹⁰⁷ Για τους κτίτορες της μονής, βλ. Μπούρας 2001, 249. Βογιατζής 2000, 29-32.

¹⁰⁸ Μπούρας 2001, 249.

¹⁰⁹ Για τη Μονή Φλαμουρίου, βλ. Κίζης 1982, 151-166.

¹¹⁰ Μπούρας 2001, 249.

¹¹¹ Μπούρας 2003, 160.

¹¹² Το ίδιο είδαμε ότι συμβαίνει και στο καθολικό της μονής Ρουσάνου. Ναοί με διακονικό που επικοινωνεί μόνο με το ιερό απαντούν ήδη από το 12^ο αιώνα. Βλ. σχετικά, Μπούρας, Μπούρα 2002, 359.

Ο δικιόνιος σταυροειδής εγγεγραμμένος ναός γνωρίζει μεγάλη διάδοση κατά τη δεύτερη χιλιετία¹¹³, ιδιαίτερα στη Νότια Ελλάδα. Ο εν λόγω τύπος θεωρείται ότι αποτελεί εξέλιξη του ελλαδικού «μεταβατικού» τύπου¹¹⁴, από τον οποίο έχει διατηρήσει τους τοίχους που διατρυπώνται από στενές χαμηλές διόδους και χωρίζουν το κυρίως ιερό από την πρόθεση και το διακονικό. Έτσι, ο τρούλος στα ανατολικά στηρίζεται σ' αυτούς τους τοίχους, ενώ στα δυτικά σε δύο κίονες που έχουν αντικαταστήσει τους τοιχοπεσσούς¹¹⁵. Ο δίστυλος ναός αποτελεί παραλλαγή του δικιόνιου και διαφέρει από αυτόν μόνο ως προς το γεγονός ότι οι κίονες έχουν αντικατασταθεί από κτιστούς πεσσούς, ίσως από ένδεια μαρμάρινων κίωνων.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα δίστυλου ναού αποτελεί η Όμορφη Εκκλησιά στην Αθήνα, η αρχική φάση της οποίας ανάγεται στο γ' τέταρτο του 12^{ου} αιώνα (εικ. 29)¹¹⁶. Το ανατολικό τμήμα αυτού του ναού διαρθρώνεται σχεδόν πανομοιότυπα σε σχέση με τους δυο ναούς των Μετεώρων. Αντίθετα, το δυτικό τμήμα του αθηναϊκού ναού είναι ευρύτερο απ' ό,τι το αντίστοιχο του καθολικού της Αγίας Τριάδας, όπου τα δυτικά γωνιαία διαμερίσματα είναι ιδιαίτερα μικρών διαστάσεων. Σε ό,τι αφορά το αρχικό καθολικό του Μεγάλου Μετεώρου, ενδεχομένως ο δυτικός τοίχος του ναού να μην έβαινε κατά πολύ δυτικότερα. Μια ιδέα για την αρχική διαμόρφωση του παλαιού καθολικού του Μεγάλου Μετεώρου θα μπορούσε να μας δώσει το καθολικό της μονής Βλατάδων Θεσσαλονίκης (περ. 1351-1371)¹¹⁷, όπου οι δυτικοί πεσσοί σχεδόν εξέχουν ως παραστάδες από το δυτικό τοίχο του ναού, με αποτέλεσμα τα δυτικά γωνιακά διαμερίσματα να διαμορφώνονται ως βαθιά τόξα (εικ.30). Ο τύπος του δίστυλου έχει υιοθετηθεί και από το καθολικό της μονής Σταγιάδων Καλαμπάκας, των

¹¹³ Η μεγάλη διάδοση του συγκεκριμένου τύπου οφείλεται κυρίως στην οικονομία του μαρμάρου που επιτυγχανόταν, αφού για την εφαρμογή του απαιτούνταν η χρήση δύο μόνο κίωνων. Μπούρας, Μπούρα 2002, 347.

¹¹⁴ Ο μεταβατικός σταυροειδής εγγεγραμμένος ναός σημείωσε αρκετή διάδοση από το α' μισό του 9^{ου} αι. έως και τα μέσα του 11^{ου} αι. και επικράτησε κυρίως στα νησιά και τη Δυτική Ελλάδα. Ενδεικτικά βλ. Γκιολές 1992, 40-42.

¹¹⁵ Νικονάνος 1987, 150-151.

¹¹⁶ Βλ. Γκιολές 1992, 155-156. Μπούρας, Μπούρα 2002, 99-102.

¹¹⁷ Για το καθολικό της μονής Βλατάδων, βλ. Ευγγόπουλος 1952, 49-62, και Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου, Τούρτα 1997, 107-111.

αρχών του 17^{ου} αιώνα¹¹⁸: και στο συγκεκριμένο ναό εγκάρσιος τοίχος αποχωρίζει το νοτιοανατολικό γωνιαίο διαμέρισμα από τον κυρίως ναό (εικ. 31).

B.1.3. Συνεπτυγμένος σταυροειδής εγγεγραμμένος ναός με τρούλο

Μοναδικό μετεωρικό μνημείο που ακολουθεί τον τύπο του συνεπτυγμένου σταυροειδούς τρουλαίου ναού είναι το καθολικό του Αγίου Νικολάου Αναπαυσά. Ο εν λόγω τύπος είναι γνωστός ήδη από τα μεσοβυζαντινά χρόνια, κυρίως σε μικρής κλίμακας εκκλησίες. Το σχήμα του προκύπτει εάν σ' έναν απλό σταυροειδή εγγεγραμμένο ναό τα γωνιαία διαμερίσματα γεμιστούν με τοιχοποιία¹¹⁹. Έτσι, ο ναός εσωτερικά έχει σταυροειδή μορφή, εξωτερικά ορθογώνια, ενώ καλύπτεται με τρούλο ο οποίος στηρίζεται σε τέσσερα τόξα. Στις στέγες διαγράφεται σαφώς ο σταυρός, αφού τα γωνιαία διαμερίσματα στεγάζονται πολύ χαμηλά¹²⁰. Το καθολικό του Αναπαυσά, ίσως λόγω στενότητας διαθέσιμου χώρου, έχει διαμορφωθεί εντελώς ακανόνιστα και ασύμμετρα¹²¹.

Συγγενικοί τύποι με τον συνεπτυγμένο σταυροειδή είναι η μονόχωρη τρουλαία αίθουσα και η μονόκλιτη τρουλαία βασιλική. Από τα παραδείγματα που έχει συγκεντρώσει ο Χ. Μπούρας¹²², οι αναλογικές σχέσεις μεταξύ του πλάτους των κατά μήκος καμαρών και του πλάτους του κάθε ναού συνολικά αποτελούν το κριτήριο για την κατάταξή τους σ' έναν από τους τρεις τύπους:

¹¹⁸ Θα πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι ο Σ. Βογιατζής που έχει εξετάσει το εν λόγω καθολικό, υποστηρίζει ότι ανήκει τυπολογικά στον απλό τετράστυλο σταυροειδή εγγεγραμμένο ναό. ωστόσο παρατηρώντας την κάτοψη του ναού διαπιστώνουμε ότι το καθολικό είναι καταφανώς δίστυλος. Βλ. Βογιατζής 2002, 33-42.

¹¹⁹ Σύμφωνα με τον ορισμό του Ορλάνδου (1939-40, 112).

¹²⁰ Γκιοιές 1992, 158-159. Μπούρας, Μπούρας 2002, 350-351.

¹²¹ Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι στη βιβλιογραφία ο συγκεκριμένος ναός απαντά με τον γενικό χαρακτηρισμό του απλού μονόχωρου τρουλαίου ναού. Βλ. Νικονάνος 1987, 62. Σοφιανός 1990, 60.

¹²² Μπούρας, Μπούρας 2002, 351. Πρβλ. Μπούρας 1968, 47-53.

1	Ήσυχαςτήριο Αγίου Γεωργίου Κιθαιρών ¹²³	0.66
2	Παρεκκλήσιο Ταξιαρχών Μονής Κιθαιρών ¹²⁴	0.71
3	Άγιος Νικόλαος Κιθαιρών ¹²⁵	0.59
4	Άγιος Γεώργιος Κιθαιρών ¹²⁶	0.50
5	Άγιος Ιωάννης (κοιμητηριακός ναός) ¹²⁷	0.58
6	Μεταμόρφωση στο Πλατανίτι ¹²⁸	0.59
7	Άγιος Νικόλαος στη Χαλιδού ¹²⁹ (εικ. 32)	0.66
8	Νότιο παρεκκλήσιο Μονής Ζωοδόχου Πηγής, στο Δερβενοςάλεσι ¹³⁰	0.84
9	Παναγία Μεσοσπορίτισσα στα Καλύβια Κουβαρά ¹³¹	0.90
10	Άγιος Νικόλαος Αναπαυσά Μετεώρων	0.63

Από τα παραδείγματα του πίνακα συνάγεται ότι όταν ο λόγος του πλάτους της ανατολικής καμάρας, λ.χ., προς το πλάτος του ναού συνολικά πλησιάζει το 1:2 (0,50), ο ναός θα μπορούσε να ενταχθεί στον συνεπτυγμένο σταυροειδή (Αγ. Γεώργιος Κιθαιρώνος, κοιμητηριακός ναός Αγ. Ιωάννη, Αγ. Νικόλαος Κιθαιρώνος, Ήσυχαςτήριο Αγ. Γεωργίου Κιθαιρώνος, Αγ. Νικόλαος στη Χαλιδού και Αγ. Νικόλαος Αναπαυσά). Όταν ο λόγος πλησιάζει το 1:1, τότε θα μπορούσε να ενταχθεί σε μία από τις υπόλοιπες κατηγορίες (παρεκκλήσιο Ταξιαρχών Μονής Κιθαιρώνος, Μεταμόρφωση στο Πλατανίτι, νότιο παρεκκλήσιο Μονής Ζωοδόχου Πηγής στο Δερβενοςάλεσι, Παναγία Μεσοσπορίτισσα στα Καλύβια Κουβαρά) .

¹²³ Ορλάνδος 1939-40, 45-48, εικ. 2.

¹²⁴ Στο ίδιο, 77-78, εικ. 12.

¹²⁵ Στο ίδιο, 112, εικ. 58.

¹²⁶ Στο ίδιο, 113-114, εικ.60.

¹²⁷ Στο ίδιο, 115-118, εικ. 62.

¹²⁸ Μπούρας, Μπούρα 2002, 266-268, εικ. 308.

¹²⁹ Στο ίδιο, 318-319, εικ. 394.

¹³⁰ Μπούρας 1993/4, 34, εικ. 11.

¹³¹ Μπούρας, Μπούρα 2002, 169-171, εικ. 185.

B.1.4. Σταυρεπίστεγοι ναοί

Το καθολικό της μονής Υπαπαντής είναι σταυρεπίστεγη εκκλησία. Ο τύπος του σταυρεπίστεγου, γεννημένου είτε από την ειρηνική αλληλεπίδραση Φράγκων και Βυζαντινών σύμφωνα με κάποιους ερευνητές είτε από διάθεση έμφασης των διαφορών τους κατά τη γνώμη άλλων, εμφανίζεται κατά τον 13^ο αιώνα και βρίσκεται διάδοση κυρίως στην Πελοπόννησο και στις περιοχές της Αττικής και της Εύβοιας¹³². Από την Πελοπόννησο προέρχεται και το αρχαιότερο γνωστό χρονολογημένο παράδειγμα, ο ναός της Αγίας Τριάδας στο Κρανίδι (1244)¹³³. Βορειότερα απαντά κατά κύριο λόγο στην Ήπειρο, απ' όπου φαίνεται ότι ήλθε στη μονή Υπαπαντής, αφού τα Μετέωρα και, γενικά, η περιοχή των Τρικάλων διατηρούσαν στενές σχέσεις με την Ήπειρο κατά το β' μισό του 13^{ου} και σε όλον τον 14^ο αιώνα¹³⁴.

Οι σταυρεπίστεγοι ναοί είναι συνήθως μικρής κλίμακας θολοσκεπείς χώροι, μονόκλιτοι ή και τρίκλιτοι, των οποίων η κατά μήκος καμάρα διακόπτεται από μία άλλη εγκάρσια κατά τέτοιον τρόπο, ώστε η δεύτερη να έχει γένεσή της ψηλότερα από το κλειδί της πρώτης. Έτσι στη σύνθεση δεσπόζει μία εγκάρσια ψηλά τοποθετημένη καμάρα και στη στέγη σχηματίζεται σαφώς το σχήμα του σταυρού, γεγονός που ακριβώς προσέδωσε και την ονομασία του τύπου.

Το καθολικό της Υπαπαντής ανήκει στον απλούστερο και πιο συνήθη τύπο A1, σύμφωνα με την τυπολογική κατάταξη του Ορλάνδου¹³⁵. Στην εν λόγω κατηγορία εντάσσονται τα μονόχωρα κτίσματα των οποίων η κάλυψη γίνεται με δύο άνισες καμάρες, μία κατά μήκος και μία εγκάρσια. Στην ορθογώνια κάτοψη που σχηματίζεται, η ύπαρξη της εγκάρσιας κεραίας δεν διακρίνεται, αφού οι μακροί τοίχοι του ναού συνεχίζονται αδιάσπαστοι σε όλο το μήκος τους.

Αντιπροσωπευτικά παραδείγματα της κατηγορίας A1 των σταυρεπίστεγων ναών είναι τόσο η Αγία Τριάδα Κρανιδίου, που προαναφέρθηκε,

¹³² Τσεκές, Μπουντούρης 2003, 98.

¹³³ Ο.π. Μπούρας, Μπούρα 2002, 354-355, όπου αναφορά και σε προδρομικά μνημεία του 12^{ου} αιώνα, όπως η Παναγία του Κάστρου του Άργους (1174) και ο Προφήτης Ηλίας στις Αμπύσολες Μάνης (τέλη 12^{ου} αιώνα).

¹³⁴ Νικονάνος 1997, 149.

¹³⁵ Ορλάνδος 1935, 42-44.

όσο και ο Άγιος Αθανάσιος στο Λεοντάρι Αρκαδίας, του γ' τετάρτου του 14^{ου} αιώνα (εικ. 33)¹³⁶. Ανάλογης κάτοψης ναός είναι η Κοίμηση της Θεοτόκου στο Αχλαδοχώρι Τρικάλων (εικ. 34), που έχει χρονολογηθεί στα τέλη του 13^{ου} αιώνα και ταυτιστεί, από τον Νικονάνο, με το καθολικό της μονής Λυκουσάδας¹³⁷. Οι δύο ναοί ωστόσο παρουσιάζουν αξιοσημείωτες διαφορές. Στο Αχλαδοχώρι η αψίδα του ιερού είναι ημικυκλική, ενώ στο ναό της Υπαπαντής αυτή είναι εγκιβωτισμένη σε ορθογώνιο. Επιπλέον ενώ στο Αχλαδοχώρι διαμορφώνεται μόνον ένα τυφλό αψιδώμα στην εξωτερική παρειά του βόρειου τοίχου, στην Υπαπαντή υπάρχουν δύο στενά αψιδώματα εκατέρωθεν της βόρειας εισόδου. Τέλος, από τον πρώτο ναό απουσιάζουν οι κόγχες (εκτός από αυτήν της πρόθεσης) και τα ορθογώνια αψιδώματα στο εσωτερικό του ναού, ενώ στο δεύτερο υπάρχουν συνολικά τρεις κόγχες και δύο ορθογώνια αψιδώματα έκκεντρα τοποθετημένα ως προς την εγκάρσια καμάρα, γεγονός που θα μπορούσε να ερμηνευτεί από τη διάθεση εκμετάλλευσης και της παραμικρής απόκτησης χώρου στα στενά περιθώρια του μετεωρικού βράχου.

B.2. ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

B.2.1. Ναοί υστεροβυζαντινής και πρώιμης μεταβυζαντινής περιόδου

Στο καθολικό της μονής Υπαπαντής (στην ανατολική τουλάχιστον όψη) και στο παλαιό καθολικό του Μεγάλου Μετεώρου, χρησιμοποιείται η αμελής πλινθοπερίκλειστη τοιχοποιία. Το εν λόγω σύστημα τοιχοποιίας, όπως δείχνει το σύνολο σχεδόν των γνωστών μνημείων, είναι διαδεδομένο στην περιοχή της Θεσσαλίας από τις αρχές του 11^{ου} αιώνα, συνδέοντάς την με τις αμέσως νοτιότερες περιοχές, όπου ακμάζει το ακραιφνές πλινθοπερίκλειστο σύστημα της λεγόμενης «ελλαδικής σχολής»¹³⁸. Η Θεσσαλία και η Ήπειρος, όπου απαντά περιορισμένα, είναι οι βορειότερες περιοχές διάδοσης του πλινθοπερίκλειστου, εφόσον στη Μακεδονία είτε δεν απαντά καθόλου, είτε απαντά με διαφορετικές

¹³⁶ Στο ίδιο, 43. Βλ. επίσης, Albani 1989.

¹³⁷ Νικονάνος 1997, 91-98.

¹³⁸ Krautheimer 1998, 438, 471-472, 484-485.

μορφές¹³⁹. Το γεγονός ότι στην ανατολική όψη του αρχικού καθολικού του Μεγάλου Μετεώρου εφαρμόζεται μία ισόδομη πλινθοπερικήλειστη τοιχοποιία με ορθογωνισμένους πωρόλιθους θα πρέπει να αποδοθεί στις στενές σχέσεις των μονών των Μετεώρων με την Ήπειρο¹⁴⁰. Αρκετά επιμελημένη πλινθοπερικήλειστη τοιχοποιία συναντούμε και στη μονή της Ολυμπιώτισσας Ελασσόνας, του 1344-1345¹⁴¹, όπως και στους σύγχρονους της παλαιολόγειους ναούς της Θεσσαλονίκης, λόγου χάρη στη μονή Βλατάδων (1351-1371)¹⁴². Όσον αφορά στην κεραμοπλαστική διακόσμηση του τυμπάνου του παραθύρου της αφίδας του ιερού του παλαιού καθολικού του Μεγάλου Μετεώρου, η οποία αποτελείται από τούβλα που σχηματίζουν «Λ» σε στήλη, είναι στοιχείο της κωνσταντινουπολίτικης σχολής, το οποίο διαδόθηκε στη Μακεδονία, όπου εξελίχθηκε και πλουτίστηκε¹⁴³. Το αξιοσημείωτο για το καθολικό της μονής Υπαπαντής είναι ότι στους εξωτερικούς τοίχους φέρει τυφλά αφιδώματα που διαρθρώνουν πλαστικά την εξωτερική παρειά των μακρών τοίχων δημιουργώντας κατ' αυτό τον τρόπο μία ενδιαφέρουσα παραλλαγή του τύπου, η οποία μάλιστα απαντά, έστω και δειλότερα, και στην Κοίμηση του Αχλαδοχωρίου¹⁴⁴. Επιπλέον, θα πρέπει να σημειωθεί ότι στην περιοχή της Αχρίδας, όπου κι εκεί ο τύπος διαδόθηκε από την Ήπειρο, οι μονόκλιτοι σταυρεπίστεγοι φέρουν επίσης τυφλά αφιδώματα¹⁴⁵. Συνεπώς, διαπιστώνεται ότι τόσο στη βορειοδυτική Θεσσαλία, όσο και στην Αχρίδα, οι σταυρεπίστεγοι προσαρμόστηκαν στην αρχιτεκτονική παράδοση των εν λόγω περιοχών και οι εξωτερικές τους όψεις διαρθρώθηκαν με τυφλά αφιδώματα.

¹³⁹ Georgitsoyanni 1993, 52. Νικονάνος 1997, 157. Για την παρουσία πλινθοπερικήλειστης τοιχοποιίας στο ιερό της Αγίας Αικατερίνης στη Θεσσαλονίκη, βλ. Krautheimer 1998, 528, εικ. 387. Στη ναοδομία του Δεσποτάτου της Ηπείρου το πλινθοπερικήλειστο αποτελεί επίδραση της «ελλαδικής σχολής». Βλ. Vocotopoulos 1998-1999, 84-85.

¹⁴⁰ Βλ. σχετικά Georgitsoyanni 1993, 58 καθώς και, Σοφιανός 2001.

¹⁴¹ Μπούρας 2001, 208, εικ. 251. Αναλυτικότερα για την Παναγία Ολυμπιώτισσα, βλ. Hatziyannis 1994. Velenis 1999, ιδιαίτ. 103-112.

¹⁴² Ξυγγόπουλος 1952, 58, εικ. 33. πίν. Γ'. Βελένης 2003, 105, εικ. 28.

¹⁴³ Για την Κωνσταντινούπολη, βλ. Πασαδαίος 1973, 52-53, πίν. 11 β-δ, 12β, 13 α, γ, δ, η, 15 α, δ. Για τη Θεσσαλονίκη, βλ. Μουτσόπουλος 1962, πίν. II, IV (Αγία Αικατερίνη). Georgitsoyanni 1993, 53.

¹⁴⁴ Βλ. παραπάνω, σ. 42.

¹⁴⁵ Νικονάνος 1997, 149-150.

Ο αμιγώς πλίνθινος τρούλος του παλαιού καθολικού του Μεγάλου Μετεώρου παρουσιάζει αξιοσημείωτες μορφολογικές αναλογίες με αυτόν της Ολυμπιώτισσας, παρόλο που ο τελευταίος είναι ιδιαίτερα ραδινός. Ανάλογους τρούλους συναντούμε σε παλαιολόγια μνημεία της Θεσσαλονίκης, όπως στην Αγία Αικατερίνη, του τέλους του 13^{ου} ή των αρχών του 14^{ου} αιώνα (εικ. 35)¹⁴⁶ και στη μονή Βλατάδων (1351-1371) (εικ. 36). Αξίζει να σημειωθεί ότι παρόμοια διαμόρφωση διαθέτουν και οι τρούλοι του καθολικού της μονής της Παναγίας στο Treskanac κοντά στα Σκόπια (τέλη 13^{ου} - αρχές 14^{ου} αιώνα) (εικ. 37)¹⁴⁷. Εκεί ωστόσο η ποιότητα της κατασκευής υπολείπεται συγκριτικά με αυτήν του τρούλου του μετεωρικού καθολικού, αλλά υπάρχουν αντιστοιχίες στη διάπλαση των όγκων και στη μορφή των κεραμοπλαστικών. Μάλιστα, το γεγονός ότι σε όλα αυτά τα παραδείγματα των τρούλων, πέραν του τελευταίου, που είναι όμοιοι με αυτόν στο Μεγάλο Μετέωρο, σημειώνεται κυματοειδής απόληξη της στέγασής τους, μας οδηγεί εύλογα στην εικασία ότι και αυτός στο μετεωρικό καθολικό έφερε αρχικά ανάλογη στέγη¹⁴⁸.

Στο καθολικό της μονής της Αγίας Τριάδας, ενώ οι εξωτερικές επιφάνειες παραμένουν αδιάθροωτες, δίνεται πολύ μεγάλη βαρύτητα στην ανατολική όψη, όπου από το ύψος του κοσμήτη και πάνω εφαρμόζεται μία προσεγμένη πλινθοπερίκλειστη τοιχοποιία, με κεραμοπλαστική διακόσμηση από σταυρούς και πλίνθινες επιγραφές, εντελώς όμοιες με αυτήν του καθολικού της μονής Βλατάδων¹⁴⁹. Έτσι, εκτός από το διαδεδομένο, ήδη από τη μεσοβυζαντινή περίοδο, φαινόμενο να εξαίρονται δηλαδή με φροντισμένη τοιχοποιία τα σπουδαιότερα μέρη του ναού, όπως οι τρούλοι και οι αψίδες, θα μπορούσε να διατυπώσει κανείς την υπόθεση ότι η οικοδομική παράδοση της Θεσσαλονίκης

¹⁴⁶ Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου, Τούρτα 1997, 116-120, εικ. 135. Μπούρας 2001, 199-202, εικ. 236-239.

¹⁴⁷ Babic 1965, 23-32. Χατζητρύφωνος 1994, 265-268. Βλ. επίσης εικ. στο www.pbbase.com/alagrant/macedonia6.

¹⁴⁸ Πρβλ. και τις παρατηρήσεις του καθ. Ćirić 2003, και ιδιαιτ. 74, εικ. 33-34, ο οποίος διαβλέπει κατασκευαστικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά των οικοδομικών τρόπων της Θεσσαλονίκης, με βάση τα οποία διατυπώνει την άποψη ότι ενδέχεται να κλήθηκαν τεχνίτες από εκεί για την κατασκευή του.

¹⁴⁹ Ευγγόπουλος 1952, 58, εικ. 33, πίν. Γ'4, όπου εκτός από τη λέξη *Ι(ησοῦ)ς*, οι υπόλοιπες απαντούν μόνο με τα αρχικά τους γράμματα.

ασκεί επίδραση και στον προχωρημένο 15^ο αιώνα στα καθολικά των μονών των Μετεώρων.

B.2.2. Ναοί του 16^{ου} αιώνα

Με εξαίρεση το νέο καθολικό του Μεγάλου Μετεώρου, που παρουσιάζει μία αρκετά επιμελημένη τοιχοποιία με την εναλλαγή σειρών λαξευμένων λίθων και πλίνθων, κατά τα άλλα στο καθολικό της μονής Ρουσάνου το σύστημα δομής έγκειται σε αργολιθοδομή με τούβλα χωρίς στρώσεις, ενώ σ' αυτό της μονής Βαρλαάμ σε απλή αργολιθοδομή χωρίς πλίνθους. Αυτό το σύστημα δόμησης είναι απλούστατο και πολύ διαδεδομένο σε όλη τη βυζαντινή και μεταβυζαντινή αρχιτεκτονική¹⁵⁰. Συνεπώς, στα δύο τελευταία, με εξαίρεση τη διάπλαση των τρούλων που επιμένει σε παλαιολόγια πρότυπα, παρατηρείται μία έκπτωση των μορφών στα πλαίσια της γενικότερης τάσης που επικράτησε κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας¹⁵¹.

Η λιθοδομή στην οποία παρεμβάλλονται στρώσεις πλίνθων είναι κατά πάσα πιθανότητα, όπως υποστηρίζει ο Σ. Βογιατζής, δάνειο από την οθωμανική αρχιτεκτονική του 16^{ου} αι. στην οποία το εν λόγω σύστημα χρησιμοποιήθηκε σε διάφορα κτίρια της Πρωτεύουσας αλλά και τις επαρχίες¹⁵². Ωστόσο, η απώτερη καταγωγή του συστήματος αυτού ανάγεται στη βυζαντινή αρχιτεκτονική, ιδίως της περιοχής επιρροής της Κωνσταντινούπολης, όπου χρησιμοποιήθηκε από την παλαιοχριστιανική ήδη εποχή. Έπειτα μεταπήδησε ελαφρώς παραλλαγμένο στο θεματολόγιο των οθωμανών κτιστών, οι οποίοι συχνά ταυτίζονταν με τους έλληνες μαστόρους¹⁵³. Θα πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι παρόμοιο σύστημα τοιχοποιίας συναντούμε στο σύγχρονό του καθολικό της Μονής Αγίου Βησσαρίωνος Δουσίκου (εικ. 38), αλλά η ομοιότητα των δύο μονών δε σταματά εδώ: και στα δύο καθολικά οι επιφάνειες των τοίχων διαρθρώνονται με τυφλά

¹⁵⁰ Βογιατζής 2000, 107 και υποσημ. 445.

¹⁵¹ Χατζηδάκης 1974, 416-418.

¹⁵² Βογιατζής 2000, 107-108.

¹⁵³ Στο ίδιο, 108.

αψιδώματα και με επάλληλα παράθυρα που φέρουν τοξωτά πλαίσια¹⁵⁴. Είναι γνωστό ότι η διάθρωση των τοίχων με αψιδώματα, απλής ή διπλής εσοχής, και κόγχες προσγράφεται στη λεγόμενη «σχολή της πρωτεύουσας» ήδη από τη μεσοβυζαντινή περίοδο¹⁵⁵. Ζώνες με σειρά τυφλών αψιδωμάτων ή τυφλών αβαθών κογχών απαντούν και στην υστεροβυζαντινή περίοδο στην ευρύτερη περιοχή της Μακεδονίας, με χαρακτηριστικότερα παραδείγματα τους Αγίους Αποστόλους στη Θεσσαλονίκη (1310-1314)¹⁵⁶ και τον εξωνάρθηκα της Αγίας Σοφίας στην Αχρίδα (προσθήκη του 1313-1314)¹⁵⁷ (εικ. 39). Επιπλέον, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η εξωτερική διάρθρωση του νότιου χορού του νέου καθολικού του Μεγάλου Μετεώρου είναι πανομοιότυπη με την πολυγωνική αψίδα της τράπεζας του ίδιου μοναστηριού, που κοσμεύεται με αψιδώματα και κόγχες σε δύο επάλληλες ζώνες. Η τράπεζα, σύμφωνα με εντοιχισμένη κτιτορική επιγραφή, έγινε το 1557 με χορηγία του ηγουμένου Συμεών, του ίδιου που συνέβαλε στην ανίδρυση του νέου καθολικού¹⁵⁸. Η χρονική διαδοχή των δύο κύριων κτισμάτων της μονής (καθολικού και τράπεζας) και οι μορφολογικές και κατασκευαστικές τους ομοιότητες οδηγούν στην εύλογη υπόθεση ότι εντάσσονταν στο ίδιο μεγαλεπήβολο οικοδομικό πρόγραμμα του Συμεών.

Σε ό,τι αφορά στη διαφοροποίηση που παρατηρείται στην διαμόρφωση της αψίδας του ιερού του Βαρλαάμ, που χαμηλότερα είναι ημικυκλική και από την ποδιά του παραθύρου και άνω γίνεται τρίπλευρη, πιθανότατα δεν οφείλεται σε διαφορά οικοδομικών φάσεων, αλλά μάλλον σε τεχνική αδυναμία του

¹⁵⁴ Η σύγχρονη χρονική τοποθέτηση των δύο καθολικών στο έτος 1544, καθώς και η θαυμαστή ομοιότητα που παρουσιάζουν είναι στοιχεία που δύσκολα θα μπορούσαν να θεωρηθούν τυχαία και σαφώς οδηγούν στην υπόθεση ότι το ίδιο οικοδομικό συνεργείο εργάστηκε στα δύο καθολικά. Κατ' επέκταση εύλογα, κατά τη γνώμη μας, ο Βογιατζής θεωρεί ότι ο Νεόφυτος Β' που στα 1544 χορηγεί την ανέγερση του καθολικού της μονής στο Δούσικο, συμμετείχε -αν δεν ήταν ο ίδιος ο κτίτορας- στην επέκταση του καθολικού του Μεγάλου Μετεώρου κατά το ίδιο έτος. Εξάλλου την περίοδο αυτή ο Νεόφυτος ήταν επίσκοπος Σταγών, και επομένως άμεσος προϊστάμενος της μονής του Μεγάλου Μετεώρου. Βογιατζής 2000, 32 και 132.

¹⁵⁵ Γκιοιές 1998, 85-86. Krautheimer 1998, 447.

¹⁵⁶ Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου 1997, ιδίως 121-124, εικ. 140-142.

¹⁵⁷ Krautheimer 1998, 530 και εικ. 389, 533-534 και εικ. 392. Ειδικότερα για τον εξωνάρθηκα του ναού της Αγίας Σοφίας στην Αχρίδα, βλ. Κορας 2003, 455-464 και ιδιαιτ. 457-460, εικ. 4 και 5.

¹⁵⁸ Νικονάνος 1987, 34 και εικ. 12.

οικοδομικού συνεργείου που εργάστηκε για το ναό ή σε αλλαγή του σχεδίου κατά την πρόοδο των εργασιών. Το εν λόγω χαρακτηριστικό δεν είναι άγνωστο τόσο σε βυζαντινούς όσο και σε μεταβυζαντινούς ναούς και συνήθως οφείλεται είτε σε ξεχωριστές οικοδομικές φάσεις, είτε σε κατασκευαστικές αδυναμίες. Ενδεικτικά, θα μπορούσαν να αναφερθούν μεταξύ άλλων ως αντιπροσωπευτικά δείγματα οι ηπειρώτικες εκκλησίες της Βλαχέρνας στην Άρτα¹⁵⁹ και του Αγίου Δημητρίου του Κατσούρη¹⁶⁰, καθώς και το θεσσαλικό καθολικό της μονής Αγίας Αναλήψεως στην Ελασσόνα¹⁶¹.

Οι τρούλοι των μετεωρικών μονών του 16^{ου} αιώνα (νέο καθολικό Μεγάλου Μετεώρου, Ρουσάνου, Βαρλαάμ) είναι σχεδόν πανομοιότυποι, αποτελούμενοι από εναλλασσόμενες ζώνες κοκκινωπών τούβλων και άσπρης πέτρας¹⁶²: είναι πολυγωνικοί, οκτάπλευροι, τα παράθυρά τους περιβάλλονται από τοξωτά πλίνθινα πλαίσια και στις ακμές των πλευρών τους φέρουν κτιστούς ημικίονες. Έτσι, θα μπορούσε να υποθεθεί ότι τουλάχιστον για την κατασκευή των τρούλων των εν λόγω καθολικών είτε επέδρασε ένα κοινό πρότυπο, είτε ότι δούλεψε ένα κοινό συνεργείο ή και τα δύο.

Β.2.3. Ναοί 18^{ου} αιώνα

Το καθολικό του Αγίου Στεφάνου ως προς τον τρούλο και τη διάπλαση των αψίδων παρουσιάζει αξιοσημείωτες ομοιότητες με το καθολικό της μονής Δολιανών ή Κρανιάς στην Πίνδο (α' φάση, γύρω στο 1770)¹⁶³ (εικ. 40). Πράγματι, στο ναό αυτό οι ψηλόλιγνοι κυλινδρικοί τρούλοι διαθέτουν ψηλό τύμπανο που διατρυπάται από λιγνά παράθυρα με περιβάλλοντα αβαθή τυφλά αψιδώματα,

¹⁵⁹ Βοκοτόπουλος 1992, 21.

¹⁶⁰ Στο ίδιο, 61.

¹⁶¹ Πασαλή 1994, 660.

¹⁶² Στο παλαιό καθολικό του Μεγάλου Μετεώρου, ο τρούλος παρουσιάζει αμιγή πλίνθινη δομή, ενώ σ' αυτόν της Αγίας Τριάδας έχει γίνει χρήση αμελούς πλινθοπερίκλειστου συστήματος δόμησης.

¹⁶³ Μυλωνάς 1979.

ενώ οι εξωτερικές παρειές των αψίδων διαμορφώνονται με ορθογωνικά αβαθή τυφλά διάχωρα που διαχωρίζονται από ραδινούς ημιπεσσίσκους.

Η χρήση τυφλών αψιδωμάτων, που ήδη επισημάναμε και στην προαναφερθείσα μονή της Πίνδου, των οποίων ο αριθμός ποικίλλει για τη διακόσμηση της κόγχης του ιερού είναι κανόνας κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας και ιδιαίτερα στο χώρο της Μακεδονίας¹⁶⁴. Αλλά και στη Θεσσαλία τα παραδείγματα είναι άφθονα: ενδεικτικά αναφέρουμε εδώ, την περίπτωση του Αγίου Νικολάου στο Ελευθεροχώρι¹⁶⁵ καθώς και αυτήν της Αγίας Παρασκευής στο Νεραϊδοχώρι Τρικάλων¹⁶⁶. Τα τυφλά αυτά αψιδώματα αποτελούν βέβαια βυζαντινό μορφολογικό στοιχείο που επιβιώνει μέχρι και την ύστερη Τουρκοκρατία¹⁶⁷.

Σε ό,τι αφορά το γεγονός της τοποθέτησης μικρών τρούλων επάνω από τα παραβήματα, όπως συναντούμε στον Άγιο Στέφανο είναι στοιχείο που απαντά συχνά στα μεταβυζαντινά καθολικά αθωνικού τύπου (για παράδειγμα στο καθολικό της Μονής Δολιανών ή Κρανιάς στην Πίνδο, αλλά και στην πρωιμότερη μονή Δουσίκου), κι έχει διατυπωθεί η άποψη ότι οφείλεται σε σύμπτυξη των τυπικαριών με τη στέγαση των παραβημάτων¹⁶⁸.

¹⁶⁴ Πασαλή 1994, 653, υποσημ. 1.

¹⁶⁵ Στο ίδιο, εικ. στη σελ. 654.

¹⁶⁶ Πασαλή 1998.

¹⁶⁷ Σύμφωνα με την Α. Πασαλή τα εν λόγω αψιδώματα αποτελούν επιβίωση των αντίστοιχων ανακουφιστικών-διακοσμητικών κογχών της βυζαντινής εποχής. Πασαλή 1998, υποσημ. 87.

¹⁶⁸ Βογιατζής 2000, 111.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην πλειοψηφία τους τα καθολικά των μονών των Μετεώρων (Ρουσάνου, Βαρλαάμ, νέο καθολικό Μεγάλου Μετεώρου, Αγίου Στεφάνου), υιοθετούν τον «τρίκογχο» αθωνικό τύπο, γεγονός που οφείλεται στη μεγάλη επιρροή που άσκησε το Άγιον Όρος στη μοναστηριακή αρχιτεκτονική γενικότερα και στην επιλογή των αρχιτεκτονικών τύπων των μοναστηριακών καθολικών ειδικότερα. Ωστόσο, στα καθολικά της μεταβυζαντινής περιόδου ο αθωνικός τύπος παρουσιάζεται απλοποιημένος και παραλλαγμένος, όπως φάνηκε στα καθολικά των παραπάνω μετεωρικών μονών και ιδίως στα δύο αρχαιότερα (Ρουσάνου και Βαρλαάμ)¹⁶⁹. Για παράδειγμα, από τα μετεωρικά καθολικά απουσιάζουν εντελώς τα τυπικαριά, αντιθέτως με άλλα σύγχρονά τους καθολικά θεσσαλικών μονών, ενδεχομένως από έλλειψη επαρκούς χώρου στα πλατώματα των βράχων. Επιπλέον, σε ό,τι αφορά στους δύο υστερότερους ναούς, διαπιστώσαμε ότι οι αναλογίες και ο σχεδιασμός του καθολικού του Αγίου Στεφάνου προδίδουν άμεση εξάρτηση από το νέο καθολικό του Μεγάλου Μετεώρου και ότι ίσως οι οικοδόμοι του είχαν αυτό ως άμεσο πρότυπο¹⁷⁰.

Ο τύπος του δίστυλου εγγεγραμμένου σταυροειδούς ναού, που αποτελεί παραλλαγή του δικιόνιου, αντιπροσωπεύεται στα Μετέωρα από δύο δείγματα (παλαιό καθολικό Μεγάλου Μετεώρου και καθολικό Αγίας Τριάδας)¹⁷¹. Η παρουσία στενών δυτικών γωνιακών διαμερισμάτων στο καθολικό της Αγίας Τριάδας ενδεχομένως μαρτυρεί επίδραση από τη ναοδομία της Μακεδονίας, όπως υποδεικνύουν οι ομοιότητες με το καθολικό της μονής Βλατάδων¹⁷².

Ο τύπος του σταυρεπίστεγου ναού, που συναντούμε στο καθολικό της μονής Υπαπαντής, συνδέεται με τις στενές επαφές που είχε η Θεσσαλία με την

¹⁶⁹ Βλ. παραπάνω, 8-9, 10-13 και 34.

¹⁷⁰ Βλ. παραπάνω, 15-17, 18-19 και 34-35.

¹⁷¹ Βλ. παραπάνω, 21-23, 25-27.

¹⁷² Βλ. παραπάνω, 38.

Ήπειρο, απ' όπου μεταδόθηκε ο συγκεκριμένος τύπος, ο οποίος όπως είδαμε εφαρμόζεται και στο Αχλαδοχώρι Τρικάλων¹⁷³.

Ως προς τη μορφολογία και την οικοδομική τεχνική, τα αρχαιότερα σωζόμενα καθολικά των Μετεώρων με τη χαλαρή πλινθοπερίκλειστη τοιχοποιία, είτε στο σύνολό τους είτε εν μέρει, συνεχίζουν τη θεσσαλική παράδοση, όπως αυτή διαμορφώθηκε ήδη από τον 11^ο αιώνα, και επιβεβαιώνουν την άποψη για τις στενές επαφές της ναοδομίας της Θεσσαλίας με την Ήπειρο ήδη από το 13^ο αιώνα¹⁷⁴. Από τα καθολικά του 16^{ου} αιώνα εξαίρεση αποτελεί το φιλόδοξο οικοδομικό πρόγραμμα του ηγουμένου Συμεών στο Μεγάλο Μετέωρο: κοινό συνεργείο κτίζει το καθολικό και την τράπεζα με ισχυρές αναμνήσεις από τα διακοσμητικά στοιχεία της «σχολής της πρωτεύουσας», πιθανότατα έτσι όπως αναπτύχθηκαν και αποκρυσταλλώθηκαν στη Θεσσαλονίκη στην ύστερη βυζαντινή περίοδο και από εκεί εξακτινώθηκαν στο Άγιον Όρος και αλλού κατά την πρώιμη μεταβυζαντινή εποχή¹⁷⁵. Τα υπόλοιπα, παρόλο που ακολουθούν τη γενικότερη τάση της απλοποίησης των μορφών και των κατασκευαστικών τρόπων στη διάπλαση των όψεών τους, ωστόσο διατηρούν μια διακοσμητική τάση, με τις οδοντωτές ταινίες, τα τυφλά αψιδώματα και τα πλίνθινα πλαίσια των παραθύρων, καθώς και σποραδικά κεραμοπλαστικά κοσμήματα¹⁷⁶. Επιπλέον σε σχέση με τον τρόπο δόμησης με σειρές λίθων εναλλάξ με στρώσεις πλίνθων (που χρησιμοποιείται τόσο στο νέο καθολικό του Μεγάλου Μετεώρου αλλά και στους τρούλους των μονών Ρουσάνου και Βαρλαάμ), παρά την απώτερη βυζαντινή καταγωγή του έχει συνδεθεί με την οθωμανική παράδοση. Συνεπώς φαίνεται ότι πρόκειται για αντιδάνειο στη ναοδομία των Μετεώρων από την ακμάζουσα επίσημη οθωμανική αρχιτεκτονική¹⁷⁷. Τέλος, το καθολικό του Αγίου Στεφάνου, που κατά πάσαν πιθανότητα οικοδομήθηκε από συνεργείο της Ηπείρου, μαρτυρεί τους παραδοσιακούς δεσμούς της δυτικής Θεσσαλίας με την επέκεινα της Πίνδου περιοχής σ' αυτήν την προχωρημένη κάπως περίοδο¹⁷⁸.

¹⁷³ Βλ. παραπάνω, 42.

¹⁷⁴ Βλ. παραπάνω, 42-43.

¹⁷⁵ Βλ. παραπάνω, 46.

¹⁷⁶ Βλ. παραπάνω, 8-9 και 11-12..

¹⁷⁷ Βλ. παραπάνω, 45-46.

¹⁷⁸ Βλ. παραπάνω, 47-48.

Τα καθολικά των μονών των Μετεώρων, τόσο από την άποψη της τυπολογίας όσο και της μορφολογίας τους, πέρα από κάποια μεμονωμένα χαρακτηριστικά δεν παρουσιάζουν ομοιομορφία αλλά αποτελούν αντιπροσωπευτικά κτίσματα των κυριότερων αρχιτεκτονικών μορφών που αναπτύχθηκαν στα σπουδαιότερα καλλιτεχνικά κέντρα της τελευταίας περιόδου του Βυζαντίου: στη Μακεδονία, την Ήπειρο και το Άγιον Όρος και δεν συνιστούν μεμονωμένα δείγματα ναοδομίας, αλλά εντάσσονται εύλογα στην εκλεκτιστική οικοδομική παράδοση της Θεσσαλίας και του γενικού ύφους της εποχής τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- ΑΒΜΕ *Αρχείον των Βυζαντινών Μνημείων της Ελλάδος*
 ΔΧΑΕ *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*
 ΕΕΒΣ *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών*
 ΕΕΠΣΑΠΘ *Επιστημονική Επετηρίς της Πολυτεχνικής Σχολής*
του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
 ΗπειρΧρον *Ηπειρωτικά Χρονικά*
 ΘεσΗμ *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*
 ΙΕΕ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτικής Αθηνών*
- DOP *Dumbarton Oaks Papers*
 JÖB *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*
 ZLU *Zbornik za Likovne Umetnosti*
- Βέης 1909α *Βέης Ν. Α., «Συμβολή εις τήν ιστορίαν τῶν μονῶν*
τῶν Μετεώρων», Βυζαντίς 1 (1909), 191-332, 515, 684.
- Βέης 1909β *Βέης Ν. Α., «Σύνταγμα ἐπιγραφικῶν μνημείων*
Μετεώρων καί τῆς πέριξ χώρας μετά σχετικῶν
ἀρχαιολογημάτων», Βυζαντίς 1 (1909), 557-626.
- Βέης 1967 *Βέης Ν. Α., (ἐκ τῶν καταλοίπων), Τά χειρόγραφα*
τῶν Μετεώρων – Κατάλογος περιγραφικός
τῶν χειρογράφων κωδίκων τῶν ἀποκειμένων εἰς τὰς
μονάς τῶν Μετεώρων, τόμ. Α': Τά χειρόγραφα τῆς
Μονῆς Μεταμορφώσεως [Ἐπιμέλεια, προλεγόμενα,
προσθήκαι Λ. Βρανούση], Κέντρον Ἐρεῦνης τοῦ
Μεσαιωνικοῦ καί Νέου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας
Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι 1967.
- Βέης 1984 *Βέης Ν. Α., (ἐκ τῶν καταλοίπων), Τά χειρόγραφα*
τῶν Μετεώρων, τόμ. Β': Τα χειρόγραφα τῆς Μονῆς
Βαρλαάμ [Ἐπιμέλεια, προλεγόμενα, προσθήκαι Δ.Ζ.
Σοφιανού], ἔκδ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι 1984.
- Βελένης 1974 *Βελένης Γ., «Πρώτες πληροφορίες για ἓνα ζωγράφο*
του 16^{ου} αἰῶνα ἀπό την Κωνσταντινούπολη»,
ΕΕΠΣΑΠΘ – Τμήμα Ἀρχιτεκτόνων ΣΤ/2 (1974), 93-98.
- Βελένης 2003 *Βελένης Γ., Μεσοβυζαντινὴ ναοδομία στη*
Θεσσαλονίκη, Ἀθήνα 2003.
- Βογιατζής 2000 *Βογιατζής Σ., Συμβολή στην ιστορία της*
εκκλησιαστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς της κεντρικῆς
Ἑλλάδος κατὰ τον 16^ο αἰ. Οἱ μονές του Ἁγίου
Βησσαρίωνος (Δούσικο) καὶ Οσίου Νικάνορος
(Ζάβορδα), Ἀθήνα 2000.
- Βογιατζής 2002 *Βογιατζής Σ., «Το καθολικὸ τῆς Ἱερᾶς Μονῆς*
Σταγιάδων κοντὰ στην Καλαμπάκα», Ἐκκλησίαις
στην Ἑλλάδα μετὰ την Ἄλωση, 6 (2002), 33-42.
- Βοκοτόπουλος 1992 *Βοκοτόπουλος Π. Α., Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ*
εἰς τὴν δυτικὴν Στερεὰν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἠπειρον,

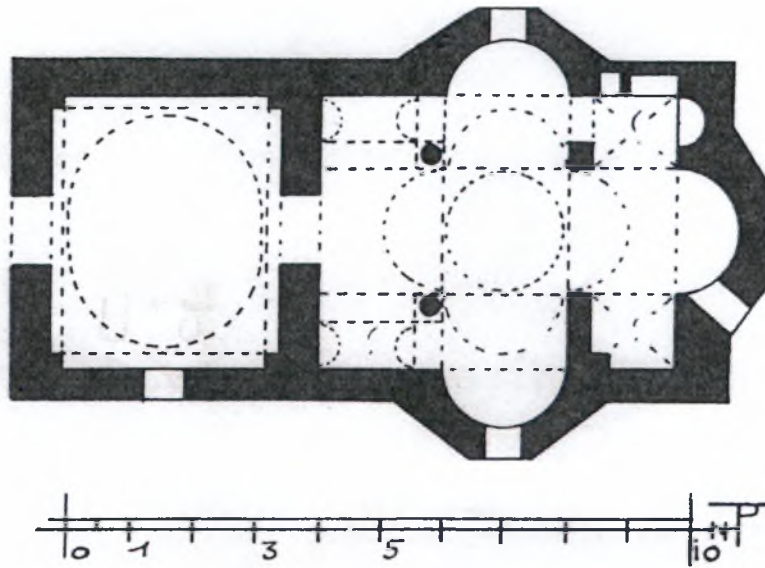
- από το τέλος του 7^{ου} μέχρι του τέλους του 10^{ου} αιώνας, Θεσσαλονίκη 1992².
- Γεωργιτσογιάννη 1988-1989 Γεωργιτσογιάννη Ε., «Ένα εργαστήριο ανωνύμων ζωγράφων του δεύτερου μισού του 15^{ου} αιώνα στα Βαλκάνια και η επίδρασή του στη μεταβυζαντινή τέχνη», *ΗπειρΧρον* 29 (1988-1989), 145-172.
- Γεωργιτσογιάννη 1989 Γεωργιτσογιάννη Ε., «Εικονογραφικές παρατηρήσεις στις τοιχογραφίες του παλιού καθολικού στη Μ. Μεταμορφώσεως των Μετεώρων (1483)», *ΘεσΗμ* 15 (1989), 97-120.
- Γκιοιές 1992 Γκιοιές Ν., *Βυζαντινή Ναοδομία (600-1204)*, Αθήνα 1992.
- Δεριζιώτης 2006 Δεριζιώτης Λ., «Ο αγιογράφος Τζιώρτζης στην Θεσσαλία», στο *1^ο Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας*, Βόλος 2006, 421-432.
- Θεοχαρίδης 1979 Θεοχαρίδης Πλ. Λ., «Το παρεκκλήσι του Προδρόμου στο Μεγάλο Μετέωρο», *Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση* 1 (1979), 121-136.
- Κίζης 1982 Κίζης Γ., «Η Μονή Φλαμουρίου στο Πήλιο», *Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση* 2 (1982), 151-166.
- Κοτοπούλης 1973 Κοτοπούλης Φ., *Τα Μετέωρα*, Αθήνα 1973.
- Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου, Τούρτα 1997 Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου Ε., Τούρτα Α., *Περίπατοι στη Βυζαντινή Θεσσαλονίκη*, Αθήνα 1997.
- Krautheimer 1998 Krautheimer R., *Παλαιοχριστιανική και Βυζαντινή Αρχιτεκτονική*, Αθήνα 1998².
- Μαμαλούκος 2001 Μαμαλούκος Σ., *Το καθολικό της Μονής Βατοπεδίου. Ιστορία και αρχιτεκτονική*, διδ. διατριβή, ΕΜΠ, Αθήνα 2001.
- Μαμαλούκος 2003 Μαμαλούκος Σ., «Ζητήματα σχεδιασμού στη βυζαντινή αρχιτεκτονική», *ΔΧΑΕ*, περ.Δ', τ. ΚΔ', 2003, 119-130.
- Μουτσόπουλος 1962 Μουτσόπουλος Ν. Κ., «Πίνακες κεραμοπλαστικών διακοσμήσεων. Α' Των ναών της Θεσσαλονίκης», *Τεχνικά Χρονικά* 1 (1962), 1-27.
- Μπούρας 1968 Μπούρας Χ.Θ., «Άγιος Στέφανος Ριβίου Ακαρνανίας», *ΕΕΠΣΑΠΘ*, 3 (1968), 41-56.
- Μπούρας 1993/94 Μπούρας Χ., «Επανεξέταση του καθολικού της Ζωοδόχου Πηγής, Δερβενοσάλες», *ΔΧΑΕ* 17 (1993-1994), 25-35.
- Μπούρας 2001 Μπούρας Χ., *Βυζαντινή & Μεταβυζαντινή Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, Αθήνα 2001.
- Μπούρας Χ., Μπούρα Λ. 2002 Μπούρας Χ., Μπούρα Λ., *Η Ελλαδική ναοδομία κατά τον 12^ο αιώνα*, Αθήνα 2002.
- Μπούρας 2003 Μπούρας Χ., «Η αρχιτεκτονική του καθολικού της μονής Αγίου Δημητρίου Στομίου», *ΔΧΑΕ* 24 (2003), 145-161.
- Μυλωνάς 1979 Μυλωνάς Π. Μ., «Η Μονή Δολλιανών ή Κρασιάς στην Πίνδο», *Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση* 1 (1979), 93-109.

- Μυλωνάς 1985
Μυλωνάς Π., «Το καθολικό Χελανδαρίου», *Αρχαιολογία* 14 (1985), 64-83.
- Νικονάνος 1987
Νικονάνος Ν., *Μετέωρα. Τα μοναστήρια και η ιστορία τους*, Αθήνα 1987.
- Νικονάνος 1997
Νικονάνος Ν., *Βυζαντινοί ναοί της Θεσσαλίας: από τον 10^ο αιώνα ως την κατάκτηση της περιοχής από τους Τούρκους το 1393*, Αθήνα 1997.
- Ξυγγόπουλος 1952
Ξυγγόπουλος Α., *Τέσσαρες μικροί ναοί της Θεσσαλονίκης εκ των χρόνων των Παλαιολόγων*, Θεσσαλονίκη 1952.
- Ορλάνδος 1935
Ορλάνδος Α., «Οι σταυρεπίστεγοι ναοί της Ελλάδος», *ΑΒΜΕ* 1 (1935), 41-50.
- Ορλάνδος 1930
Ορλάνδος Α. Κ., «Η επί τῆς Ὁθρουσ μονή τῆς Ἀντινίτσης», *ΕΕΒΣ* 6 (1930), 369-381.
- Ορλάνδος 1939/40
Ορλάνδος Α., «Η μονή του Οσίου Μελετίου και τα παραλαύρια αυτής», *ΑΒΜΕ* 5 (1939-1940), 34-118
- Παλιούρας 1985
Παλιούρας Α., *Βυζαντινή Αιτωλοακαρνανία*, Αθήνα 1985.
- Πανταζής, Λάμπρου, Δεριζιώτης 2006
Πανταζής Γ., Λάμπρου Ε., Δεριζιώτης Λ., «Προσδιορισμός του προσανατολισμού των ναών της μοναστικής πολιτείας των Μετεώρων», στο: *1^ο Αρχαιολογικό έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας*, Βόλος 2006, 469-481.
- Πασσαδαίος 1973
Πασσαδαίος Α., *Ο κεραμοπλαστικός διάκοσμος των βυζαντινών κτηρίων της Κωνσταντινουπόλεως*, Εν Αθήναις 1973.
- Πασαλή 1994
Πασαλή Α. Α., *Ναοί της Επισκοπής Δομενίκου και Ελασσόνας. Συμβολή στη μεταβυζαντινή αρχιτεκτονική*, διδ. διατριβή, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 1994.
- Πασαλή 1998
Πασαλή Α.Α., «Η Αγία Παρασκευή στο Νεραϊδοχώρι Τρικάλων» *Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση*, 5(1998), 189-206.
- Πατρινέλλης, Αναστασίου 1974
Πατρινέλλης Χ., Αναστασίου Ι., «Οι μονές του Ελληνικού χώρου», *ΙΕΕ* I (1974), 132-146
- Σοφιανός 1986
Σοφιανός Δ. Ζ., *Τά χειρόγραφα τῶν Μετεώρων*, τομ. Γ', *Τά χειρόγραφα της Μονῆς του Αγίου Στεφάνου*, ἐκδ. Ακαδημίας Αθηνῶν, Αθήναι 1986.
- Σοφιανός 1990α
Σοφιανός Δ. Ζ., *Μετέωρα. Οδοιπορικό*, Θεσσαλονίκη 1990.
- Σοφιανός 1990β
Σοφιανός Δ. Ζ., *Ο όσιος Αθανάσιος ο Μετεωρίτης: Βίος, Ακολουθία, Συναξάρια-Προλεγόμενα, Μετάφραση του Βίου, Κριτική έκδοση κειμένων*, Μετέωρα 1990.
- Σοφιανός 1996
Σοφιανός Δ. Ζ., «Οι απαρχές του οργανωμένου μετεωρικού μοναχισμού και το Άγιον Όρος», στο: *Διεθνές Συμπόσιο, Το Άγιον Όρος, Χθες-Σήμερα-Αύριο*, Θεσσαλονίκη 1996, 277-289.
- Σοφιανός 2001
Σοφιανός Δ. Ζ., «Οι μονές των Μετεώρων και η Μεσαιωνική Ήπειρος», στο: *Μεσαιωνική Ήπειρος, Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου*, Πανεπιστήμιο

- Ιωαννίνων, Φιλοσοφική Σχολή, Διατμηματικό Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Μεσαιωνικών Σπουδών, Ιωάννινα 2001, 257-275.
- Σοφιανός, Χατζηδάκης 2003
 Σοφιανός Δ., Τσιγαρίδας Ε., *Αγία Μετέωρα, Ιερά Μονή Αγίου Νικολάου Αναπανσά, Ιστορία-Τέχνη, Μετέωρα* 2003.
- Σωτηρίου 1932
 Σωτηρίου Γ., «Βυζαντινά μνημεία τῆς Θεσσαλίας ΙΓ' και ΙΔ' αἰῶνος», *ΕΕΒΣ* 9 (1932), 382-415 (= ανατύπ. *Τρικαλινά* 10 (1990), 47-86).
- Τσεκές, Μπουντούρης 2003
 Τσεκές Γ., Μπουντούρης Κ., «Οι σταυρεπίστεγοι ναοί της Αργεΐας», *Δαναός* 3 (2003), 97-128.
- Χατζηδάκης 1974
 Χατζηδάκης Μ., «Η μεταβυζαντινή τέχνη (1453-1700) και η ακτινοβολία της», *ΙΕΕ* I (1974), 410-437.
- Χατζηδάκης, Σοφιανός 1999
 Χατζηδάκης Μ., Σοφιανός Δ., *Το Μεγάλο Μετέωρο, Ιστορία και Τέχνη*, Αθήνα 1990.
- Χατζητρούφωνος 2004
 Χατζητρούφωνος Ε.Κ., *Το περίστωο στην υστεροβυζαντινή εκκλησιαστική αρχιτεκτονική. Σχεδιασμός – Λειτουργία*, Θεσσαλονίκη 2004.
- Χούλια, Αλμπάνη 1999
 Χούλια Σ., Αλμπάνη Τζ., *Μετέωρα, Αρχιτεκτονική – Ζωγραφική*, Αθήνα 1999.
- Albani 1989
 Albani J., "Die Wandmalereien der Kirche Hagios Athanasios zu Leondari", *JÖB* 39(1989), 259-294.
- Babic 1965
 Babic B., "Na marginama istorije manastira Treskavac", *ZLU* 1(1965), 23-32.
- Chatzidakis 1969-1970
 Chatzidakis M., "Recherches sur le peintre Théophane le Crétois", *DOP* 23-24 (1969-1970), 309-352.
- Ćurčić 2003
 Ćurčić Sl., "The Role of Late Byzantine Thessalonike in Church Architecture in the Balkans", *DOP* 57 (2003), 65-84.
- Georgitsogianni 1993
 Georgitsoyanni E.N., *Les peintures murales du Vieux Catholicon du monastère de la Transfiguration aux Météores (1483)*, Athènes 1993.
- Hatziyannis 1994
 Hatziyannis M., "Relations architecturales entre la Thessalie et la Macédoine a l'époque des Paléologues : le cas du catholicon de l'Olympiotissa à Elasson", στο: *Θεσσαλία. Δεκαπέντε χρόνια αρχαιολογικής έρευνας, 1975-1990. Αποτελέσματα και προοπτικές, Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου, Λυών 17-22 Απριλίου 1990*, Αθήνα 1994, II, 371-386.
- Korac 2003
 Korac V., "Sur l'harmonie des compositions dans l'architecture byzantine au début du XIVe siècle", στο: *Μ. Ασπρά-Βαρδαβάκη, επιμ., Λαμπηδών. Αφιέρωμα στη μνήμη της Ντούλας Μουρίκη*, Αθήνα 2003, 455-464.
- Nicol 1975
 Nicol D. M., *Meteora – The Rock Monasteries of Thessaly*, London 1975².

- Subotić 1966 Subotić G., "Les débuts de vie monastique aux Météores et l'église du Monastère d'Hypapanté", (σερβ.), *ZLU* 2 (1966), 125-181.
- Velenis 1999 Velenis G., "L'église Panagia Olympiotissa et la chapelle de Pammacaristos", *Zograf* 27 (1998-1999), 103-112.
- Vocotopoulos 1998-1999 Vocotopoulos P.L., "Church Architecture in the Despotate of Epirus: The Problem of Influences", *Zograf* 27 (1998-1999), 79-92.

ΕΙΚΟΝΕΣ

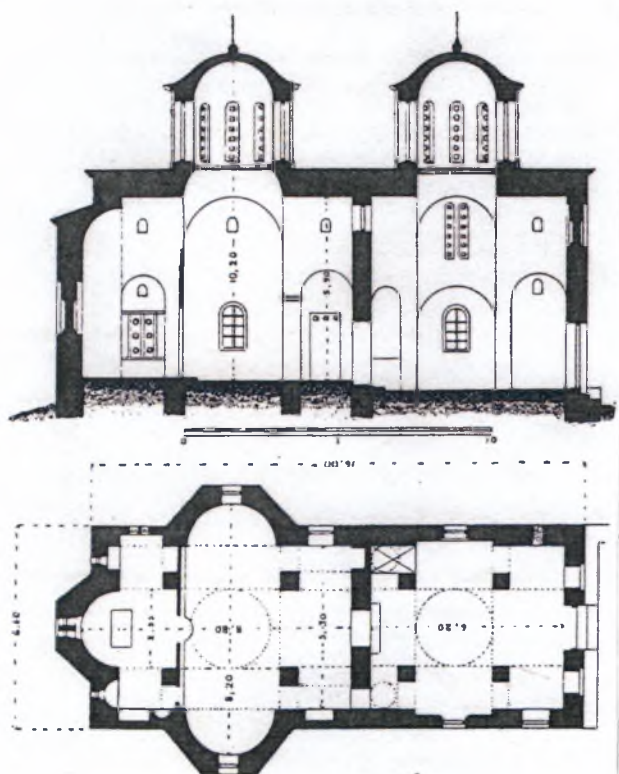
Εικ. 1 Μετέωρα, Μονή Ρουσάνου, καθολικό. Κάτοψη
(Σοφιανός 1990, εικ. στη σ. 78).

Εικ. 2 Μετέωρα, Μονή Ρουσάνου, καθολικό. Άποψη εξωτερικού
Από ΝΑ.

Εικ. 3 Μετέωρα, Μονή Ρουσάνου. Ο τρούλος του καθολικού.

Εικ. 4 Μετέωρα, Μονή Βαρλαάμ, καθολικό. Κάτοψη και τομή (Σοφιανός 1990, εικ. στη σ. 26).

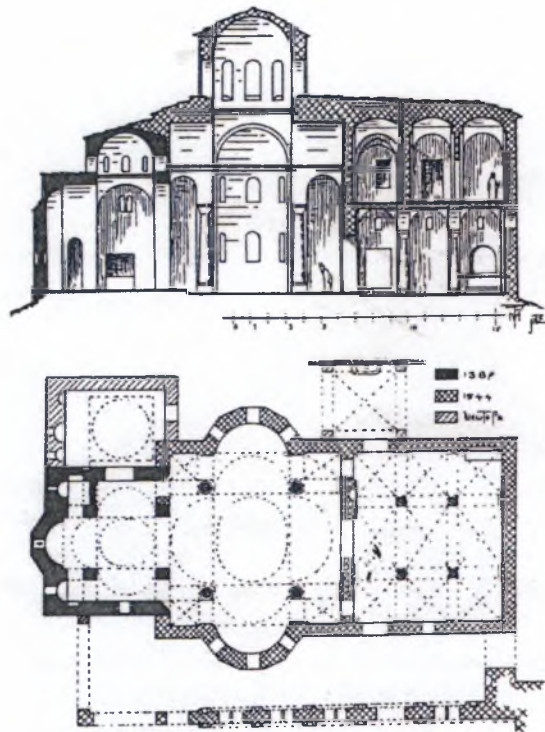
Εικ. 5 Μετέωρα, Μονή Βαρλαάμ, καθολικό. Άποψη από ΝΑ.

Εικ. 6 Μετέωρα, Μονή Βαρλαάμ, καθολικό. Το παράθυρο της αφίδας του ιερού βήματος.

Εικ. 7 Μετέωρα, Μονή Βαρλαάμ, καθολικό. Ο τρούλος του κυρίως ναού.

Εικ. 8 Μετέωρα, Μονή Μεγάλου Μετεώρου, παλαιό και νέο καθολικό. Κάτοψη και τομή (Σοφιανός 1990, εικ. στη σ. 103).

Εικ. 9 Μετέωρα, Μονή Μεγάλου Μετεώρου, νέο καθολικό. Άποψη από Ν.

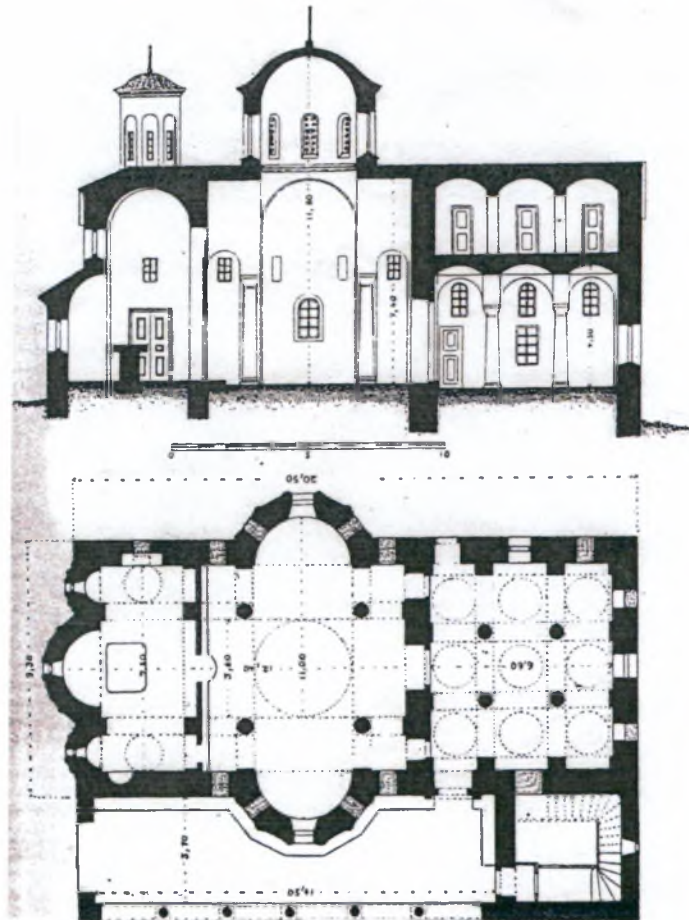
Εικ. 10 Μετέωρα, Μονή Μεγάλου Μετεώρου, νέο καθολικό.
Άποψη από ΝΔ.

Εικ. 11 Μετέωρα, Μονή Μεγάλου Μετεώρου, νέο καθολικό.
Λεπτομέρεια της δυτικής όψης.

Εικ. 12 Μετέωρα, Μονή Μεγάλου Μετεώρου. Ο τρούλος του νέου καθολικού.

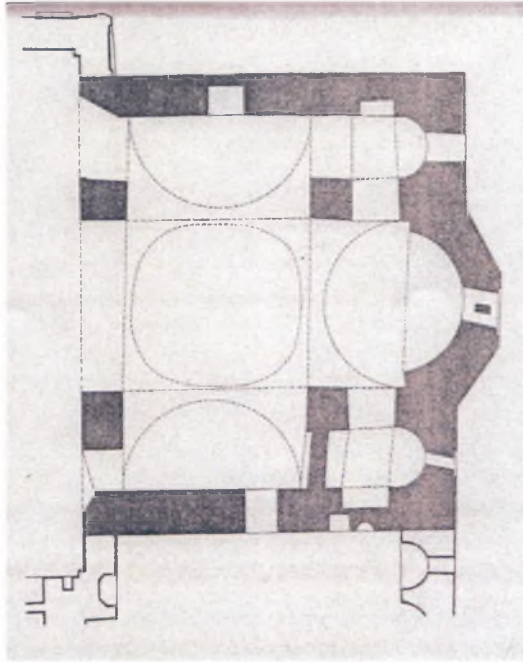
Εικ. 13 Μετέωρα, Μονή Αγ. Στεφάνου, καθολικό. Κάτοψη και τομή (Σοφριανός 1990, εικ. στη σ. 45).

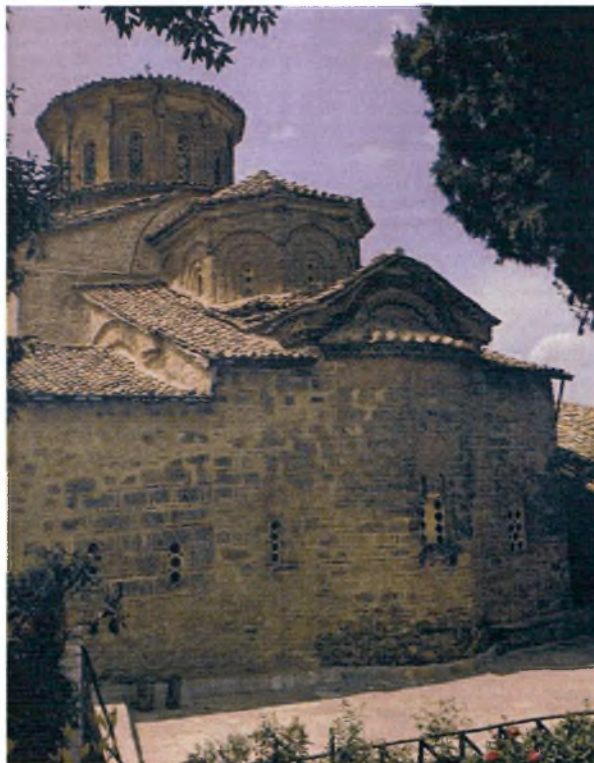
Εικ. 14 Μετέωρα, Μονή Αγ. Στεφάνου, καθολικό. Άποψη από ΝΑ.

Εικ. 15 Μετέωρα, Μονή Αγ. Στεφάνου, καθολικό. Οι τρούλοι του κυρίως Ναού και του διακονικού.

Εικ. 16 Μετέωρα, Μονή Μεγάλου Μετεώρου, παλαιό καθολικό.
Κάτοψη (Georgitsoyanni 1993, πίν. 8).

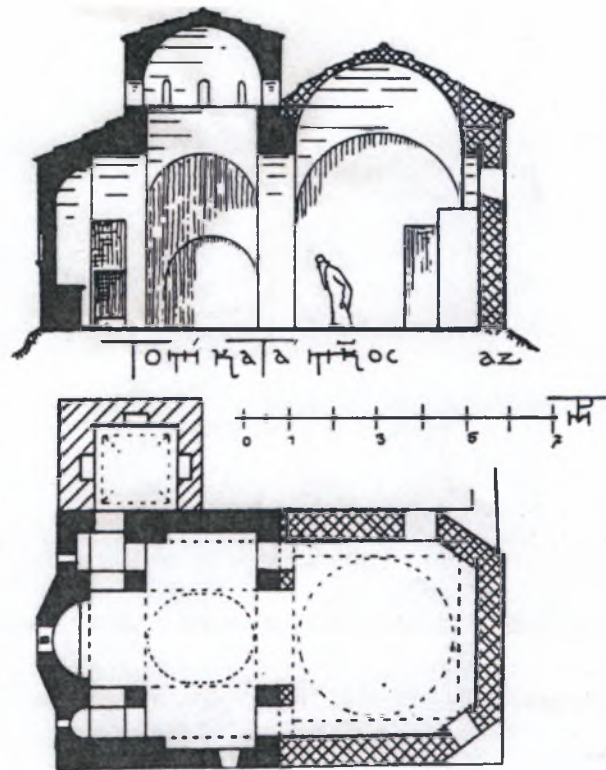
Εικ. 17 Μετέωρα, Μονή Μεγάλου Μετεώρου, παλαιό καθολικό.
Άποψη από Α (Σοφιανός 1990, εικ. στη σ.101).

Εικ. 18 Μετέωρα, Μονή Μεγάλου Μετεώρου, παλαιό καθολικό.
Λεπτομέρεια της τοιχοποιίας του ανατολικού τοίχου.

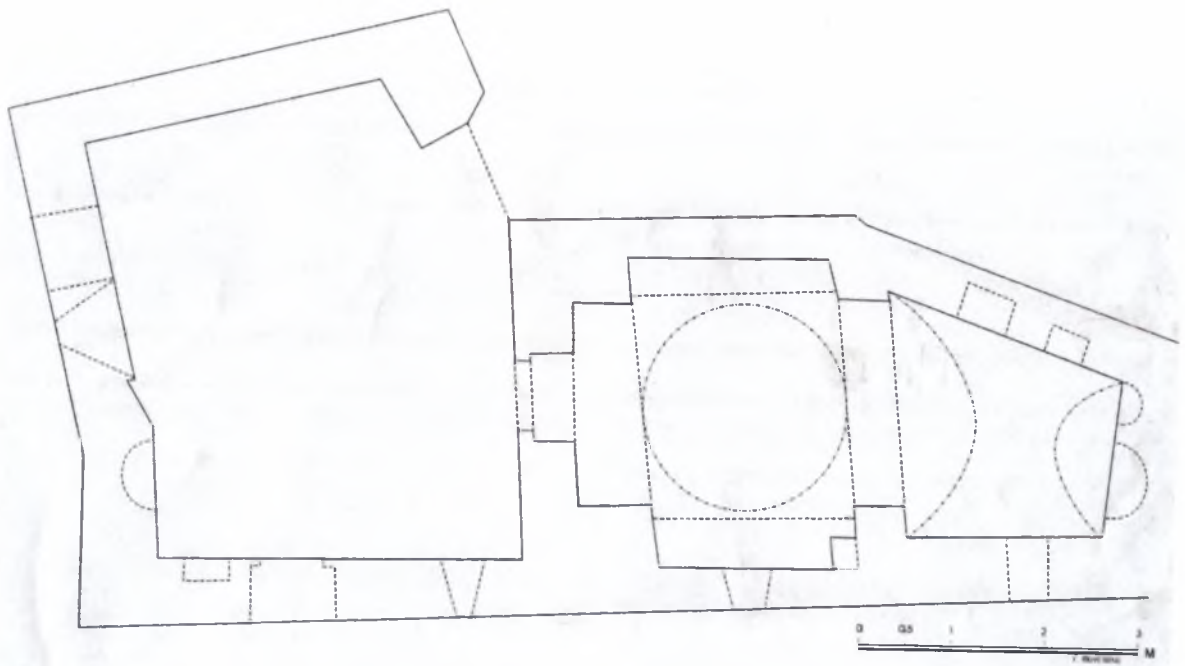
Εικ. 19 Μετέωρα, Μονή Μεγάλου Μετεώρου. Ο τρούλος του παλαιού καθολικού.

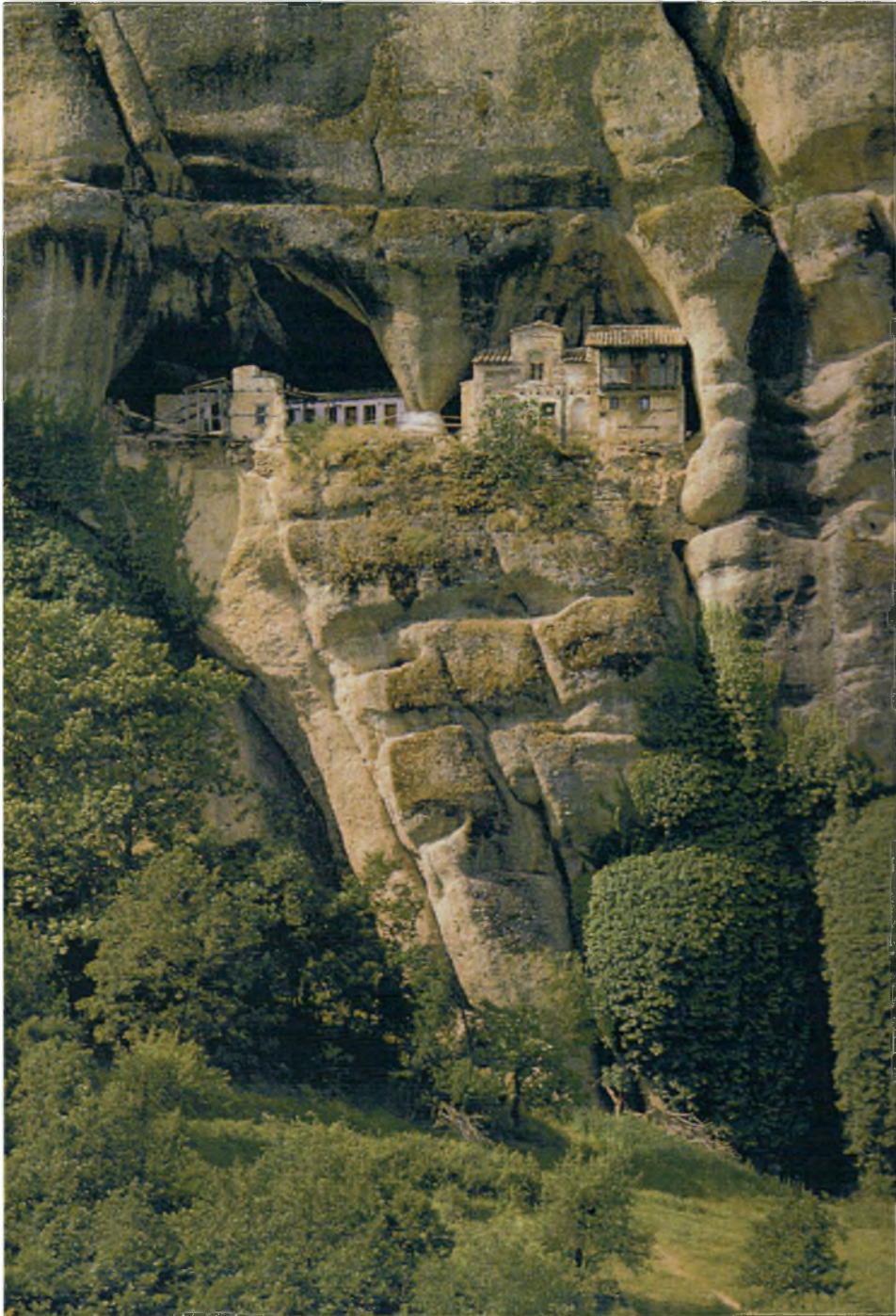
Εικ. 20 Μετέωρα, Μονή Αγ. Τριάδας, καθολικό. Κάτοψη και τομή (Σοφιανός 1990, εικ. στη σ. 90).

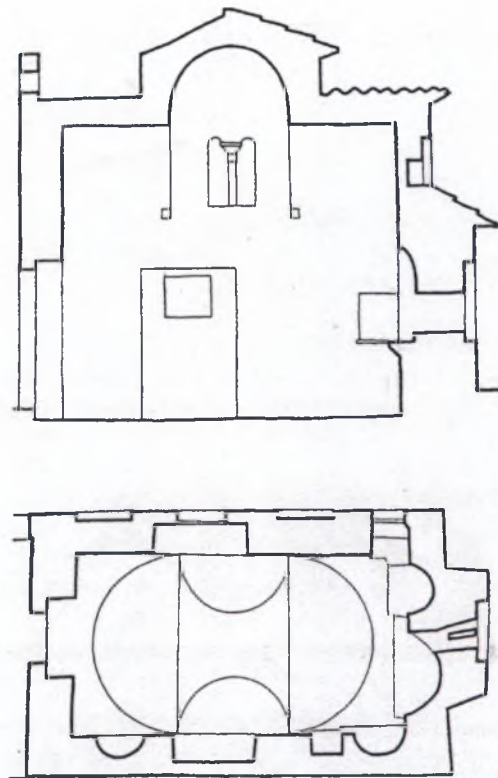
Εικ. 21 Μετέωρα, Μονή Αγ. Τριάδας, καθολικό. Άποψη από Α.

Εικ. 22 Μετέωρα, Μονή Αγ. Νικολάου Αναπαυσά, Καθολικό. Κάτοψη (πηγή :Γ. Φουστέρης).

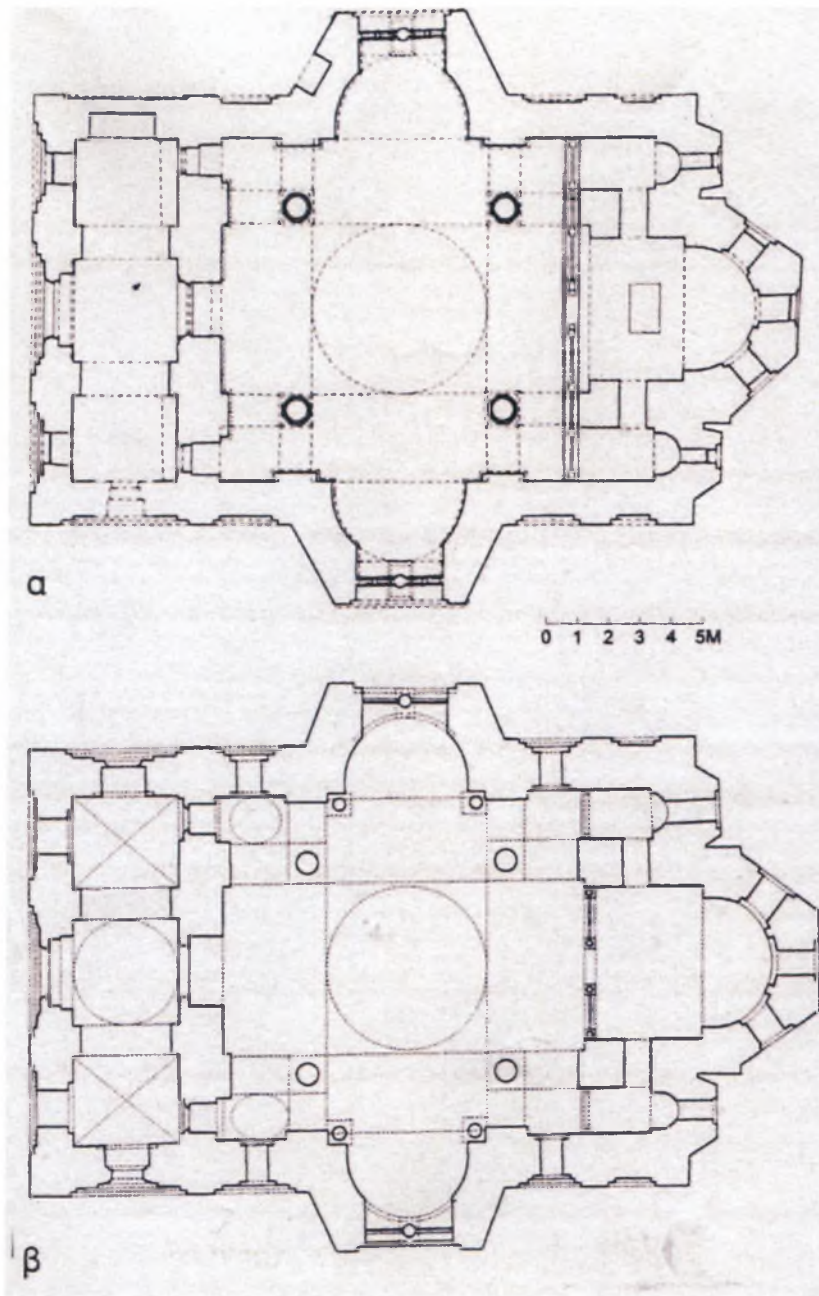
Εικ. 23 Μετέωρα, Μονή Υπαπαντής, καθολικό. Άποψη από Β
(Σοφριανός 1990, εικ. στη σ. 14).

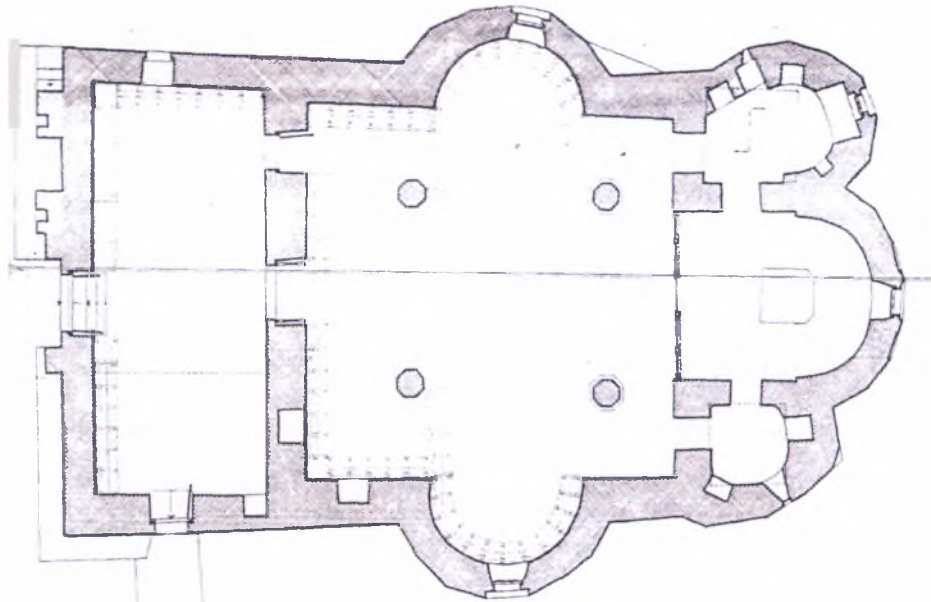
Εικ. 24 Μετέωρα, Μονή Υπαπαντής, καθολικό.
Κάτοψη και τομή
(Subotić 1966, πίν. 4).

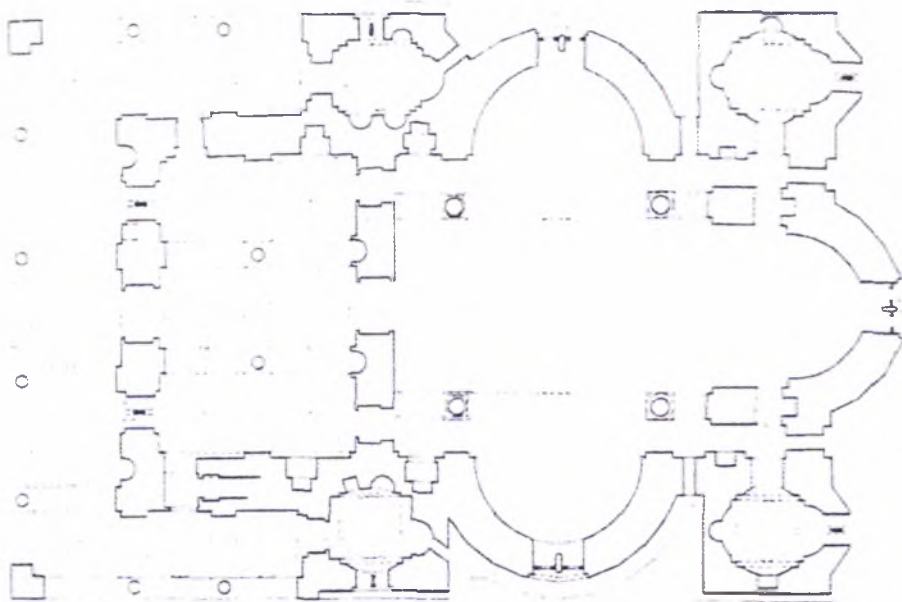
Εικ. 25 Μετέωρα, Μονή Υπαπαντής, καθολικό.
Άποψη του ανατολικού τοίχου
(Νικονάνος 1997, πίν. 74β).

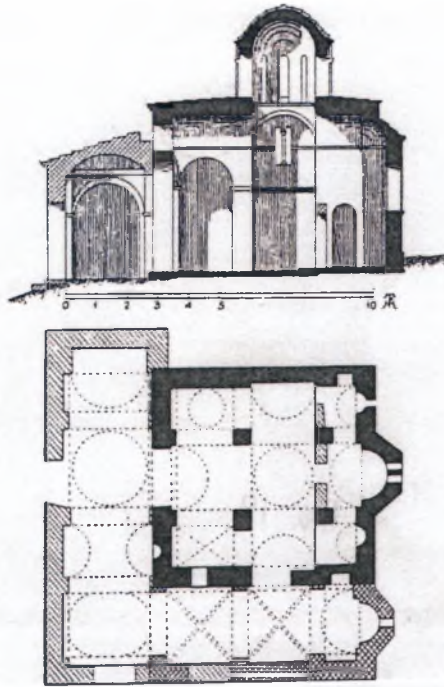
Εικ. 26. α. Άγιον Όρος, καθολικό Μονής Βατοπεδίου. Κάτοψη
β. Άγιον Όρος, καθολικό Μονής Ιβήρων. Κάτοψη
(Μαμαλούκος 2003, εικ. 4 α.β.).

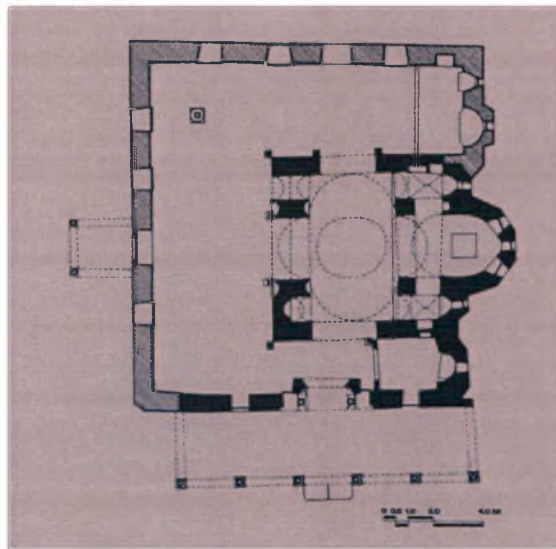
Εικ. 27 Πήλιο, Μονή Φλαμουρίου, καθολικό. Κάτοψη
(Κίζης 1982, εικ. 8).

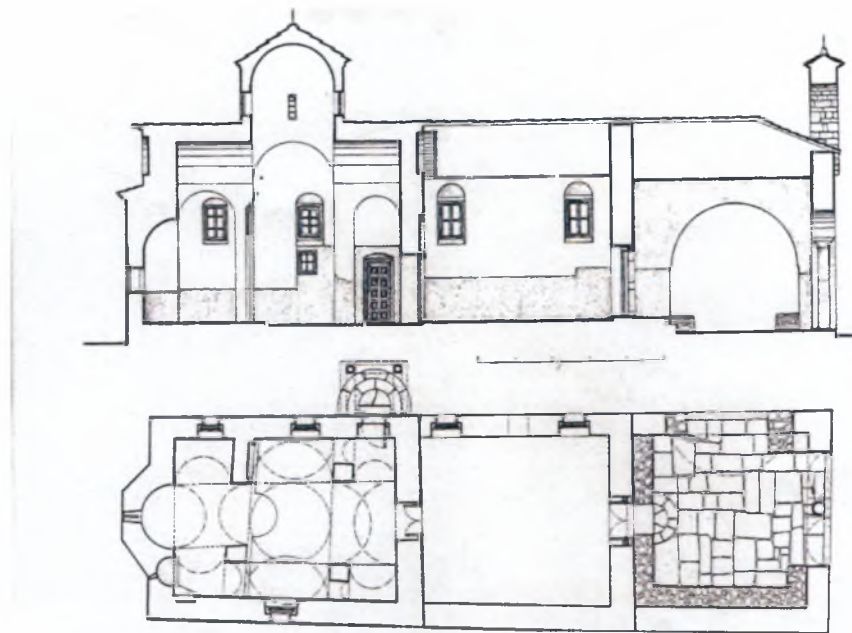
Εικ. 28 Στόμιο, Μονή Αγίου Δημητρίου, καθολικό. Κάτοψη
(Μπούρας 2003, εικ. 12).

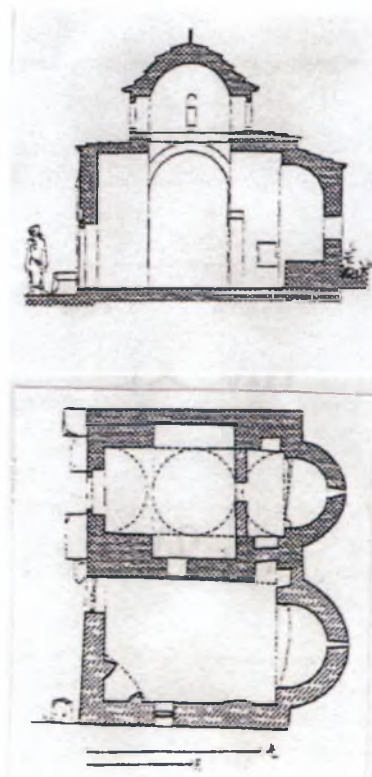
Εικ. 29 Αθήνα, Όμορφη Εκκλησιά. Κάτοψη και τομή (Γκιοιές 1992, εικ. 80).

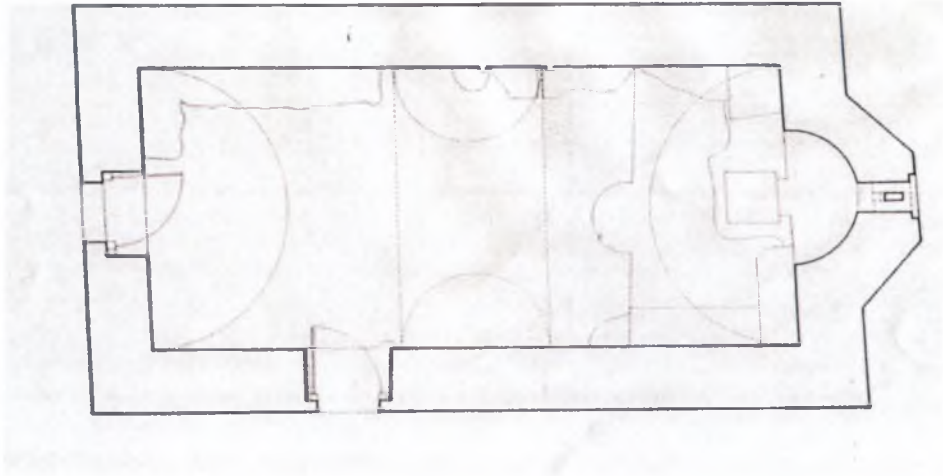
Εικ. 30 Θεσσαλονίκη, Μονή Βλατάδων, καθολικό. Κάτοψη (Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου, Τούρτα 1997, εικ. 113).

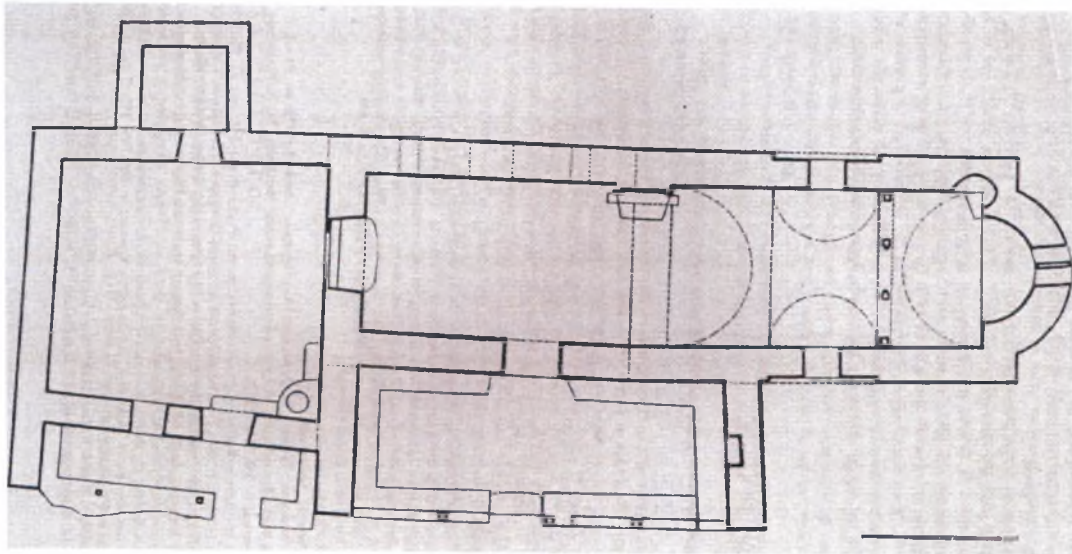
Εικ. 31 Καλαμπάκα, Μονή Σταγιάδων, καθολικό. Κάτοψη
(Βογιατζής 2002, εικ. 2).

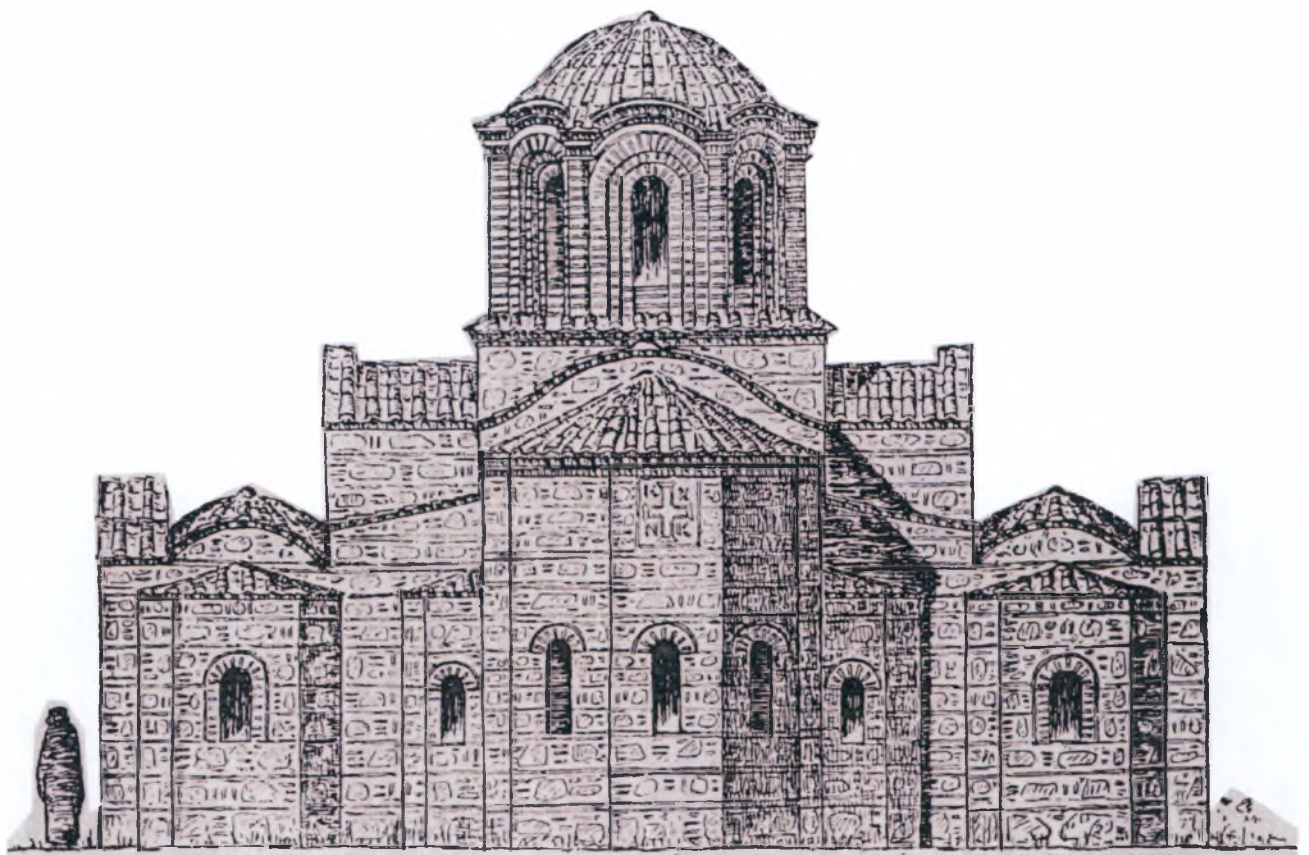
Εικ. 32 Χαλιδού Αττικής, Άγιος Νικόλαος. Κάτοψη και τομή
(Μπούρας, Μπούρα 2002, εικ. 394).

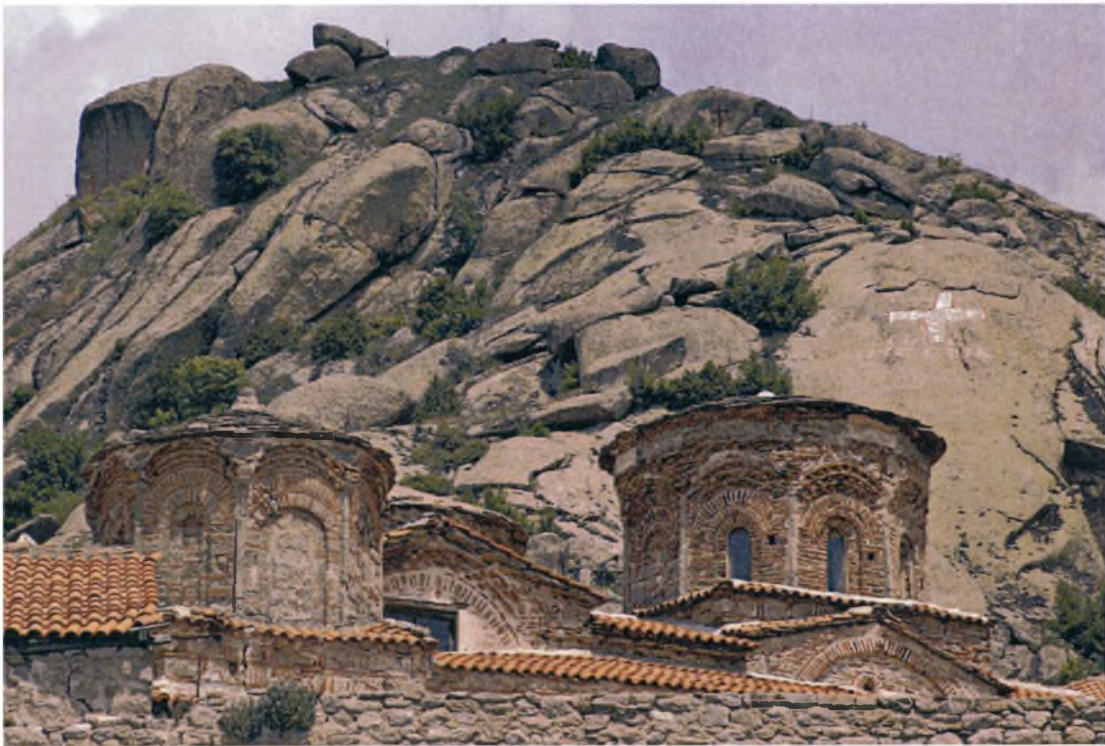
Εικ. 33 Λεοντάρι Αρκαδίας, Άγιος Αθανάσιος. Κάτοψη
(Albani 1989, πίν. 1).

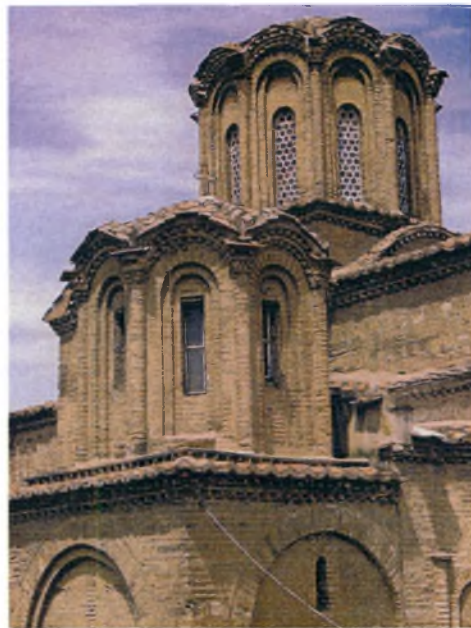
Εικ. 34 Αχλαδοχώρι Τρικάλων, Κοίμηση της Θεοτόκου. Κάτοψη
(Νικονάνος 1997, σχ. 17).

Εικ. 35 Θεσσαλονίκη, Μονή Βλατάδων, καθολικό. Αποκατάσταση
της ανατολικής όψης
(Ξυγγόπουλος 1952, εικ. 33).

Εικ. 36 Τρεςκανας, Μονή Παναγίας. Οι τρούλοι του καθολικού
(από www.pbase.com/alangrant/macedonia6).

Εικ. 37 Θεσσαλονίκη, Αγία Αικατερίνη. Άποψη από ΝΑ
(Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου, Τούρτα 1997, εικ. 135).

Εικ. 38 Δούσικο, Μονή Αγίου Βησσαρίωνος, καθολικό. Αποψη από ΝΑ
(Βογιατζής 2000, πίν. 25 α).

Εικ. 39 Αχρίδα, Αγία Σοφία. Άποψη του εξωνάρθηκα
(Krautheimer 1998, εικ. 392).

Εικ. 40 Πίνδος, Μονή Δολιανών ή Κρανιάς, καθολικό. Άποψη από ΝΑ
(Μυλωνάς 1979, εικ. 1).